

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LVII

**Homenatge de l'IEC a Joan Coromines,
en el centenari de la seva naixença**

BARCELONA
2006

**Homenatge de l'IEC a Joan Coromines,
en el centenari de la seva naixença**

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
BIBLIOTECA FILOLÒGICA, LVII

**Homenatge de l'IEC a Joan Coromines,
en el centenari de la seva naixença**

BARCELONA
2006

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença. —
(Biblioteca filològica ; 57)
Textos en català, castellà i francès. — Bibliografia
ISBN 84-7283-886-2
I. Coromines, Joan, 1905-1997 II. Badia i Margarit, Antoni M., ed.
III. Institut d'Estudis Catalans IV. Col·lecció: Biblioteca filològica ; 57
1. Coromines, Joan, 1905-1997 — Congressos 2. Llengües romàniques —
Lexicografia — Congressos
3. Llengües romàniques — Etimologia — Congressos
804-3(061.3)

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Antoni M. Badia i Margarit,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

© els autors dels textos
© 2006, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: desembre de 2006
Tiratge: 450 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics de
l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL
Carrer del Peu de la Creu, 5. 08001 Barcelona

Imprès a Limpergraf, SL
Polígon industrial Can Salvatella. Carrer de Mogoda, 29-31. 08210 Barberà del Vallès

ISBN: 84-7283-886-2
Dipòsit Legal: B. 54027-2006

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

Taula

Sigles emprades pels autors	7
Presentació, <i>per Antoni M. Badia i Margarit</i>	9
El lèxic català en el diccionari (DECat) de Joan Coromines, <i>per Germà Colón Domènech</i>	11
La responsabilidad de un científico: el <i>Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana</i> , de Joan Coromines <i>per José Antonio Pascual</i>	23
Joan Coromines et l'étymologie lexicale romane : l'exemple roumain, <i>per Éva Buchi</i>	43
L'aportació de Joan Coromines a l'occità de la Vall d'Aran, <i>per Aitor Carrera</i>	81
L' <i>Onomasticon</i> que ara podem fer, <i>per Xavier Terrado</i>	107
Entorn de l'epistolari de Joan Coromines, <i>per Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marquès</i>	121
Taula rodona, <i>coordinada per Antoni M. Badia i Margarit</i>	
Joan Coromines, cent anys, <i>per Max Cahner</i>	143

Els problemes tècnics i la metodologia historicolingüística dels diccionaris, <i>per Carles Duarte i Montserrat</i>	146
En el despatx de Coromines, <i>per Joan Ferrer</i>	149
La meva relació amb Joan Coromines, <i>per Aina Moll</i>	152
El compromís de Joan Coromines amb el país, <i>per Max Cahner</i>	161

Sigles emprades pels autors

AACC	Agrupació d'Ajut a la Cultura Catalana
AIEC	Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans
AIS	<i>Atlante italo-svizzero (Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz)</i>
ALC	<i>Atlas lingüístic de Catalunya</i>
ALEICan	<i>Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias</i>
ALEA	<i>Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía</i>
ALF	<i>Atlas linguistique de la France</i>
ALG	<i>Atlas linguistique de la Gascogne</i>
ALVA	<i>Atlas lingüístic de la Vall d'Aran</i>
ALEANR	<i>Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y La Rioja</i>
BDC	<i>Butlletí de Dialectologia Catalana</i>
BRABLB	<i>Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona</i>
BSCC	<i>Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura</i>
DCEC	<i>Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana</i>
DCECH	<i>Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico</i>
DCVB	<i>Diccionari català-valencià-balear</i>
DECat	<i>Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana</i>
DGLC	<i>Diccionari general de la llengua catalana</i>
DRAE	<i>Diccionario de la Real Academia Española</i>
EUA	Estats Units d'Amèrica
FEW	<i>Französisches etymologisches wörterbuch</i>
IEC	Institut d'Estudis Catalans
OC	<i>Onomasticon Cataloniae</i>
RDR	<i>Revue de Dialectologie Romane</i>
RLiR	<i>Revue de Linguistique Romane</i>
RLaR	<i>Revue des Langues Romanes</i>

Presentació

La Generalitat de Catalunya, en memòria i en homenatge al nostre eminent lingüista Joan Coromines (1905-1997), membre de l'Institut d'Estudis Catalans, proclamà l'Any Coromines i en nomenà la Comissió corresponent. Tal com havia estat concebut, l'objectiu d'aquest Any era doble. Per un costat, es tractava d'aprofundir l'estudi de les obres de l'homenatjat, que, per raó del seu exili d'una dotzena d'anys en terres americanes, a la fi de la Guerra Civil espanyola (1939), era més conegut, àdhuc entre persones de la seva especialitat, per la lectura dels seus treballs que no pas per la quasi inexistent relació personal amb elles. Per l'altre costat, hom també volia fomentar l'interès per Joan Coromines i divulgar-ne la vida i les obres entre gent de cultura general, perquè era lamentable que, per motius professionals, temperamentals o d'altra mena, restés desconegut un personatge que havia treballat com ningú per penetrar els secrets de la llengua catalana, fins al punt que els seus mateixos parlants ignoressin a qui devien la coneixença d'allò que ells en sabien. Aquesta tasca, que la Comissió volia fer extensiva a ateneus populars i a centres docents del país, sobretot d'ensenyament secundari, demanava molt de temps i era prudent que la durada del pla excedís un any de calendari. D'ací que l'Any Coromines s'iniciés el 21 de març de 2005 (aniversari de la seva naixença) i es cloqués el 31 de desembre de 2006.

Del primer moment ençà, la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans anuncià el seu propòsit d'organitzar uns actes que s'adiguessin a Joan Coromines i no desdiguessin del mateix Institut. Convertit en realitat el pla elaborat, l'homenatge consistí fonamentalment en un cicle de set conferències i una taula rodona. Quant a la temàtica, els actes previstos quedaren repartits entre l'obra de Coromines (les cinc primeres conferències) i la seva vida (dues conferències i l'anomenada taula rodona). Aquestes activitats foren dutes a terme entre el dia 5 d'abril (conferència inaugural) i el dia 17 de maig (conferència de clausura) de 2005.

Per ordre cronològic, els autors i els temes de la primera meitat foren els següents:

Germà Colón, membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans i professor emèrit de la Universitat de Basilea: «El lèxic català en el diccionari (DECat) de Joan Coromines» (5 d'abril); José Antonio Pascual, membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans i membre numerari de la Real Academia Española: «La responsabilidad de un científico: el Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana, de Joan Coromines» (12 d'abril); Éva Buchi, de la unitat de recerca Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française (ATILF), del Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS): «Joan Coromines et l'étymologie lexicale romane : l'exemple roumain» (19 d'abril); Aitor Carrera, professor de la Universitat de Lleida: «L'aportació de Joan Coromines a l'occità de la Vall d'Aran» (26 d'abril), i Xavier Terrado, professor de la Universitat de Lleida: «L'Onomasticon que ara podem fer» (3 de maig).

Autors i temes de la segona meitat: Josep Ferrer, filòleg, i Joan Pujadas, periodista: «Entorn de l'epistolari de Joan Coromines» (10 de maig), i Max Cahner, professor de la Universitat de Barcelona i president de la Fundació Pere Coromines: «El compromís de Joan Coromines amb el país» (17 de maig). Pel que fa a la taula rodona, haig de precisar que no es tractava de quatre persones que dialoguessin sobre un tema proposat, sinó que cadascú havia escollit la seva manera personal d'evocar la figura i l'obra de l'homenatjat. Així ho feren el ja esmentat Max Cahner: «Joan Coromines, cent anys»; Carles Duarte, filòleg i col·laborador de Joan Coromines: «Els problemes tècnics i la metodologia historicolingüística dels diccionaris»; Joan Ferrer, professor de la Universitat de Girona i antic secretari i col·laborador de Joan Coromines: «En el despatx de Coromines», i Aina Moll, membre numerària de l'Institut d'Estudis Catalans: «La meua relació amb Joan Coromines». La interpretació que hom havia fet del concepte de «taula rodona» impedí que sorgís un col·loqui general sobre el tema escollit, en el qual cada participant digués la seva. Les intervencions foren comentaris concrets i aclariments sol·licitats. La taula rodona tingué lloc el dia 10 de maig, després de la conferència de Josep Ferrer i Joan Pujadas, i fou coordinada per qui signa aquesta presentació.

Els textos definitius de totes les conferències i de les intervencions a la taula rodona, lliurats pels autors corresponents, són els que constitueixen el volum present.

Per arrodonir els actes organitzats per la Secció Filològica amb motiu de l'Any Coromines (2005-2006), serà bo de recordar que, en tres ocasions (dies 5 i 26 d'abril i 3 de maig), després de la conferència corresponent, hom projectà l'entrevista de Josep M. Espinàs a Joan Coromines, emesa en el programa Stromboli de Televisió de Catalunya el dia 21 de març de 1995.

ANTONI M. BADIA I MARGARIT
Institut d'Estudis Catalans

El lèxic català en el diccionari (DECat) de Joan Coromines

1. INTRODUCCIÓ

La comissió del centenari de Joan Coromines m'ha fet l'honor, que li agraeix, de confiar-me la conferència sobre el DECat. Hi he acceptat després de pensar-m'ho molt. No és cap secret que, per motius que ell sabia i que jo sospito, el senyor Joan Coromines no era gens amic meu i no és cap secret que m'atacà sempre que va poder, amb raó o sense. Va arribar a dir, entre moltes altres coses, que jo era un bàrbar (*s. v. tardor*) per haver parlat de la «província»¹ de Lleida, que la meva valencianitat no era gaire segura (*s. v. safanòria*), quan ho és pels quatre costats des de generacions, que jo atacava els demòcrates (*s. v. senderi*), mira per on!, o que volia crear una muralla xinesa entre el valencià i el català (*s. v. tombar*). Em considera «arrelat a l'estranger, amb interessos més germànics o suïssos que valencians» (*s. v. voler*). I moltes coses més. No cal refusar aquestes falsedats. Val a dir, tanmateix, que jo també m'he anat defensant quan ho he cregut oportú.

No vaig voler acceptar la invitació que amablement em féu Joan Solà a participar en les conferències de Sabadell, organitzades ran del traspàs del gran etimòleg, car les crítiques haurien estat fora de lloc i els elogis haurien estat interpretats com a insincers. Ara, però, han passat uns anys i ja podem mirar-nos el diccionari etimològic i la resta de la producció corominiana amb una mica de perspectiva històrica. Torno a agrair al comitè del centenari que m'hagi donat plena llibertat per exposar sense embuts el que penso del DECat. No cal dir que procuraré ser ben objectiu.

Haig de manifestar, en primer lloc, tota la meva admiració, que és molt gran, per l'obra de Joan Coromines, especialment com a autor dels dos diccionaris etimològics, castellà i català, puix que no es poden separar en la doctrina, com l'au-

1. Ell, però, parla de «departament» al Rosselló (*s. v. pallaga*).

tor tampoc no els separava. La realització del DECat és una gesta gegantina. Feu-ne una prova: dediqueu un parell d'hores a llegir-lo. Obriu el diccionari, doncs, per qualsevol lloc i quedareu esborronats, estabornits, davant aquella allau de dades filològiques, de comparacions amb altres idiomes, romànics, germànics i de més llunyans. Com és possible que un home quasi sol hagi pogut dur a terme una tasca semblant, una vera escarada? Diu l'autor el 1979 en el prefaci del DECat: «Aquesta és l'obra de tota una vida. Des de 1922, data de les primeres notes preses amb aquest objecte, no he parat mai de dedicar-m'hi en forma creixent». És realment admirable la mostra de treball i voluntat ferrenya esmerçades en una tasca que Coromines considerava igualment científica i patriòtica. Calia dotar el català d'un instrument igual o superior al de les altres llengües de cultura. I a fe que ha reeixit en la seva comesa! Avui no es pot donar un pas en etimologia romànica, i no diguem en filologia hispànica, sense tenir ben en compte l'aportació extraordinària fornida per Joan Coromines. Abans es prescindia alegrement, en els estudis romànics, de les dades hispàniques. Des de l'aparició dels diccionaris de Coromines s'hi compta, i molt. Aquest capgirament de la situació l'he observat des de l'Europa central al llarg dels darrers anys.

Podrem, això sí, criticar un punt o altre del treball, però hi seran minúcies, taquetes que no deslluiran el conjunt de l'obra. He dit sovint que sense el DCVB no es podia concebre un estudi de filologia catalana, i ara dic que sense el DECat és impossible emprendre qualsevol estudi d'etimologia catalana o d'etimologia romànica. Aquest diccionari, a part del seu caire etimològic, addueix força contribucions d'aspectes historicolingüístics i dialectològics, sobre els quals després tornaré.

També voldria afegir que aquest estiu passat, viatjant per Castella, passava per pobles i poblets amb noms ben curiosos, i em deia que, com que Coromines no hi havia treballat la toponímia, ací no tenen com nosaltres un *Onomasticon*.

Consti, doncs, ben clarament el meu respecte i la meva admiració per l'obra de Joan Coromines. Especialment pel seu diccionari etimològic català, del qual tractaré ací.

Coromines ja s'havia ocupat intensament del català en el DCEC i en el DCECH. Però de debò és el 1980 quan comença a publicar el seu DECat, obra portentosa, duta a terme quasi en solitari; el nou diccionari és el *pendant* del DCECH al qual supera en aspectes de documentació i de coneixements dialectològics. Són nou gruixuts volums i un desè d'índexs; els índexs són veritablement impagables, deguts a Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas, i faciliten moltíssim la consulta de l'obra.

El DECat és un treball imprescindible, de consulta obligada, no solament per als catalanòfils —no dic per al públic català en general, dic els catalanòfils— sinó també per als romanistes siguin italianistes, hispanistes o de qualsevol especialitat de la Romània; i això tant si hom està d'acord amb l'autor com en oberta dis-

crepància. No crec que hi hagi un sol article que no mostri una o altra mancança, però mai no deixa d'aportar algun ensenyament útil.

Aquest diccionari va ser acollit amb molt d'entusiasme a Catalunya i ha resultat un *best seller*, a causa del fet que en general la gent desconeixia la seva natura etimologicofilològica i creia que era un «complement» del normatiu *Diccionari general* de Pompeu Fabra. Encara avui el repertori de Coromines a Catalunya és intocable. Però cal confessar que presenta deficiències de fons i de forma que, en jutjar-lo a poc a poc, caldrà també mostrar, tot i que al costat de defectes hi ha moltes, moltíssimes coses excel·lents.

Obra d'un sol home, allà no s'ha despullat cap text per complet, sia literari sia col·lecció documental o monografia dialectològica, i hi manquen moltes obres; sense anar més lluny la imprescindible «Biblioteca Catalana» editada per Ramon Miquel i Planas, potser deixada de banda per motius polítics. Només l'obra de Pere Coromines, pare de l'autor, ha gaudit del privilegi d'ésser despullada abundantament (és un senyal de pietat filial que m'estaré de criticar, encara que sovint fa estrany col·locar aquesta obra paterna a l'altura de la de Ramon Llull, Ausiàs March o Jacint Verdaguer). Tampoc no s'han tingut en compte els atles lingüístics hispànics (ALEA; ALEICan, ALEANR) i no hispànics (AIS, ALG); de catalans no en teníem cap de fiable fins ara.

L'objectiu de l'autor és trobar l'etimologia dels mots, i quan el vocable en qüestió té un origen clar i indiscutible, l'estudia amb menys deteniment i cura que quan s'ha d'encarar amb mots d'origen desconegut o controvertit (vegeu el diferent tractament del parell sinonímic *cornella* i *cucala*); en aquests darrers casos es posa de manifest l'enorme capacitat de Coromines per relacionar fets pertanyents a diferents sistemes lingüístics; esmentaré, per exemple, els articles *arna*, *bassetja*, *cucala*, *enterc*, *espurna*, *màscara*, *tancar*, *tremuja*, encara que no sempre estiguem d'acord amb la solució propugnada.

La macroestructura del diccionari comprèn tot el que és llengua literària, antiga i moderna, i també una pila de termes dialectals no aplegats fins ara i que són introduïts mitjançant una creueta. És sens dubte una gran recollida de vocables catalans. Algun terme, però, hi manca estranyament, com *bany Maria*, *badil* o per exemple, entre els cultismes, *biosfera*, *lúdic*.

2. ESTRUCTURA DELS ARTICLES

En la microestructura, després del lema, ve la proposta etimològica, seguida de la data de la primera documentació. Això hauria de ser sempre així, però sovint s'esmenta també l'existència del mot en altres fonts, tot barrejat amb les opinions de l'autor (*cf. s. v. farigola, uixier*, etc.), sovint polèmiques. Després arriba el tractament de l'etimologia, generalment ben desenvolupat: existència de documenta-

ció antiga o moderna, extensió dialectal, coincidència o discrepància amb altres reflexos del mot en les llengües veïnes, discussió amb els col·legues la majoria de les vegades per mostrar llurs deficiències i la bondat de les pròpies idees: aquest tractament a voltes és una mica penós (veg., p. ex., s. v. *esputna*, III, 671a;² s. v. *volp*, IX, 383b: «no han impedit Guiter i AlcM d'exhibir llur deplorable ignorància en fonètica»). Tinc una antologia d'aitals eixides de to. Deixem-ho.

Segueixen els *derivats* del mot lema i els *composts*: aquesta és generalment la part més fluixa del diccionari i la que l'autor ha curat menys; hi són nombroses les llistes rònegues, sense data ni estudi d'aquestes formacions (cf. *llumera*);³ vaig analitzar monogràficament el cas d'*entresòl* en els dos diccionaris, tractat com a simple compost de *sòl*, però un *entresòl* és una cosa diferent del *sòl* de terra i té al darrere tota una història lèxica; vegeu encara, s. v. *raça*, els derivats i composts *racista*, *racisme*, *antiracista*; s. v. *penya*, els derivats *despenyador*, *despenyament*, *despenyar*, sense cap explicació; és clar que de vegades algun derivat presenta problemes i aleshores l'autor s'hi interessa.

Una disposició discutible és que en un article qualsevol Coromines afegeix a la fi (quasi sempre sense datar ni precisar-ne la font) l'esment de termes relacionats amb el mot lema (cf. *secalina*, s. v. *sègol*), generalment de nissaga grega; així sota *muscle* veiem el derivat *mioma* i *miositis* i els composts *miàlgia*, *miastènia*, *miocardi*, *miocarditis*, *miodinàmia*, *miògraf*, *miolema*, *miologia*, *miotomia*, *miectomia*, *amiotròfia*. Sota *llop* trobem *liceu* o els composts com *licantropia*, *licopodi*, *licoperdàcies*. Sota *peu* tenim *podòmetre*, *antípoda*, *àpode*, *bipodia*, *polípod*, *trípode*. Sota *prim* elenca *protocol*, *patracol*, *proterozoic*, *proteïna*, *protargol*, *proteisme*, *proteïforme*. Sota *gendre* tenim esmentats *gamopètal*, *gonorrea*, *gonorreic*.⁴ Cal dir que aquests mots tenen també una història que caldria conèixer. Ningú no pensarà que la majoria han vingut directament del grec al català; s'hauria de cercar el centre o centres d'irradiació i fixar la data d'entrada en la nostra llengua. Ara bé, aqueix procediment d'enfilar mots savis, Coromines no el segueix sempre, i així, per exemple, fa un article independent per a *halièutic* quan hauria d'anar sota *sal*, puix que aquest mot és

2. «Que filòlegs com Montoliu (*BDC*, III, 70), Moll o Salvioni no s'hi basquegin, no sobta, perquè llur fonètica és baldera. Però que homes com MLübke, Wartburg i Rohlf acceptin la idea, a despit de la doble dificultat, ja sorprèn. Per això sembla que ho acceptin forçats, per no saber cosa millor, i com fent el desentès [...]»

3. Vegeu *llumera* (s. v. *llum*) sense cap referència; cf., però, DCVB, s. v. amb un sentit de l'Alguer, i encara *lumeres* a Sant Vicent Ferrer, *Sermons*, III, p. 139 i document de Castelló del 1470 (BSCC, 49, 1973, p. 73).

4. Si tant comprimeix els articles per posar-ho tot en un lema, es comprèn malament que també caigui en el vici contrari. Així *grec* i *gresca* formen dos articles diferents, i el mateix passa amb *errar* i *enrònia*, etc. Tampoc no s'explica gaire que, a part els mots catalans, de tant en tant tracti l'etimologia de mots d'altres llengües; per exemple, després de l'article *escarabat* hi ha tot un apèndix sobre el francès *cafard* amb una proposta etimològica no gaire fonamentada.

un derivat del grec *als* emparentat amb el llatí *SAL, SALIS*. Afegiré que quan tracta de cultismes la part filològica no està gens curada, i vocables que surten al segle XIV i sobretot al XV els sol datar del 1696 al diccionari de Lacavalleria (*cf.* el meu llibre *De Ramon Llull al Diccionari de Pompeu Fabra*, p. 180-181): per exemple *sevícia*, datat el 1864 a una edició pòstuma de Labèrnia quan ja surt a començament del XV.

2.1. *Contrast amb el FEW*

Cal fer remarcar que el DECat no es regeix per una concepció fixa, per una estructura clara, segons uns esquemes de treball prèviament establerts sinó que cada article és plantejat de manera diversa. És el més oposat al saludable rigor del FEW de W. von Wartburg, una obra genial a la qual Coromines llança enverinades crítiques (per exemple: «Wartburg, home de caràcter soberg i d'una obstinació fundada en les seves idees de grandesa s'aferra estranyament [...]», s. v. *virar*, IX, 303a [més aviat Coromines sembla autoretratar-s'hi]). En el FEW els materials, les dades objectives són separats de la discussió etimològica.

Hom ha perdut ací en el DECat una bona ocasió d'allunyar de forma radical les dades filològiques objectives de la discussió, tot sovint poc grata, de les opinions dels altres investigadors. Vull dir ara, per contrast, com s'actuà en el FEW, que és un diccionari de francès, de l'occità i del francoprovençal. El punt de partença és diferent, perquè ací els lemes de la macroestructura són els *etyma*, siguin llatins, germànics, etc., mentre que Coromines parteix del terme romanç, en el nostre cas el català. Al FEW la primera part, els materials ben assenyalats i clarament localitzables i datats, disposats segons un ordre geogràfic, és delimitada de manera clara de l'altra part, que és la discussió i el comentari etimològic. Ací, en el comentari, és explicada l'evolució des del mot origen (generalment el terme llatí), a més es posa en relació la família llatina, germànica o àrab estudiada amb les seves equivalències en les llengües de la Romània, hom al·ludeix als manlleus fets per les altres parles romàniques o germàniques i anglosaxones a la paraula francesa o provençal estudiada, es justifica quan cal la classificació establerta, es discuteixen les opinions dels altres lingüistes i es dona la bibliografia sobre el tema.

Walther von Wartburg sempre va explicar (i m'ho digué sovint) que aquesta separació absoluta entre els materials i el comentari o la discussió era motivada per diverses raons. Primer, perquè tot queda més clar i més net, i, segon, perquè les opinions que ell, Wartburg, exposava sobre cada vocable potser serien renovellades, matisades o impugnades més tard, mentre que la part que comprèn els materials objectius sempre quedaria. Això és, al meu parer, importantíssim i un avantatge damunt els diccionaris de Coromines, on es barreja la dada filològica, l'opinió de l'autor o les seves manies i rampells contra els col·legues que no són de la seua devoció (*dont je suis*).

3. IDEES DE L'AUTOR

Continuem amb el diccionari de Coromines. Aquest autor atorga poc de valor a les dades extretes de texts i censura (*passim*) els qui creuen en el testimoni dels documents escrits; ell els maneja al seu albir (vegeu com data el *Llibre del Consolat de Mar* o bé com s'inventa l'existència d'un terme; així *bertol* quan el manuscrit duu *cimbeyl*, s. v. *bertrol*). Constantment comet errades de caràcter filològic a causa d'aquesta descurança dels texts, dels documents escrits (per exemple l'*esmerla*, valencià central per *merla*, confosa amb la rapinyaire *esmirle*; el terme turc *murtat*, que significa 'renegat' i que en Muntaner és un 'missatger', Coromines el converteix en un parent de l'italianisme *mortadella*, etc.). Solament es fia de les seves enquestes dialectals i del seu judici (vegeu *anar*, nota 9; *aranzel*; *bàlec*; *bòria*, II, 11b44; *carena*; *espurna*; *vèllor*...; vegeu s. v. *pinta*: «Tots s'hi equivoquen»). S'aferra a una opinió i no abaixa veles, encara que hagi estat advertit en crítiques científiques: cf. *braguer*, *brivó*, *bullir*, *esmerla*, *realgar*, *volcà*. L'autor mostra tot sovint rampells de còlera; vegeu *felipa*; *vessar* (IX, 209b a propòsit d'*universitat*). Hi ha vegades que sembla que no visqui en la realitat i ignori mots ben populars com *fúrcia* o *fúrsia* 'prostituta barata', mot per al qual proposa una explicació estirada pels cabells: del llatí *forcée* (francoprovençal *furcie* o de l'alemany *Furz* 'pet, llufa' i desconeix el castellà *furcia* [IV, 238b]).

Un altre punt feble pel que fa al mètode és l'excessiva tendència a explicar certes etimologies mitjançant encreuaments de vocables, quan en la investigació etimològica moderna hom ha abandonat aqueixa dèria: vegeu *melangia* < *melancolia* × *letargia*; *clafert* < *calefactus* × *caudere*; *govanella* < **munnonella* × *desgovernar*; *sarrompa* de *rombus* per contaminació de *surriaca*; *borumballes* × *sarandejar* dóna *sarumballes*; *sarseguer* 'munió' < *seguer* 'rusc' × *sàrcia* 'xarxa', etc.

Un altre aspecte metodològic que cal subratllar és l'abús que l'autor fa de dos conceptes no gaire definits: el *sorotàptic* i el *mossàrab*. Són una mena de *deus ex machina* que arranja les etimologies controvertides o no gaire explícites. Tot d'un plegat que l'explicació d'un terme presenta algun escull es recorre a aquests conceptes, que no tenen cap base científica. Tant l'un com l'altre són dues ideologies en el sentit de doctrines sense fonament en la realitat, allò que diem malament *entelèquies*, l'aparició i propagació de les quals és deguda a interessos socials i polítics, i això s'aplica sobretot al concepte de *mossàrab*.

No és admissible atribuir a un enigmàtic poble sorotàptic (és a dir, poble dels Urnenfelder) una gran quantitat de mots, quan, en realitat, no sabem res d'aquest poble ni del seu parlar; encara és menys probable que, en cas d'existir, tingués alguna cosa a veure amb la península Ibèrica. L'examen seriós dut a terme per diversos lingüistes de les hipòtesis sorotàptiques ha pervingut a resultats negatius. Res no prova que en el segle VIII abans de Crist arribessin ací des de l'Europa cen-

tral aquests «sorotaptes» suposadament veïns dels baltoeslaus; els arqueòlegs i els historiadors no ens en diuen res. No cal citar massa exemples del diccionari: *barana*, *boc*, *brosta*, *càdec*, *carant*, *llosa*, etc.

Pitjor és per a nosaltres *la fallàcia del mossàrab*. Els mossàrabs són els cristians hispànics que visqueren sota la dominació sarraïna; és un concepte de litúrgia i d'història de l'art; però hom l'ha aplicat abusivament a la llengua i es pretén que els mossàrabs conservessin no solament la fe i el culte ans també la llengua romànica. Són, doncs, una espècie de numantins de la llatinitat.

I no solament això: hom parla del «mozàrabe peninsular» com d'un fenomen unitari. S'arriba a afirmar que hi degué haver una capa incontaminada, que va mantenir l'herència llatina transmesa pels visigots. Hi hauria hagut una unitat lingüística hispànica, amb la supremacia de la capital Toledo. Els mossàrabs de Lisboa i els de Castella serien germans o almenys cosins germans de parla dels mallorquins i valencians, usuaris aquests del que s'ha convingut dir-ne el *mozàrabe levantino*. Mots com *amo*, *contier*, *corder*, *falla*, *orxata*, *primatxer*, *ranc*, *roder*, *sapo*, *tonyina*, *voltor*, *xanguet*, *xoriguer* pertanyen a aquest selecte grup de «mossarabismes»,⁵ quan, per exemple, *corder* és un clar aragonesisme degut al comerç de la carn procedent de l'Aragó, o bé *xanguet* és un genovesisme BLANK > *ciang* (perquè aquests peixets formen com una clapa blanca en la mar), i l'*orxata* és l'*orzata* italiana (de la família d'*orzo* 'hordi'), etc. L'arbitrarietat arriba al clímax en tractar de *panyos* (v1, 239b), pretès mossarabisme valencià provocat per morisques amigades amb valencians, etc., quan *panyos* surt en obres tan poc meridionals com és l'inventari dels béns del barceloní Felip de Malla (BRABLB, 30, 1963-1964, p. 594, núm. 14) i ja abans (1396) en un procés de corts barceloní, on llegim: «Item es estat ordonat que les galees no porten banderes cendats ne *panyos* de senyal alcu sino del Comtat de Barchinona ço es barres grogues e vermelles solament» (AIEC, iv, 1911-1912, p. 86, núm. 5). També es veu en aquest article la mania accentuada de Coromines de culpabilitzar a tort i a dret el valencià de totes les entrades de castellanismes en la llengua.

Tot això del mossàrab és un invent (més o menys integrista cristià davant dels infidels sarraïns) que parteix de Francisco Javier Simonet, *Historia de los mozárabes de España*, Madrid, 1897-1903, invent que ha assolit un èxit notable. Aquests vocables qualificats de mossàrabs han servit a Coromines de calaix de sastre per qualificar mots que semblen de nissaga llatina però que tenen una etimologia que no resulta clara fonèticament. Coromines, fent-se el portantveus d'aquesta, diguem-ne, doctrina, ha donat ales als blavers valencians que rebutgen el caràcter català de llur parla; així pretenen que ja abans del rei Jaume es parlava un idioma mossàrab, que

5. Vegeu encara: «[...] el lèxic del *Procés de les olives* està carregat d'element mossàrab» (DECat, ix, 441a51-52; s. v. *xanguet*).

és el valencià modern. No puc pensar ni per un moment que Coromines s'adonés de l'explotació que hom faria de les seves idees. Però aquestes dues, diguem-ne, dèries, el sorotàptic i el mossàrab, faran envellir el seu diccionari abans d'hora.

Coromines posseeix també una fe cega en la primacia, en la superioritat, de la llengua catalana sobre totes les altres, sense tenir en compte el que fou la vida política i econòmica del nostre país en els «auris» segles xiv i xv. Per això explica com a catalanismes mots que considera passats a altres idiomes: *amainar*, *enjòlit*, *indi*, *sotsobre*, *vaivé*, etc., estarien en la base del que trobem a Castella o a França. Recordo que fa temps em va sobtar la idea de Coromines que el murcià *buey de agua* vingui del català, atès que aquesta llengua no coneix una formació així, com la tenen l'andalús o l'occità.

Quan l'autor no disposa de documentació per estintolar les seves afirmacions de superioritat catalana diu que els documents s'han perdut a causa dels tràngols pels quals va passar Catalunya al llarg de la seva història (com si els altres pobles haguessin estat sempre damunt un llit de roses). Així explica, per exemple, *paratge* o *placer* 'arenas auríferes', *rumb*, *vogavant*, etc. Quan algú gosa contradir-lo, se sulfura, s'irrita. Escolteu, per exemple, aquesta prosa parlant del terme nàutic *placer* (mot al meu parer pres del castellà): «Objecte de l'absurda negació de Colón i el seu deixeble Metzeltin, el qual es deshonra científicament posant la seva firma a una cosa coneguda públicament com a mentida». Afegiré que Metzeltin dóna documentació portuguesa del segle xv i castellana de començament del xvi, quan en català el mot surt en diccionaris del xix, que copien el DRAE. Si això que fa ací Coromines és ciència, pleguem!

4. ALTRES TAQUES LLEUS

No manca en l'obra de Coromines algun plagi, que l'autor amaga amb l'excusa que ja tenia abans aquesta idea, publicada per algun altre i deixada de banda, argumentant que la tenia anotada en «una cèdula de 1928», sens dubte perduda i només retrobada després d'aparèixer una monografia aliena (*enagar*, III, 311; *penya*, VI, 434a). En aquests lleus robatoris, Coromines posseeix una singular mestria (vegeu, per exemple, el tractament d'*anedó* en el diccionari sota *ànec* i després sota *deu* 'font'). I també moltíssimes mostres d'erudició de català antic amb esment de l'edició i pàgina on es troba el mot estudiat són preses, sense dir-ho, de l'Alcover-Moll o d'altres fonts amagades (que jo conec molt bé); és una ingènua erudició barata (cf. *volcà*, *parallamps*, *parençós*, *perdigàs*, etc.). També altres vegades per fugir de l'Alcover-Moll deixa de banda dades importants; així, s. v. *penya*, prescindeix de *pinacle* (per al qual Alcover-Moll dóna documentació des de 1366; Coromines només forneix dos exemples de *pinàcul* del 1392, i *pinyacle* l'indica sense cap referència quan l'altre diccionari el documenta bé).

Més greus em són els moltíssims insults i atzagaiades gratuïts adreçats a altres investigadors, sobretot als benemèrits autors del DCVB Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll i al del FEW Walther von Wartburg, però no sols a aquests (cf. s. v. *raça*: Contini és *feixistoide* i Wartburg *racista*). És ben conegut com va titllar de nazi un lingüista que havia estat presoner al camp de concentració de Buchenwald (s. v. *planta*). I les desqualificacions a Josep M. de Sagarra (s. v. *sexe*), J. V. Foix (el poeta de *Sol, i de dol*; s. v. *aigua*, I, 96a i nota 32) o bé a mossèn Collell («escriptors i filòlegs deliquescents o frívols de la mena del poetastre Collell, l'integrista de les perdurables noces de platí, calumniador faux-frère de l'heroic Mossèn Cinto», s. v. *pitjar*) són escandaloses. Tot sovint també silencia el treball de qui no té l'honor d'agradar-li. D'això, en sé alguna cosa.

És gran la quantitat d'explicacions, incisos i anècdotes completament estranys a la filologia i a l'etimologia que es troben en l'obra (cf. *aixeta*; *viola*, IX, 295b; *vol-dre*, IX, 369b). Són sovint innocents, però desplaçats. A quin filòleg europeu poden interessar, cito, «aquells xetons que anàvem a degustar en el Mas de damunt Sant Pere de Ribes amb Fabra, Casacuberta i Pau Vila» (I, 112b41-42)? I què fa que l'autor es comprés a Saragossa unes xirruques el 1965 i el 1966? (s. v. *xiruca*). O que mengés sopa de farigola cada nit? (s. v. *farigola*). Sovint el *significat* el porta a parlar del *significat*, i aquí s'esplaia amb lirismes o amb insults i comentaris que res no tenen a veure amb la filologia i la lingüística: vegeu, entre mil, s. v. *dissident* (VII, 894b48-58). Darrerament alguns han lloat aquests esplais més o menys poètics, tot semblant-los que la veritat etimològica no compta gaire al costat de les evocacions i les gemmes que s'amaguen entre els mots del diccionari. Penso que si volen poesia, fóra millor un llibret de versos i no pas un diccionari etimològic.

També cal dir que molts articles, sobretot de mots cultes, són pura traducció dels del diccionari castellà (cf. per exemple *bauxita*); de vegades això es confessa (s. v. *bèrnia*) i d'altres s'amaga. L'autor ben sovint remet al diccionari castellà i dona per entès un problema: «Havent-ne tractat en detall en el DCEC hi remetem» (s. v. *hopa*); «Veg. la discussió detinguda en DCEC-DECH amb la bibliografia que hi dono» (s. v. *huracà*); «Cito indicacions bibliogràfiques en el DCEC/DECH» (s. v. *hugonot*); «més detalls en DCEC IJADA» (s. v. *illada*); «Per a fonaments i discussió de l'etimologia, veg. DCEC/DECH JACERINO» (s. v. *Jaceran*). Vegeu encara el tractament de *arrimar*, *atracar...*, *raspar*, *redom*, *tabaco-tabac*, *tirar*, *tahur-tafur*, *tiorba*, *trabajar-treballar...*

Les referències internes són ben poc precises i amb manta errada; així, *hipèrbola* remet a *bòlid*, però no ho cerqueu aquí; *pégol* i *pegolera* remet en va a *pèsol* i ací en perdem la pista; *cardíac* envia a *cor* i aquí no hi és; *xalefa* envia a *xerec* i aquest s'esfuma.

Les indicacions bibliogràfiques (I, p. XV-XLIII) són veritablement anàrquiques, cosa que fa difícil la consulta i la comprovació de les dades del diccionari. I no solament són anàrquiques les referències, les quals farien caure d'esquena un biblio-

tecari o un bibliòfil, sinó que ben sovint el text adduït en els articles no consta en la llista bibliogràfica.⁶ O bé quin lector corrent traurà profit d'entrades com «Gerard de Cremona, glossari publicat en *Isis*»? La majoria de les edicions esmentades són velles i no s'han tingut en compte les més modernes i més autoritzades (cf. Ferrer, Sant Vicent, només II volums; els *Furs de València* no els cita mai; Febrer, A., ed. de 1878 [és la *Divina comèdia*, ed. Vidal i Valenciano, sense citar l'editor]; *Ctgs. de Sta. M.*, ed. del marquès de Valmar [desconeix la de Walter Mettmann]; al senyor J. M. Madurell i Marimon se li encoloma una *Gedichte der Troubadours* en quatre volums...). Cf. Bast-Bass!! Tampoc no s'hi troba una abreviatura «*An. Sa. Tarrac.*», apareguda s. v. *seure* (VII, 897). Envia, per exemple, s. v. *Moll*, a una ressenya de la *Gramàtica històrica catalana* d'aquest autor: «veg. la meva anàlisi publ. a *EstRAraron*, B. 1955» i aquí no hi és, etc. De debò que algú hauria de refer aquesta llista bibliogràfica i completar-la amb els esments que no hi són presents.

Les datacions del DECat són també d'allò més arbitrari, per exemple, el *Llibre del Consolat de Mar*, datat del segle XIII, quan Coromines usa una edició basada en texts del segle XVI, i és sabut que el ms. més antic del *Consolat* és del 1385; o bé el *Liber elegantiarum de Joan Esteve*, quasi sempre datat de 1471 (p. ex., s. v. *blanc*, però s. v. *sicari*, 1472), quan va aparèixer a Venècia el 1489 i duu una dedicatòria datada el 1472 (no sabem si aquesta és exacta). El mateix direm del *Blanquerna* i de l'adaptació de Bonllavi, etc.

Un requisit que trobo a faltar en aquest diccionari és una llista dels *etyma* llatins, àrabs o germànics que han perdurat en català, car interessa saber quins *etyma* són privatus d'aquesta llengua i quins comparteix (o no comparteix) amb altres parlars romànics. El magnífic índex de mots catalans que clou l'obra (volum X) no és suficient en aquest sentit. Hom voldria saber, per exemple i d'un cop d'ull, si BACULUM O BLANDUS O bé FRUMENTUM, INDAGARE O LACERARE han deixat descendència patrimonial en català, i aquesta ajuda hi manca.

5. A MANERA DE CONCLUSIÓ

He procurat ser objectiu, però constato, i em sap greu, que, en aquest cor de lloances que a casa nostra desperta l'obra de Coromines, he estat potser una mica dur en els meus judicis. Però és una aparença falsa. Aquesta obra em mereix el major respecte per la doctrinal aportació lingüística i pel treball ingent que Joan Coromines va dur a terme de manera incansable.

6. Un exemple entre centenars o milers de casos semblants: s. v. *badia* tenim un esment de Pereda, *Sotileza*, p. 257, 303 (DECat, I, 538a38-39). No sabem de quina edició es tracta, puix que aquest llibre no és citat a la bibliografia. El mateix direm de l'esment de *Cañas y barro* de V. Blasco Ibáñez, p. 72 (s. v. *busca*, II, 354b48), però de quina edició es tracta?, etc.

Comptat i debatut, deixant de banda rampells i crítiques desfermades, és molt útil de tenir, sobre qualsevol mot, reunides força dades filològiques (tretes en llur major part d'obres com el *Diccionari Aguiló*, el DCVB, el *Diccionario Balari* i l'«Inventari» d'Alart), així com la doctrina d'altres lingüistes i aportacions múltiples del mateix autor, tot això passat pel prisma i la crítica severa de Coromines, amb la seva gran capacitat per relacionar fets lingüístics allunyats entre si. L'autor posseïa una extraordinària formació de lingüista, molt més que no pas de filòleg.

Quan la descortesia és atenuada, la lectura dels articles del DECat (gairebé sempre escrits en un estil llampant i admirable) esdevé ben fructífera, engrescadora i encoratjadora. Entre els molts articles que m'han agradat i m'han convençut (alguns m'agraden i no em convencen) esmentaré el cas d'*aixecar* en el sentit d'«alçar, llevar», explicat bellament a partir de *SICCUS* (llat. *EXSICARE*), bé que la documentació antiga no és gaire completa i que deixi de banda la de València a l'edat mitjana i algun fet de l'Aragó antic (veg. les meves observacions a *Regles*, núm. 34). Tanmateix l'argumentació està ben conduïda i els passos semàntics resten aclarits: de «secar», passem a «secar un corrent d'aigua, una font», «alçar el llit d'un riu o canal obstruint amb preses», «elevant el nivell d'un terreny» i finalment el significat actual de «llevar, alçar». Uns altres mots tractats de manera admirable són, per exemple, *minyó* o *ròneg*, amb abundosa documentació, completíssima anàlisi semàntica, a més del fet de relacionar dades de diversos idiomes o d'estudiar resultats d'un mateix ètimon dins diversos territoris.

No pensem que en matèria d'etimologia i d'història lèxica està tot fet. Resta molt per estudiar. Però l'exemple de laboriositat i d'entusiasme per la llengua que ens donà Joan Coromines és un esperó i convindria, en la mesura que cadascú pugui, imitar-lo.

Com he dit sovint referint-me al DCVB d'Alcover i Moll, no sabia prescindir d'aquesta obra que m'ha ensenyat molt. Ara em plau aplicar-ho així mateix al DECat, diccionari que consulto diverses vegades cada dia i sempre amb profit (positiu o negatiu). El que compta és el grandios llegat de Joan Coromines, llegat transcendental per al coneixement de la nostra llengua. Això és el que li hem d'agrair.

GERMÀ COLÓN DOMÈNECH
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Basilea

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ I FUSTER, Marià (1988). *Diccionari Aguiló*. Barcelona: Altafulla. 4 v. (8 toms). [Edició facsímil; 1a ed., 1914-1934]
- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll.

- Alfons X (1889). *Cantigas de Santa María*. Ed. a cura del marquès de Valmar. Madrid: Real Academia Española.
- (1981). *Cantigas de Santa María*. Ed. a cura de Walter Mettmann. Vigo: Edicions Xerais de Galicia.
- ALVAR, Manuel (1964). *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*. Granada: Universidad de Granada: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- (1975-1978). *Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias*. Las Palmas: Ediciones del Excmo. Cabildo Insular de Gran Canaria; Madrid: La Muralla.
- (1979-1983). *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y La Rioja*. Madrid: La Muralla.
- BALARI I JOVANY, Josep (192-?). *Diccionario Balari: Inventario lexicográfico de la lengua catalana*. Barcelona. Impr. Elzeviriana y Libr. Camí.
- BLASCO IBÁÑEZ, Vicente (1867-1928). *Cañas y barro*. Espugues de Llobregat: Plaza & Janés.
- COLÓN, Germà [ed.] (1981-1987). *Llibre del Consolat de Mar*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- (2001). Les regles d'esquivar vocables: *Autoria i entorn lingüístic*. Barcelona: Societat Catalana de Llengua i Literatura.
- (2003). *De Ramon Llull al diccionari Fabra: acostament lingüístic als monuments de les lletres catalanes*. Fundació Germà Colón Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COROMINES, J. (1955-1957). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos; Berna: Francke. 4 v.
- (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos. 6 v. [Amb la col·laboració de José A. Pascual]
- (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa. 10 v.
- (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial: La Caixa. 8 v.
- DANTE ALIGHIERI (1979). *Divina comèdia*. Barcelona: Barcino. [Versió catalana d'Andreu Febrer a cura d'Annamaria Gallina]
- Diccionario de la Real Academia Española*. Madrid.
- ESTEVE, Joan (1988). *Liber elegantiarum*. Estudi preliminar de Germà Colón. Castelló de la Plana: Inculca.
- FERRER, Vicenç, sant (1934). *Sermons*. Barcelona: Barcino.
- Furs de València* (1970). Ed. a cura de Germà Colón i Arcadi Garcia. Barcelona: Barcino.
- JABERG, Karl; JUD, Jacob (1928-1940). *Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*. Zofingen: Ringier. [També citat AIS, *Atlante italo-svizzero*]
- KANNEGIESSER, Karl Ludwig (1990-1994). *Gedichte der troubadours*. Manchen: K. G. Saur.
- LACAVALLERIA I DULAC, Joan (1696). *Gazophylacium catalano-latinum*.
- MOLL, F. de Borja (1991). *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.
- PEREDA, José María de (1888). *Sotileza*. Madrid: Imprenta y fundición de Tello.
- SEGUY, Jean (1971). *Atlas linguistique de la Gascogne*. París: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique.
- SIMONET, Francisco Javier (1897-1903). *Historia de los mozárabes de España, deducida de los mejores y más auténticos testimonios de los escritores cristianos y árabes*. Madrid: Viuda e hijos de M. Tello.

La responsabilidad de un científico: el *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, de Joan Coromines

1. INTRODUCCIÓN

Aunque no me atrevería a sacar en procesión a uno de mis maestros por ver si así me convertía en el hermano mayor de la cofradía de sus discípulos, encontraría, no obstante, algunas razones que justificarían con creces que me precipitase en esta ocasión por el abismo de lo sentimental para llegar a presentarles a ustedes los para mí entrañables recuerdos de la figura de Joan Coromines; no en vano las conmemoraciones buscan servir de cauce para la expresión de los sentimientos más que para hacer una valoración desapasionada de una obra. Con todo, no serán esos los derroteros por los que encamine esta exposición, pues prefiero honrar la memoria de mi admirado e inolvidable maestro mostrando mi opinión sencilla y clara con respecto a su *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (en adelante DCEC). Pasaré, por ello, como sobre ascuas por su biografía y no me referiré a su carácter, a sus opiniones —justas o injustas— sobre los demás ni a las justas o injustas que los demás formularon sobre él, salvo si se trata de apreciaciones sobre su obra que hagan chirriar la valoración que en mi opinión esta merece; como tampoco me ocuparé de explicar el porqué de los silencios con que se ha envuelto tantas veces una labor de la que todos hemos aprendido tanto y de la que proceden gran parte de nuestras ideas y datos. Me conformaré con explicar algunos aspectos básicos de cómo Joan Coromines construyó su *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, apoyándome, siempre que me resulte posible, en las cartas cruzadas entre el sabio etimólogo catalán y su maestro Menéndez Pidal que en estos días estamos editando José Ignacio Pérez Pascual y yo.¹ Del prólogo que estamos preparando para esa obra, esta

1. Se citan estas cartas de la *Correspondencia de J. Coromines y R. M. Pidal* (en prensa) manteniendo la numeración de esa edición, seguida de la fecha en que fueron escritas.

exposición es, en parte, un complemento, en parte un adelanto (lo cual justifica que pueda ser parco en las referencias bibliográficas en que se fundan determinadas afirmaciones mías).

Mi intención es presentar no solo las bases científicas sobre las que se asientan las tareas etimológicas de Joan Coromines, sino mostrar también la manera como hubo de organizar su trabajo para llevarlo a buen puerto. He de reconocer que ambos hechos tienen en el momento presente un grandísimo interés para mí, pues me pueden servir como orientación para la realización de una obra en cuya puesta en marcha estoy metido de lleno: el *Nuevo diccionario histórico de la lengua española* que planea realizar la Real Academia Española. Al fin y al cabo, el DCEC, aun sin pretenderlo, es en alguna medida un diccionario histórico, tal y como ha señalado don Gregorio Salvador (1985, p. 147-148): «Tenemos [...] un Diccionario etimológico, el de Corominas, que suple hasta donde puede esa carencia [de un diccionario histórico]. La suma de las historias de las palabras de la lengua no es la historia de la lengua. Pero la verdad es que esa suma de historias, una suma hecha homogéneamente y de la misma mano, no existe para ninguna lengua del mundo si no es para el español. Gracias a Corominas, ese gigante. Su Diccionario no es —mantengo mi afirmación anterior— una historia de la lengua, pero la historia de la lengua está allí».

No se trata solo de que el DCEC haya suplido por el momento al inexistente diccionario histórico de la lengua española, sino que nos enseña, primero, que una obra de este tipo no puede ser el resultado de la intuición, sino que supone la aplicación a ella de los principios de la lingüística histórica; y, después, que requiere una cuidadosísima planificación, ponderando los objetivos en función del horizonte que permiten los medios disponibles. Para ello, hubo de aceptar su autor la responsabilidad científica de quien no solo se complacía en el trabajo bien hecho, sino que estaba dispuesto a poner —heroicamente, si era necesario— todos los medios para llevarlo a cabo, pues le constaba que, por encima de la propia complacencia en la perfección, su trabajo era un pilar del que no podía prescindir el edificio de la filología hispánica.

Por encima de los aciertos de esta obra etimológica y de sus inevitables errores, es imprescindible señalar ese carácter de construcción básica en el dominio del hispanismo, que hace que pueda hablarse en el trabajo filológico de un antes y un después de la aparición del DCEC. Empecemos por decir que los objetivos de esta obra no son exclusivamente lingüísticos (etimológicos), sino históricos (filológicos) también, de modo que coinciden las dos ramas de esa alternativa lingüístico-filológica que Yakov Malkiel (1988) consideraba imprescindibles para la construcción de un diccionario etimológico. Por ello, el hecho de que Coromines mostrara mayor interés por lo lingüístico que por lo filológico, del mismo modo que el no ocultar su pasión por el catalán, no son criterios que sirvan para valorar

esta obra: al fin y al cabo, las disciplinas lingüísticas y filológicas, al pertenecer al ámbito de las científicas, no se han de medir por la simpatía que muestren los investigadores con respecto a la realidad sobre la que trabajan, sino por los resultados a que lleguen en su estudio. Curiosamente, si hay un ejemplo evidente con respecto a esto es el de este inolvidable maestro mío, cuya aventura etimológica castellana no es la consecuencia de un particular afecto a esta lengua, según veremos más adelante, y, sin embargo, sería imposible no tomar su obra como la base fundamental del estudio histórico del léxico español, a lo que me referiré más adelante también.

2. LOS RIGORES DE LA LINGÜÍSTICA

Las cartas enviadas por Joan Coromines a Ramón Menéndez Pidal dan cuenta con gran detalle de la formación tan completa de su autor. Fue para esto decisivo el magisterio que ejerció sobre él Jakob Jud en Suiza. Allí estudió filología germánica, atendiendo al gótico, por un lado, y, por otro, al germánico occidental; este último, fundamental para situarse en el ámbito de los germanismos de las lenguas hispánicas, le llevó a acercarse al alto alemán antiguo; pasó después al alto alemán medio, a la vez que aprendía el alemán moderno. Completó estos estudios con el de la gramática histórico-comparada del germánico, mientras realizaba una concienzuda inmersión en los textos, hasta llegar a tener esa sensación que experimenta un investigador cuando se considera capaz de seguir estudiando por su cuenta, pues sabe ya encontrar en los libros la solución a cuantas dificultades se le presentan. Pero lo germánico era un paso más entre otros que el lingüista sabía que tenía que dar para conseguir una razonable formación de indoeuropeísta, ampliada con el magisterio que ejercían en Francia Meillet y Vendryes. Paralelamente fue completando su preparación románica, de la que llevaba ya mucho andado cuando redactó su tesis doctoral y continuó ampliándola en Barcelona, al regreso de Suiza y París.

Todo ello se conformaba con una idea de lo lingüístico en que la información dialectal se completaba con la de los textos escritos, pero que no se avenía a permanecer en el paraíso de lo descriptivo, ya que servía para llegar a conclusiones lingüísticas, como la que le llevó a establecer una serie de hipótesis referentes al aporte prerromano al romance, ampliando hacia el oriente el territorio de sustrato lingüístico vasco, mientras se fijaba en la importancia que había tenido lo céltico en una amplia área del centro y del occidente peninsular.

Sorprende que cuando el exilio le colocó ante la realidad lingüística de la Argentina y se vio obligado a desviarse por unos años de su atención preferente al catalán, afrontara una aventura filológica de tal calibre como lo era la confección de un diccionario etimológico castellano. Se trataba, sin duda, de un atrevimien-

to: por las dificultades inherentes a la confección de una obra referente a una lengua que estaba tan alejada de sus intereses, desde luego; pero también por las condiciones materiales de que partía. Tomándolas en cuenta, no es posible dejar de sorprenderse de que ese diccionario, publicado pocos años después, pudiese merecer un juicio como el siguiente de J. Terlingen (1962, p. 265), de cuyo libro sobre los italianismos el sabio etimólogo catalán había publicado una dura reseña: «La aparición de este inmenso caudal lexicográfico-etimológico, en los años 1954-1957, es sin duda, el hecho más importante que se ha verificado desde entonces en el terreno de la investigación científica que ahora nos ocupa».

Coromines contaba para realizar esta tarea, a la que se dio nada más llegar a la Argentina, con esa formación a la que acabo de referirme, que partía de un conocimiento nada común de la historia de unos cuantos grupos de lenguas —y de muchas de esas mismas lenguas— no solo románicas e indoeuropeas, sino no indoeuropeas también, la mayor parte de ellas fundamentales para poder interpretar los resortes de la historia del léxico español. Se trataba de una formación que no era parangonable, ni en amplitud de conocimientos ni en la profundidad de estos, con la normal de los hispanistas del siglo xx. Con esa formación había adquirido el método apto para bucear en el pasado y podía formular una serie de hipótesis etimológicas e históricas sometidas a reglas científicas. Tal método se basaba en una serie de leyes evolutivas de todas esas lenguas y del castellano —el marco comparativo en que se desarrollan los estudios etimológicos obligaba a ello—: de un modo particular en las leyes fonéticas con las que se trabajaba adecuadamente en el círculo pidaliano, pero también en las reglas de derivación, a las que se prestaba mucha menos atención dentro de él. El DCEC era capaz de hacer distinciones claras entre los casos de formación de palabras que se dan dentro del propio romance —en el que se mantenían relativamente bien las pautas derivativas latinas— y aquellos otros que eran una mera continuación de la situación del latín. La imagen que obtenemos del léxico hispánico se acerca de este modo a la confusa y variada realidad de los hechos, sin dejar de lado el rigor de los esquemas lingüísticos de cuño neogramático, que no son un fin en sí mismos, sino un medio para interpretar la compleja realidad del léxico. Para lograrlo, mi maestro no hizo ascos a ningún camino explicativo, ni siquiera al del idealismo, siguiendo el ejemplo de otros positivistas —como Walther von Wartburg o Rafael Lapesa y, sobre todo, sus admirados Leo Spitzer y Amado Alonso—; de hecho, no se conformaba con atender a los aspectos formales de la lengua, sino que prestó atención también a los semánticos y concedió cada vez mayor importancia a la capacidad creadora del individuo que se sirve de un idioma, de lo que es buena prueba su artículo «Rasgos semánticos nacionales», publicado en 1942 en el primer número de los *Anales del Instituto de Lingüística*, la revista que había creado en su universidad. De todas formas, fue cauto con las explicaciones mecanicistas de la

etimología y, sobre todo, con las justificaciones *ad hoc*; del mismo modo que, antes de buscar caminos en las lenguas ajenas, trató de encontrarlos en las más cercanas, como el latín.

Llegar por eso en 1972 —¿o fue en 1973?— a trabajar con Joan Coromines, como me sucedió, con el bagaje escueto de una sólida formación romanística —adquirida gracias a las enseñanzas de José Luis Pensado— y unos conocimientos muy someros referentes al indoeuropeo y a las lenguas prerromanas —que hubieran sido nulos de no haber hablado tantas veces sobre ello con otros sabios profesores del Estudio salmantino y excelentes amigos, como Martín S. Ruipérez, Luis Michelena o Javier de Hoz—, me obligó a una cura de humildad. Tratar por entonces de abrirse uno paso con el diccionario de indoeuropeo de J. Pokorny (1959-1969) o el libro de Schmoll sobre los elementos precélticos de Hispania (1959), por los confusos vericuetos de aquello que no era explicable desde lo que sabemos del céltico peninsular, producía aún verdadero vértigo.

Dado que no resulta sencillo vivir permanentemente situado a la vanguardia de las disciplinas etimológicas, adaptándose a diario a cada nuevo modelo que viaja en el último tren que acaba de salir de la estación del cambio lingüístico, era explicable que, en la inmensa tarea que supuso simultanear mucho después de la construcción del DCEC una segunda edición de ese diccionario con la redacción del diccionario etimológico catalán y el *Onomasticon*, se empeñara el sabio etimólogo en seguir trabajando de la forma como lo había hecho en el DCEC (cf. A. Várvaro, 1999, p. 24-25). Con ese «instrumental», que respondía al estado de la lingüística histórica en los años cincuenta del siglo pasado, se atrevió a arriesgarse por los lugares más oscuros de la etimología hispánica, una vez que, sin haber podido recorrer todos sus velos, logró que nos moviéramos por este terreno con mucha más seguridad no solo en el ámbito de las voces patrimoniales de origen latino y de los préstamos tomados de las propias lenguas románicas, sino incluso en el de las voces de origen árabe, germánico, vasco e indoeuropeo.

Claro está que el riguroso apego a las leyes de evolución con que actuaba el lingüista cesa en los casos en que su interés por explicarlo absolutamente todo le llevaba a aventurarse por algunas hipótesis en que se hubo de enfrentar con dificultades casi insalvables, dada la situación que tenía entonces —y en gran medida sigue teniendo— la disciplina etimológica; aunque no olvidemos que esas problemáticas explicaciones no se construyeron, en la mayor parte de las ocasiones, para sustituir a otras más claras, sino que buscaban solo ver si era posible vislumbrar alguna solución a problemas irresolubles. Que aceptara algunos retos difíciles de llevar a buen puerto —así, explicar aquellas voces de aspecto indoeuropeo que no encuentran una solución en el céltico— no puede tomarse como un indicio de la falta de pericia del navegante, sino que muestra el atrevimiento del piloto bien curtido, incapaz de dejar una ruta sin examinar o un camino sin recorrer, tal y

como él mismo escribía a Menéndez Pidal: «Tengo plena conciencia de que el difícil empeño en que estoy metido me obliga a abordar problemas sumamente espinosos y a veces insolubles o poco menos. Aun cuando no logre resolverlos, me consuelo pensando que, por lo menos, los acerco a la solución, gracias al método de escudriñar a fondo e imparcialmente todos los datos fundamentales y no callar ninguno, aunque no sea o no parezca favorable a mis ideas» (§ 48: 10.9.1950). Se trata de la actitud propia del científico consciente de la dificultad de los problemas que se plantea y de la provisionalidad de las hipótesis a que puede llegar cuando cree que ha de arriesgarse a plantearlas. Por ello, no compromete el valor del trabajo etimológico emprendido por él la crítica a algunos excesos que se pueden señalar en sus obras, sobre todo las escritas con posterioridad al DCEC, cuando su probada experiencia le animaba a formular sus hipótesis más arriesgadas a las que, sin embargo, no aconsejaría a los jóvenes a arriesgarse (*vid.* J. Solà, 1999, p. 203).

Hoy, a la distancia de cincuenta años que nos separan de aquel monumental esfuerzo que supuso la publicación del DCEC, resulta necesario, por un lado, volver de nuevo a los problemas etimológicos que quedaron pendientes, atendiendo al desarrollo que se ha dado en el campo del indoeuropeo, del céltico y paracéltico; del vasco y del ibérico también; incluso del árabe y de lo germánico; y de las lenguas amerindias. Algo deberá cambiar también del marco metodológico, pero sin que ello vaya a alterar profundamente las bases de esta obra ni la mayor parte de su contenido. Hacer lo uno y lo otro exigiría contar con un granado grupo de especialistas que pudiera renovar un edificio cuyos pilares, arcos y nervaduras fueron levantados por un único alarife con el que se abre y se cierra una etapa fundamental de la etimología hispánica.

Un alarife que, como he dicho, tuvo el atrevimiento de arriesgarse a explicarlo todo, sin que le importara terminar por ello dándose de bruces con problemas irresolubles. A ese respecto, con nuestros conocimientos actuales, hay casos en que se busca alguna luz con explicaciones sumamente problemáticas, como ocurre con el sustrato tomado como mera justificación: así, ni siquiera su idea de que, visto en una perspectiva de uno o dos milenios antes de la romanización, pudiera haberse dado una relación genética entre el vasco y el ibérico permite aceptar la alternativa de que una voz sea ibérica o protovasca (*vid.* DCECH, s. v. *aulaga*); como hay que tener sumo cuidado antes de admitir la posibilidad de que *artiga*, voz céltica o precéltica, pudiera haberse tomado por el vasco, adaptada allí en la forma *artega* (*vid.* DCECH, s. v. *artiga*); igual que el hecho de que *barda* esté en lodgorés no parece un apoyo decisivo para su posible origen ibérico, cuando se da una razón tan problemática como que el «sustrato sardo está emparentado con el ibérico» (*vid.* DCECH, s. v. *barda* II); del mismo modo que en el caso de *barraca* no resulta sencillo mantener la posibilidad de que pasase del sumerio al asirio acádico y que fuera luego transportada por los fenicios a las Baleares. Explicaciones

como estas —aunque se nos presenten como meras y dudosísimas posibilidades— equivaldrían en el campo de la filología a tratar de reconstruir el texto de algunos pasajes de *La Celestina* por la coherencia psicológica con que ha de comportarse Sempronio o por el tiempo que tardan los personajes en bajar una escalera, en lugar de llegar solo hasta donde lo permite la comparación textual. En una obra de tan grandes dimensiones, cuyo autor se obliga a no dejar nada sin explicar, se entiende que se dé cuenta, ante lo inexplicable, de justificaciones como las anteriores; igual que se comprende que, llevado el autor de la mano de sus propias obsesiones, ante la dificultad para decidir si una forma vasca es madre o hija de la romance, como en el caso de *abarca*, prefiera lo segundo, a pesar de que los filólogos hayan ido allegando datos cada vez más fiables de la otra posibilidad, y que lo sustente en un argumento que podría servir para una cosa o para la contraria: porque que en trescientos años dispongamos de ejemplos que permitan suponer que una forma se ha extendido por toda la Península, tanto puede significar que se trataba de la situación inicial de esa forma como que en trescientos años fue capaz de hacer todo ese recorrido.

Las voces que encuentran más dificultades de interpretación son las prerromanas, por su alejamiento en el tiempo, pero también aquellas palabras o acepciones que nos resultan demasiado cercanas, en las que dependemos más del conocimiento de la realidad que de la aplicación de reglas evolutivas. Tratándose de las paleohispánicas, para muchas que no se adaptan a lo que sabemos del céltico y del vasco, deberá esperarse a que vayan avanzando —¡no es poco lo que se ha logrado en estos últimos años!— nuestros conocimientos de aquellas lenguas. No dejaré de reconocer, por ello, que no es fácil admitir algunas explicaciones del DCECH cuando se busca en él dar con un étimo precéltico o paracéltico o sorotapto, si se prefiere, apoyándonos —el empleo del plural es un reconocimiento de la parte de responsabilidad que me pueda caber en ello— en algunas problemáticas relaciones con el balto-eslavo, y sigue siendo difícil que nos adhiramos a sus opiniones cuando se ha de contar con la posibilidad de que una voz, de cualquiera de las variedades prerromanas, pasara al mozárabe y sufriera allí el influjo de una palabra semítica, aparte de estar sometida a unas cuantas complicaciones más (*vid.* DCECH, s. v. *aulaga*), o la de que en el mozárabe valenciano una voz contuviera elementos del sur de Italia (*vid.* DCECH, s. v. *barraca*) o hasta el recurso al mozárabe en general para resolver algunos de los problemas pendientes de solución cuando no sirven para ello las reglas evolutivas que aplicamos a los romances. Si todo esto ocurre no es porque la realidad se le fuera a Joan Coromines de las manos, sino porque, consciente de lo arriesgado de alguna de las construcciones de este tipo, se atrevía a darles vueltas, por si su experiencia ante la reconstrucción podía servir en el futuro para encontrar alguna luz a estos problemas. Su desaliento, «dada la escasez de nuestros conocimientos actuales», aunque no

siempre lo expresase con la contundencia con que lo hace *s. v. charco*, no le hacía esperar que en el futuro se pudieran confirmar la mayor parte de sus construcciones más audaces, sino que las deja ahí como meras hipótesis desde las que quizá se pudiera llegar algún día a alcanzar otras mejores.

Nada tiene que ver lo anterior con las numerosas ocasiones en que el etimólogo ha de recurrir a argumentaciones encadenadas, a la manera de una serie de eslabones hipotéticos, exigidos tantas veces en la reconstrucción. Estos eslabones, como hipótesis que son, serán confirmados o rechazados con el tiempo, como ocurre con muchas otras hipótesis que se han de formular a cada paso —del tipo, por ejemplo, de la afirmación de que la acepción primitiva de *barda*, que «pare[ce] ser» ‘barrera, cerca’, que, obviamente, ha de ser confirmada o rechazada en el futuro. El hecho es que su intuición y buen sentido encuentran la mayor parte de las veces, a través de construcciones sumamente complicadas —aunque no más de lo que exige la propia realidad histórica—, la explicación de problemas aparentemente irresolubles, sin necesidad de vivir peligrosamente —permítaseme la utilización de este sintagma tan peligroso a su vez— en estos dominios, salvo cuando el horizonte en que desarrollaba su trabajo le impedía hacer comprobaciones que a nosotros no nos resultan inalcanzables.

3. LA AVENTURA FILOLÓGICA

Para levantar el sorprendente edificio de la etimología hispánica tuvo el lingüista que contar también con la historia de las palabras y con las relaciones que han ido contrayendo, rompiendo así los rigores del orden alfabético. Encuentra de este modo un gran apoyo en los datos filológicos —entendidos en un sentido amplio— para la erección de algunos étimos: son esos datos los que nos aconsejan, a menudo, rechazar que una palabra documentada por primera vez en el *Diccionario de autoridades* sea prerromana; como resulta más prudente —es una idea que se fue haciendo a lo largo de su trabajo— aceptar que es más normal que se registre por primera vez en el siglo xv un catalanismo que un italianismo; del mismo modo, el hecho de que el área en que aparece una voz esté cerca de Navarra, el País Vasco, etc., resultará un dato decisivo para situar su procedencia en el vasco. Los textos se convierten así en cómplices de la investigación del etimólogo, que le llevan a encontrar, por ejemplo, en el ámbito conservador de los usos de Nebrija, Guillén de Segovia o Alonso de Palencia, en el judeoespañol, o en los datos modernos de algunos lugares de Extremadura, los más sólidos asideros para sus hipótesis sobre la interpretación de las sibilantes en la edad media, tan importante para algunas etimologías.

Menéndez Pidal aplaudió la decisión de Joan Coromines de apoyarse en la primera documentación de las voces incluidas en el diccionario para el estudio de

las etimologías; pero su discípulo fue un poco más lejos, dando entrada a una pequeña parte de la historia de algunas palabras que dejan ver algunos jirones desprendidos en su caminar a través del tiempo. De forma que los datos históricos no solo le sirvieron como un argumento etimológico más, sino también como base de una gran cantidad de observaciones sobre la historia del vocabulario castellano. Esta dimensión histórica de su obra, en la que no falta la relación de los étimos entre sí —relación genética, pero semántica también—, tuvo consecuencias importantes en el propio dominio de la etimología, pues ha contribuido a que podamos tomar como préstamos de las lenguas vecinas no pocas palabras que los diccionarios etimológicos románicos anteriores suponían continuaciones directas del latín. Pero se ha revelado, a la vez, importantísima como apoyo al trabajo filológico, de forma que no se entendería que se hicieran referencias a la lexicografía histórica del siglo xx sin citar este diccionario (*cf.*, sin embargo, M. Seco, 2003) cuando su publicación cambió sin más la manera de poder estudiar los textos hispánicos. Lo he explicado en alguna otra ocasión: faltaba una obra que sirviera de base de comparación para entender los usos de los escritores del pasado, hecha, por otro lado, con un suelo más firme que el que podía ir construyendo un filólogo para cada obra concreta, salvo que se basase en el contraste entre un dato original y su traducción, como el que Margherita Morreale ideó comparando el original de *Il Cortigiano* con la traducción que había hecho de él Boscán, o se arriesgara, como hizo Dámaso Alonso —en lo que le siguieron algunos discípulos suyos—, a buscar antecedentes en el siglo xv de las elecciones que tiempo después caracterizarían a Góngora. Junto a lo cual se llegó, en lo que era un diccionario etimológico, a proporcionar una serie de ideas generales sobre el léxico hispánico —*cf.* lo que he señalado más arriba a propósito de los catalanismos e italianismos— en que dejan las palabras de ser unos *disiecta membra*, explicados cada uno —mejor, justificados— de una manera particular. De este modo, proporciona este libro no solo soluciones a problemas etimológicos particulares, sino que se convierte en una especie de microscopio, a través del cual pueden los investigadores examinar de otro modo distintos aspectos de la historia del léxico.

Los logros de este diccionario se deben, por tanto, no solo al cuidado con que se le aplica el método cimentado en los conocimientos lingüísticos a que había llegado su autor, sino también al acopio de una bibliografía adecuada, tanto de los trabajos sobre el léxico como de las voces que se fueron encontrando en un grupo de textos bien seleccionados. No era la Universidad de Cuyo el mejor lugar para embeberse de la bibliografía relacionada con la historia del español, pues aquella institución recién creada carecía de los textos básicos de nuestra literatura y de los trabajos fundamentales relativos a la etimología e historia del léxico románico. Si no faltaba el diccionario de la Academia Española, ello se debía a que lo había con-

seguido el propio filólogo. Por ello se quejaba Joan Coromines a Francesc de B. Moll (*Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll*, 2000, p. 106):

En lo que me extenué vanamente es en tratar de formar una buena biblioteca de lingüística románica [...], empeño vano hasta ahora, debido sobre todo a las comunicaciones interrumpidas.

No obstante, desde el momento mismo en que llegó a la Universidad cuyana, ya a principios de 1940, sin arredrarse por las dificultades, pero consciente y preocupado por los riesgos que suponía realizar el trabajo en estas condiciones, comenzó la lectura y el estudio de cuanto pudo encontrar escrito sobre el léxico castellano, tarea a la que pensaba dedicar —y cumplió razonablemente sus planes— siete años, hasta mediados de 1946. Durante ese tiempo fue despojando de una manera sistemática los libros y revistas más importantes: los que no pudo adquirir los fue consultando en verano en las bibliotecas de Buenos Aires o de Santiago de Chile, mientras en Mendoza estudiaba los materiales que iba consiguiendo. El esfuerzo no tardó en dar sus frutos, pues en tres años, es decir, a finales de 1942, había logrado reunir 30.000 fichas y, en 1943, disponía ya de 83.300, en un momento en que había extractado todas las revistas que se encontraban en el Cono Sur y pensaba hacer lo mismo, durante el verano, con los libros sueltos que había ido adquiriendo.

Luego, en los Estados Unidos, mejoraron notablemente los recursos bibliográficos. Con el generoso servicio de bibliotecas de aquel país, dio un buen empujón a sus búsquedas, sobre todo durante su estancia neoyorquina, en que no tuvo que dedicarse a las tareas docentes. Así, cuando en junio de 1946 empezó su trabajo en la Universidad de Chicago, donde había sido contratado como *assistant professor*, llevaba considerablemente avanzada la recopilación de los datos bibliográficos; pero, aunque su idea era haber concluido en ese momento la fase de acopio de materiales y empezado la redacción de la obra, no pudo cerrar la búsqueda bibliográfica por la cantidad de cabos sueltos que habían quedado pendientes de anudar. Empezó así la redacción de la obra sin contar con todo el material bibliográfico que estimaba imprescindible —y lo era— para construir su armazón. Incluso cuando en noviembre de 1951 terminó al fin el trabajo de redacción, en el momento en que iba a empezar a corregirlo, hubo de seguir introduciendo datos tomados de algunos libros importantes que acababan de publicarse y de otros ya publicados antes, de cuyo interés no se había percatado hasta entonces... Aún después, en 1952, incorporó al tomo iv del DCEC unas importantes adiciones, hechas una vez que había terminado la corrección de pruebas.

No le amilanaron a nuestro filólogo tantos problemas, incrementados por las dificultades en la comunicación que originó la Segunda Guerra Mundial, ante su

decisión de allegar una bibliografía adecuada para los fines del diccionario etimológico: es decir, revistas y libros de filología hispánica y románica en que se contenían los trabajos más importantes referentes a la historia del léxico. Sobre estos pilares se sustentaba la interpretación del origen de las voces del español —ya me he referido antes a sus cimientos metodológicos—; la nervadura de ese edificio se iba formando por la cantidad de lecturas que había emprendido desde su llegada a la Argentina, no elegidas al azar, sino seleccionadas con criterios razonables y pragmáticos que le permitieron hacerse una idea muy clara del vocabulario del castellano antiguo. Mientras leía esos libros iba subrayando las voces que a su juicio tenían algún interés por su rareza, por suponer una documentación temprana, o por representar una variante problemática, etc. Con el vaciado de un número importante de textos literarios y lingüísticos creó el soporte que le permitiría contemplar después las líneas generales de cómo se había ido desarrollando el léxico castellano a lo largo de su historia. Empezó con la colección «Teatro Antiguo Español», leyó un tercio aproximadamente de los «Clásicos de la Lectura» y un número importante de la «Biblioteca de Autores Españoles». También expurgó una amplia representación de los documentos no literarios hispánicos. Se enfrentó además con las obras sueltas de muchísimos autores, sobre todo medievales y del siglo de oro. De esa forma se prodigan en el diccionario las referencias a Alfonso el Sabio, Mateo Alemán, Cervantes, etc.

La necesidad de terminar este trabajo de búsqueda de datos en un pequeño espacio de tiempo le llevó a completar sus lecturas de textos literarios con glosarios y diccionarios, como el *Diccionario de autoridades*, incluida la segunda edición del primer tomo, el de Cuervo y el de Pagés. Se sirvió para las primeras letras del DCEC del *Diccionario histórico* de la Academia Española y mantuvo por un tiempo la esperanza de poder disponer desde la letra C en adelante —por lo menos hasta la F— gracias al nuevo *Diccionario histórico* que la Academia había iniciado en 1946; pero el ritmo de trabajo con que se iba redactando esta obra no lo hizo posible. Tampoco pudo disponer de los materiales del *Tesoro lexicográfico* de don Samuel Gili depositados en el CSIC.

Para la lengua medieval y la de los siglos de oro contó con la mayor parte de los vocabularios que resultaban entonces accesibles, con los que suplía la información que hubiera encontrado en textos literarios que no tenía tiempo de estudiar. Fueron obras lexicográficas como las de Alonso de Palencia, Nebrija, Covarrubias y varios diccionarios bilingües lo que le sirvió para completar ese armazón de textos en los que poder seguir la historia de las palabras de la edad media al XVIII. Para el español moderno disponía de unas cuantas ediciones del diccionario vulgar de la Academia, así como del diccionario de Esteban de Terreros y Pando.

En cuanto a los datos dialectales, aparte de un buen aprovechamiento de cientos de artículos, pudo servirse de vocabularios básicos aragoneses, leoneses, anda-

luces, americanos, etc. Junto con ellos exhumó la información de una serie de obras antiguas que proporcionan datos de los léxicos especiales: de veterinaria, construcción, cocina, ingeniería, botánica, etc.

Aparte del material hispánico, contaba con los diccionarios etimológicos más comunes, tanto para el ámbito indoeuropeo como para el románico, francés, italiano, rumano, catalán y portugués, así como para el árabe y el vasco.

Con la enorme cantidad de obras a las que se hace referencia en las páginas introductorias del DCEC —su correspondencia nos muestra el difícil camino que hubo de recorrer para dar con muchas de ellas— pudo tejer la red de voces que conforman el léxico castellano de su diccionario, sin pretender con ello levantar un monumento que representara la culminación de la más refinada y larga investigación filológica, sino solo esa obra provisional que podía realizar por sí sola una persona aislada, carente de medios de investigación elementales para esta empresa. Intentaba con ello facilitar que se pudiera llegar, en ediciones posteriores, a esa construcción deseable que por el momento resultaba imposible de lograr. La provisionalidad con que afrontó su trabajo no se debía, pues, a que encontrara dificultades interpretativas insalvables, sino a su decisión de pasar por alto cientos de problemas fáciles de resolver, pero que le hubieran exigido disponer de un tiempo con que no contaba. La obra se levantó así con unos objetivos muy claros (G. Clavería y J. Torruella, 2005, p. 227), dentro del horizonte de posibilidades que tenía su autor. Con todo, se entiende que los ojos precavidos de muchos filólogos, ajenos enteramente a las condiciones en que se realizó el trabajo, puedan sentirse insatisfechos por la existencia de unos cuantos e importantes desconchones que es fácil percibir en la obra (*vid.* las críticas citadas por G. Clavería y J. Torruella, 2005, p. 227-228).

4. PRAGMATISMO Y RESPONSABILIDAD

No puede tomarse como un baldón no haber consultado para esta obra tantos y tantos textos como tenemos ahora los filólogos a nuestra disposición, cuando ni las posibilidades de la realidad se lo permitían a Joan Coromines ni el tiempo de que disponía se lo aconsejaba, decidido como estaba a que su idea no se quedara en un hermoso proyecto; de forma que, a pesar de los graves riesgos que le acechaban, no hubo de buscar al final una justificación para explicar cualquier tipo de incumplimiento, sino felicitarse por su culminación en el momento previsto.

Su sentido de la responsabilidad le lleva a trazarse desde el principio unos claros límites temporales para su estudio, sin detenerse a disfrutar ante tantos actos de descubrimiento como contiene la obra. Y, lo que es más importante, sin caer en el grave error del que nos previene Rainer Maria Rilke (1975, p. 36), que supo-

ne impacientarse. No está de más pensar, por otro lado, que buscaba rematar el proyecto en un plazo razonable, para que no le impidiera un día, que él no quería que fuese muy lejano, reanudar sus trabajos sobre onomástica catalana. Por todo ello, comenzó por trazarse un plan en el que se aliaban a partes iguales el tesón, la inteligencia y el pragmatismo; y lo cumplió, tras un gran esfuerzo: «Empecé el diccionario joven y lo he acabado envejecido prematuramente por un esfuerzo que no sin razón califica Jud de “inhumano”. Once, doce y a veces quince horas de trabajo fueron mi pan cotidiano durante los últimos años» (§ 58: 13.05.1952).

Este trabajo inhumano ha conducido, como decía, a que, además de los objetivos etimológicos, hayamos encontrado los filólogos en sus resultados un grandísimo apoyo para nuestro trabajo. Eso no supone que no queden problemas pendientes de respuesta; pero estos se pueden afrontar ahora gracias a aquel colosal esfuerzo y ello puede hacerse además en condiciones muchísimo más ventajosas que las que existían antes de la aparición del diccionario. Si ciertamente hay que contar con la imperfección de la obra, por llamar de una manera fácil de entender a la condición de perfectibilidad inherente a las hipótesis científicas, no deberíamos olvidar, por otro lado, la idea de este etimólogo de que lo mejor es enemigo de lo bueno en un trabajo concebido, como he dicho, en gran medida para la satisfacción personal, pero que buscaba también ser útil a los demás. Al planear los objetivos del diccionario y la forma de alcanzarlos, no tenía la menor duda de que debía construir «una obra que forzosamente tendr[ía] que ser muy incompleta en la primera edición y que deber[ía] irse completando en ediciones sucesivas» (§18: 16.12.1943). Por lo dicho, no se debiera pensar que los límites que se impuso desde el principio, para poder terminar la obra a tiempo, eran consecuencia de la debilidad de sus bases científicas —a ello me he referido, al final del punto anterior—, pues los planteamientos filológicos y lingüísticos desde los que se emprendió estaban muy a la altura de los conocimientos científicos del momento, de forma que me parece injusto caracterizar como un *parto del ingenio* —son palabras de Malkiel (1976, p. 16)— una obra cuyo autor estaba al día, tanto en la parte metodológica de su trabajo, como en lo referente a los datos léxicos; aparte de sus condiciones intelectuales y de su capacidad para relacionar los cientos de hechos que se entrecruzan por los caminos del diccionario. De otra forma no hubiera podido construir una de las obras más ambiciosas escritas sobre la lengua española, que se ha visto como un sazonado producto de una profunda inteligencia.

En la realización del DCEC hemos de tomar en consideración no solo la vertiente científica del trabajo, sino también la técnica. Atendiendo a ella, su autor, antes de ponerse a andar, preparó el camino, hasta dedicar a la preparación de su trabajo más de la mitad del tiempo total. Comenzó por papeletizar las palabras de la edición de 1936 del diccionario académico —prescindiendo únicamente «de los

cultismos menos corrientes y de los derivados más triviales» (§ 18: 16.12.1943)—, a lo que fue añadiendo aquellas «palabras anticuadas y dialectales [...] para las que existe una etimología conocida o por lo menos alguna conjetura muy fundada» (§ 18: 16.12.1943), e incluso otras cuyo interés iba más allá de lo puramente etimológico (es el caso de *recio*), o que tuvieran que ver con «cuestiones fonéticas, morfológicas, etc. muy importantes» (§ 18: 16.12.1943). Su idea era organizar las voces en grupos etimológicos, partiendo del DRAE, pero complementándolo, tal y como he señalado más arriba, con muchos otros datos de distinta procedencia; tales grupos de palabras darían lugar después a los distintos artículos del diccionario. A esta etapa preparatoria del trabajo se dedicó desde el año 1940 hasta el 1946. Esto lo critica Yakov Malkiel (1976),² enfocando como un hecho de contenido algo que no se puede valorar más que técnicamente: se trata de que, a pesar del gran peso que tiene el léxico medieval, Coromines partió en el DCEC del léxico actual (p. 74), con lo que la obra hubiera requerido un índice de palabras desusadas, «introducidas de contrabando», que se han examinado solo de una manera indirecta (p. 74 y nota en las pp. 93 y 94). El problema es que, de haberse hecho las cosas a la manera como el refinado morfológico hubiera preferido que se hicieran, no hubiera sido posible construir el diccionario, por el simple hecho de que con los materiales filológicos del español —que no eran los del francés— y, de un modo particular, con los que el lingüista tenía a su disposición, lo mejor hubiera sido ponerse a lucubrar cómo tenían los demás que hacer esa obra. Incluso, de haber tenido resueltas las condiciones de trabajo que exigiría cumplir sus ideas, no era descabellado partir del léxico actual para un diccionario de este tipo —en el que lo etimológico e histórico son indisolubles—, cuando unos dos tercios de sus lemas los tenemos registrados a partir del siglo XVIII.

Parece que lo prudente fuera valorar las cosas ponderando si la relación entre los medios, los resultados y los objetivos resulta razonable o no. Y el hecho de que el lingüista vertebrara las voces de su diccionario acudiendo a repertorios muy

2. Sorprende que el diccionario de Coromines no le mereciera ninguna alusión positiva, cuando se compara esta actitud con la que se mantiene hacia otros diccionarios que aparecen citados en esa obra. Hay dos referencias a la obra de J. Coromines que no son negativas: la primera, refiriéndose a que comparte con la de Vasmer, para el ruso, las referencias bibliográficas incluidas al comienzo de las obras (p. 66); la segunda, que se ha realizado íntegramente por una sola persona y en un tiempo *record*, de forma que no da lugar a distintos planteamientos etimológicos (p. 16). Se hacen además alusiones neutrales, meramente informativas, referentes a las adiciones que su autor no tuvo tiempo de incluir durante la corrección de pruebas (p. 6) o a que se ha hecho de él una versión reducida: el *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, para lectores profanos (Madrid, Gredos, 1961; 2ª ed. rev. 1967; 3ª ed. 1974) (pp. 6 y 79). Hay un cierto cambio de actitud en Malkiel, 1996, p. 133-135, 161-163, 164 y 168, como me señala mi buen amigo Joan Solà. De todas formas, sería inútil que tratáramos de hacer dialogar a Coromines y a Malkiel entre sí, a través de sus textos, pues no se encuentra en ellos un interés por encontrar una intersección de asuntos compartidos que hagan posible ese diálogo,

bien pensados, pero no en el que todas las obras eran las más adecuadas, no impide que el mapa que proporciona de la historia del léxico, aunque incompleto, resulte utilísimo. Hubo un momento en que pudo optar por someter su trabajo a una concienzuda revisión (*vid.* § 66: 7.10.1952) para limar los excesos explicativos, las propias incoherencias y contradicciones surgidas en un trabajo tan amplio y tan dilatado en el tiempo, en que las soluciones a un mismo tipo de problema no podían coincidir siempre. Es justa la crítica que Y. Malkiel hace a la coherencia de la obra, tomando el diccionario de Wartburg como punto de comparación; pero este defecto resultaba insalvable en aquel momento y, como tal, aceptado explícitamente por Joan Coromines como mal menor, dejando para más adelante un proceso de normalización que sirviera, por medio de comparaciones internas, para resolver las contradicciones que no son perceptibles a simple vista. Es algo que ahora resulta factible gracias a la técnica informática, que, aunque no pueda suplir el ingenio y la preparación del comparatista, puede apoyarle considerablemente en la realización de sus tareas.

El hecho de que Sancho perdiese su asno no es elemento clave para nuestra interpretación del *Quijote*, del mismo modo que no adaptarse el DCEC al refinamiento formal del FEW de W. v. Wartburg no supone dar un paso atrás en la disciplina etimológica, ni ello se explica por la distinta profesionalidad científica con que se aborda en ambas obras la tarea etimológica (Y. Malkiel, 1976, p. 44). No creo que sea justo despachar la caracterización del diccionario de Coromines solo por algunos rasgos negativos suyos, como lo son la prolijidad de una obra «overextended and slightly verbose» (pp. 5 y 41; afirmación que exigiría hacer no pocas matizaciones), frente a su gratamente enjuto *Breve diccionario* (p. 41), o la morbosa actitud polémica de quien no siempre actúa de una manera decorosa (pp. 5 y 44). Toda esta serie de cualidades negativas forma una especie de música de fondo desde la que Malkiel se acerca a uno de los aspectos más originales e importantes de la obra, desvirtuándolo porque, a su juicio, resulta innecesario: su denominación de «crítica» (p. 11); lo cual le sirve para llegar a la conclusión de que, por medio de ello, Joan Coromines, que tiene «una idea exageradamente neorromántica —incluso mística— de la etimología», ha pretendido que este «parto del ingenio» —calificación a la que ya me he referido— no se confunda con las compilaciones etimológicas amateurs del siglo XVIII (p. 16).

Hay otros criterios en que se basa Y. Malkiel (1968, p. 199) para valorar un diccionario etimológico —«the varying scope of the chosen inquiries», «the kind and amount of material adduced as evidence» y «the inherent degree of transparency of each problem at issue»— que parecen contruidos para justificar una impresión francamente negativa sobre el DCEC, por más que ni todos esos criterios tienen el mismo valor ni se puede decir que se incumplan sistemáticamente en este diccionario. Por otro lado, está por ver que la realidad conocida como

«diccionario etimológico» pueda construirse sobre una única plantilla posible, en que no se requiera de otros rasgos formales más.

Las posibilidades técnicas con que contamos en el momento presente hubieran facilitado notablemente esas condiciones que Malkiel pedía a un diccionario etimológico, tal y como ha sabido ver Gloria Clavería (1993) a propósito de la aplicación de la informática al DCEC o al DCECH. En su trabajo, se plantea esta filóloga la forma de resolver con apoyo informático una serie de incoherencias patentes, como que *cabildo* y *capítulo* no estén en el mismo artículo, que los derivados de *caput* se diseminen en diferentes lemas del diccionario: *cabeza*, *cabadelante*, *cabe*, *cabildo*, *cabo*, *cabotaje*, *capataz*, *capellar*, *capital*, *capitán*, *capitel*, *capitolio*, *capitón*, *capitoso*, *capítulo*, *capizana*, *caporal*, *capricho*; así como la necesidad de evitar contradicciones como supone separar *abyecto* y *afecto* de *hacer* y *echar*, a pesar de haber agrupado en cada una de esas voces un nutrido grupo de cultismos, y a diferencia de lo que se hace con *estar*, que acoge un excesivo número de palabras (pp. 594-595). Con ejemplos como estos, referentes a la macroestructura, se pone el dedo en la llaga sobre los problemas de coherencia existentes en el DCECH, que son extensibles a aspectos más importantes aún de la obra, incluso a las propias etimologías: justificar la excepcionalidad en la evolución del ár. *z* a *j* en *jinete*, remitiendo a *jirafa*, cuando en la transmisión de esta última voz se hace mediar al italiano, es un tropiezo que obliga a buscar otra explicación (como la que se ha dado a través del beréber). No se trata, sin embargo, de heterogeneidad de puntos de vista (p. 595) en la realización de este diccionario, sino de imposibilidad, con los medios con que Coromines contaba en los años cuarenta del pasado siglo, y en las condiciones en que hubo de realizar su trabajo, para poder relacionar cada decisión que tenía que tomar con todas las del mismo tipo que había tomado o iba a tomar en otros momentos. Se trataba de maneras distintas de afrontar los problemas que se iban presentando a medida que avanzaba en la redacción de la obra, cuando su autor había de optar por lo que en cada ocasión le parecía más atendible, sin tener la posibilidad de dar marcha atrás y comprobar cómo había actuado en otras, pues solo el hecho de remover para cada problema los miles de páginas mecanografiadas, corregidas y recorregidas que contenía la obra le hubiera exigido una gran cantidad de tiempo del que no disponía. Con los nuevos horizontes que ha abierto la informática a la investigación etimológica, llegará un día en que el etimólogo pueda, con relativa facilidad, limpiar de contradicciones una obra de este tipo, sin necesidad de soportar todos esos riesgos que le han acechado desde siempre en su trabajo, si bien de momento son de gran ayuda para esto los índices de sus obras, particularmente del DECat y del OC.

Pero, aun a sabiendas de que la técnica informática permitirá solucionar una serie de problemas referentes a la coherencia de este diccionario, ello no debiera hacernos olvidar que el etimólogo es una especie de inspector Maigret, que no

puede rellenar ante cada paso que da en su investigación todas las casillas de un formulario, pues los criminales de las novelas policíacas, igual que las palabras, no realizan sus fechorías tomando en consideración la obligación de cumplimentar todos los apartados de una encuesta. Por eso, los policías de las novelas y los filólogos encuentran aquí una huella de un tipo, allá otra de otro distinto y suplen con medios, a veces, por desgracia, escasos una información que no está a su disposición. No deberíamos sorprendernos por eso (*vid.* M. Prat i Sabater, 2003 y 2005, p. 377-381) porque, por ejemplo, en el caso de los catalanismos, Coromines tome unas veces una decisión amparándose en un criterio fonético, como es el caso de *entremés* (aunque se dan razones históricas también), de *frasqueta* (*id.*) o de *avería* (*id.*, aunque con una complejidad en la explicación de esta voz que va más allá de los criterios fonéticos); mientras que en otros la razón sea un argumento morfológico, como ocurre con *farol* (aunque se dan razones fonéticas también); en otros, prevalezcan las razones semánticas para llegar a una decisión, como en *a granel*, *fregajo*, *zahorra*, *convite*, *retal*, *fogón*; en algunos las razones sean cronológicas (algunas se dan también en las palabras anteriores), documentales, de uso y geográficas: *barraca*, *benjuí*, *explayarse*, *barrilla*; y en muy contados casos puedan combinarse distintos argumentos lingüísticos, como ocurre en *confite* (en realidad fonéticos y semánticos).

5. CONCLUSIÓN

En esta valoración personal del DCEC, en la que, como he señalado, no quería sacralizar ni la obra ni la persona del maestro Coromines, he tratado de mostrar cómo su sólida formación y su conocimiento de la historia del léxico castellano, adquirido lo uno y lo otro con no poco esfuerzo, han dado lugar a un diccionario, que, con todas sus imperfecciones, se convirtió en el momento mismo de su publicación en uno de los instrumentos más importantes con que contamos los hispanistas, no solo para la investigación lingüística, sino para la filológica también. Junto con ello, he querido llamar la atención sobre un aspecto del trabajo científico que no se suele tomar en consideración: la responsabilidad que el investigador contrae sobre su realización. Es una enseñanza que nos da a través de sus escritos este «mestre que [...] no li han deixat ensenyar més que a través dels seus llibres» (J. Coromines, 1986, p. 21).

JOSÉ ANTONIO PASCUAL
 Institut d'Estudis Catalans
 Real Academia Española

BIBLIOGRAFIA

- CLAVERÍA, G. (1993). «La información lexicográfica en el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (DCECH) de J. Corominas y J. A. Pascual». En: HILTY, G. [ed.]. *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*. Vol. IV. Tübingen: Francke, p. 591-604.
- CLAVERÍA, G.; TORRUELLA, J. (2005). «Base de datos para un corpus de documentaciones léxicas». En: PUSCH, C. D.; KABATEK, J.; RAIBLE, W. [ed.]. *Romanistische Korpuslinguistik, II. Korpus und diachrone Sprachwissenschaft*. Tübingen: Narr, p. 215-228.
- COROMINES, J. (1942) «Rasgos semánticos nacionales». *Anales del Instituto de Lingüística*, vol. 1, p. 1-29.
- (1955-1957). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos; Berna: Francke. 4 v.
- (1961). *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos.
- (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos. 6 v. [«Con la colaboración de José A. Pascual»]
- (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial. 10 v.
- (1986). «Uns brins de mossarabisme valencià». *Caplletra*, núm. 1, p. 21-27.
- (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial.
- Correspondencia entre J. Coromines y R. M. Pidal*. Ed. de J. A. Pascual y J. I. Pérez Pascual. Barcelona: Fundació Pere Coromines. [En prensa]
- Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll* (2000). Ed. de Josep Ferrer y Joan Pujadas. Prólogo de Aina Moll. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 2)
- GILI GAYA, S. (1947-1952). *Tesoro lexicográfico 1492-1726*. Madrid.
- MALKIEL, Y. (1968 [1957]). «A tentative typology of etymological studies». En: *Essays on linguistic themes*. Oxford: Blackwell.
- (1976). *Etymological dictionaries: A tentative typology*. Chicago; Londres: The University of Chicago Press.
- (1988). «L'Étymologie». *Histoire Épistémologie Langage*, núm. 10, p. 177-184. [Número dedicado a Antoine Meillet et la linguistique de son temps]
- (1996 [1993]). *Etimología*. Trad. de J. Casas y C. Laguna. Madrid: Cátedra.
- POKORNY, J. (1959-1969). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Berna: Francke Verlag.
- PRAT I SABATER, M. (2003). *Préstamos del catalán en el léxico español*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesis doctoral]
- (2005). «La influència del català sobre el lèxic castellà: visió diacrònica». *Llengua & Literatura*, 16, p. 363-387.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (1933-1936). *Diccionario histórico de la lengua española*. Madrid. 2 tomos.
- (1963). *Diccionario de autoridades*. Ed. facsímil. *Diccionario de la lengua castellana* (1726-1736). Madrid.
- RILKE, R. M. (1975). *Rilke on love and other difficulties*. Nueva York: W. W. Norton. [Trad. de J. L. Mood]
- SALVADOR, G. (1985). *Semántica y lexicología del español*. Madrid: Paraninfo.

- SCHMOLL, U. (1959). *Die Sprachen der vorkeltischen Indogermanen Hispaniens und das Keltiberische*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- SECO, M. (2003). «Una introducción para este encuentro de lexicógrafos». En: MARTÍN ZORRAQUINO, Mª A.; ALIAGA JIMÉNEZ, J. L. [ed.]. *La lexicografía hispánica ante el siglo XXI: Balance y perspectivas*, Zaragoza: Gobierno de Aragón, p. 15-17.
- SOLÀ, J. [ed.] (1999). *L'obra de Joan Coromines: Cicle d'estudi i homenatge*. Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell.
- (1999). «L'obra de Joan Coromines». En: SOLÀ, J. [ed.] (1999). *L'obra de Joan Coromines: Cicle d'estudi i homenatge*, p. 193-210.
- TERLINGEN, J. (1962). «Italianismos». En: ALVAR, M. [et al.] [dirs.]. *Enciclopedia lingüística hispánica*. Vol. 2. Madrid: CSIC, p. 263-305.
- VÁRVARO, A. (1999). «Joan Coromines y la lingüística románica». En: SOLÀ, J. [ed.] (1999). *L'obra de Joan Coromines: Cicle d'estudi i homenatge*, p. 17-27.

Joan Coromines et l'étymologie lexicale romane : l'exemple roumain*

1. INTRODUCTION

1.1. Pour les romanistes du monde entier, le nom de Joan Coromines restera indissolublement associé à l'étymologie et à l'histoire du lexique hispanique, en particulier catalan et espagnol. Ce noyau central des préoccupations du savant dont nous honorons aujourd'hui la mémoire a été amplement mis en évidence par les conférences de Germà Colón et José Antonio Pascual. Mais dans la mesure où la comparaison avec les langues apparentées constitue un des piliers les plus solides de la recherche étymologique, un linguiste de l'envergure de Coromines devait tout naturellement considérer l'ensemble des langues non seulement ibéroromanes, mais romanes tout court, ce qui l'a amené à revenir sur certaines étymologies proposées par les spécialistes d'autres domaines romans. C'est cet aspect de l'œuvre de Coromines qui constitue le sujet de la présente intervention : le concours de l'ibéroromaniste à l'étymologie romane.

1.2. L'intérêt de Coromines pour les questions portant sur des langues romanes autres que le catalan et l'espagnol est apparent dès sa thèse de doctorat, soutenue en 1928 et traitant du dialecte gascon du Val d'Aran (Coromines, 1931 ; cf. aussi 1990). Quant au point de vue comparatif, Coromines l'adopte dès 1943, dans son article «Dis Aup i Pirenèu» des mélanges Jud, consacré aux convergences *alpino-pyrénéennes* (Coromines, 1943, p. 587 [romanche vs catalan et gascon]), et

* Mes remerciements les plus chaleureux s'adressent à Reina Bastardas (Université de Barcelone) et à Cristina Florescu (Institutul de Filologie Română «A. Philippide», Iași), qui m'ont généreusement facilité l'accès aux sources hispaniques et roumaines et m'ont fait profiter de leurs réflexions stimulantes sur l'étymologie romane, ainsi qu'à Jean-Pierre Chambon (Université de Paris-Sorbonne) et à Carole Champy, Jean-Paul Chauveau, France Lagueunière et Willy Stumpf (ATILF, Nancy), qui ont bien voulu assurer une relecture critique du manuscrit.

il n'y renoncera plus durant toute sa carrière. En résumé, «no cabe duda de que Coromines ha sido un romanista desde el principio» (Várvaro, 1999, p. 17).

1.3. Pour des raisons de cohérence interne, nous limiterons cependant notre propos aux apports à l'étymologie romane qui se dégagent des deux grands dictionnaires étymologiques de Coromines : le DCEC (1954-1957), devenu par la suite, cosigné par José Antonio Pascual, le DCECH (1980-1991), ainsi que le DE-Cat (1980-2001). De fait, Coromines était parfaitement conscient que l'intérêt de ses dictionnaires étymologiques dépassait largement le domaine hispanique ; il les considérait clairement comme une pierre à l'édifice de la révision du REW. Voici comment il s'exprime à ce propos dans la préface du DCEC :

Ni aun si se trata de un préstamo más o menos reciente del francés o del italiano, me he abstenido de revisar a fondo la etimología remota del vocablo, puesto que al fin soy romanista sin limitaciones, una revisión global del diccionario etimológico romance es hoy un *desideratum* vivamente sentido, siquiera tal vez no sea ya realizable con la vida de un solo hombre.

En estas condiciones no es extraño que me haya visto conducido a rechazar etimologías interromances generalmente admitidas [...]. (DCEC, 1, XXIV = DCECH, 1, XXIX)

En outre, l'index dont il a fort heureusement doté son DCEC contient des sections dévolues à chacune des langues romanes, et l'auteur y a pris soin de mettre en évidence les lexèmes pour lesquels il apporte du neuf : «con un asterisco llamo la atención hacia las palabras no castellanas para las cuales se proponen en este diccionario etimologías nuevas, diferentes de las admitidas comúnmente» (DCEC, 4, 1115, note 1). L'exploitation de ces listes fait apparaître que le DCEC propose des étymologies originales pour 285 lexèmes portugais et galiciens, 116 occitans et gascons, 270 français,¹ 6 romanches, 180 italiens, 14 sardes et 12 roumains.² Au total, le nombre de lexèmes romans autres que catalans et espagnols dont Coromines reconsidère l'étymologie dans le DCEC s'élève donc à 883 unités lexicales, ce qui est non négligeable.

1. Pour le seul français, Meier (1984, p. 39) en compte 256, auxquels il ajoute (suite à Coromines, 1974, p. 180) *choyer*, *frapper*, *rébarbatif*, *tintamarre* et *tirer*.

2. La liste du DCEC contient une treizième lexie roumaine, *râie* n. f. 'gale'. Cependant, Coromines étant d'accord avec l'étymologie communément admise (< ARĂNEA), il semble s'agir d'une simple erreur. En réalité — et c'est peut-être ce qui explique la confusion —, Coromines se sert ici du parallèle roumain pour éclairer l'étymologie d'esp. *arañar* et *roña*. Cf. Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 133 : «*Arañar*. Pentru etimologia acestui cuvînt, cu sensul 'a zgîria', autorul se referă la rom. *riie* (< lat. *arana*). El se întrebă dacă nu s-ar putea ca sp. *arañar* să derive tot din același cuvînt latinesc, deoarece și în alte limbi există legături etimologice între numele riiei și verbe care înseamnă 'a pișca', 'a zgîria'».

TABLEAU 1
Bilan quantitatif des étymologies «alloromanes»³ du DCEC

Étymologies «alloromanes» du DCEC	
Portugais et galicien	285
Occitan et gascon	116
Français	270
Romanche	6
Italien	180
Sarde	14
Roumain	12
Total	883

Coromines n'a pas été sans mesurer l'importance de sa contribution à la lexicologie historique panromane, car sous une rubrique intitulée *Obras básicas de consulta, rectificadas o aclaradas* de son index, il a établi la liste des 963 entrées du REW et des 230 entrées du FEW (dont la publication n'allait pas alors au-delà du volume 7) concernées par ses reconsidérations étymologiques.⁴

1.4. Parmi les langues romanes autres que le catalan et l'espagnol, on mettra à part le portugais et le galicien, pour lesquels l'apport de Coromines est proprement une évidence, et plus encore — comme en témoigne le changement de titre (*lingua castellana* > *castellano e hispánico*) — dans le DCECH que dans le DCEC :

Al decir lenguas hispánicas incluyo también el portugués y, en particular, su variante gallega. Una de las características que enriquece la segunda edición del repertorio castellano es el haber dado cabida generosa a los hechos gallegoportugueses, de manera que el DECH [= DCECH] sirve en la mayoría de les veces de guía en cuestiones de etimología lusa. (Colón, 1981, p. 132 [cf. déjà Piel, 1955, p. 365 pour le DCEC])⁵

Pour cette raison, nous limiterons dans ce qui suit notre définition *ad hoc* des langues «alloromanes» aux langues romanes non ibéroromanes, c'est-à-dire au galloroman, à l'italoroman et au roumain.

3. Nous empruntons le terme d'*alloroman* à Pierre Swiggers (1991, p. 97), qui lui prête cependant la signification de 'autre que roman', tandis que nous lui attribuons le sens de 'roman non ibéroroman'.

4. Cf. aussi les rectifications contenues dans *El parlar de la Vall d'Aran* (Coromines, 1990, p. 761) : 38 entrées dans la liste des *Mots francesos dels quals es rectifica l'etimologia comunament admesa (amb els anglesos que en depenen)* et dix dans celle des *Mots italians dels quals es rectifica l'etimologia*.

5. Les appréciations de Cahner (1976, p. xix), Gulsoy (1980, p. 256) et Henríquez (1999, p. 221) vont dans le même sens.

2. UN SONDAGE ROUMAIN SUR L'ÉTYMOLOGIE ALLOROMANE CHEZ COROMINES

La question qui se pose, dès lors, concerne le degré de fiabilité des 883 étymologies alloromanes originales que contient le DCEC. Walther von Wartburg (1959), puis Harri Meier (1984*b*) entreprirent de dresser le bilan des propositions étymologiques de Coromines pour le lexique français (*cf.* aussi Straka, 1988*a* et 1988*b*) ; Max Leopold Wagner (1957) le réalisa pour le sarde ; un élargissement à l'ensemble de la Romania manque encore.⁶ Notre propos sera plus modeste, puisque nous nous contenterons d'un sondage portant sur les douze étymologies roumaines originales de Coromines, en ouvrant, certes, chaque fois la perspective aux langues alloromanes telles que définies ci-dessus. Le choix du roumain, aussi étonnant puisse-t-il paraître au premier abord, se justifie pour deux raisons : d'une part, le chiffre de douze lexies concernées rendait cet ensemble plus facilement maîtrisable que par exemple l'italien, représenté par 180 unités lexicales ; d'autre part, il pouvait paraître intéressant d'interroger la méthode de Coromines quant à sa pertinence pour l'analyse de la langue romane la moins étroitement apparentée à celles qui forment le cœur de ses préoccupations.⁷

2.1. Aroumain *imnu*, catalan *anar*, espagnol *andar* et congénères

2.1.1. L'étymologie de Coromines

La première étymologie originale touchant au lexique roumain que propose Coromines nous amène d'emblée, selon l'expression de Max Pfister et Antonio Lupis, à «uno dei più spinosi problemi in campo romanzo» (Pfister et Lupis, 2001, p. 133) : aroumain *imnu* 'aller', catalan *anar*, espagnol *andar* et leurs congénères.⁸ Prenant le contre-pied de Meyer-Lübke (REW¹⁻³ 1911-1935), qui distinguait les étymons lat. *AMBŪLĀRE* 'aller et venir' et latvulg. **AMBĪTĀRE* 'aller autour', Coromines, qui s'appuie sur une base documentaire particulièrement large,⁹ propose une puissante explication monogénétique à cet ensemble lexical. L'hypothèse de Coromines comporte deux variantes, résumées par les graphiques 1 et 2 ci-dessous, entre lesquelles notre auteur n'instaure aucune hiérarchie.

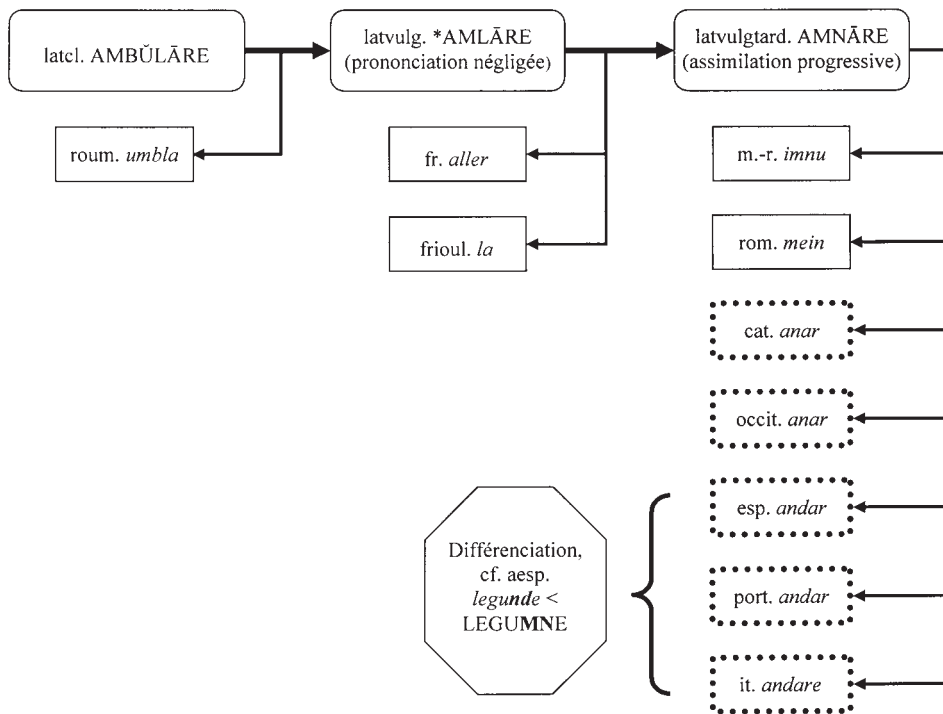
6. *Cf.* les considérations très justes de Rusinés (1999).

7. Pour le gascon, l'occitan et le galloroman en général, v. Mettmann, 1988, p. 198 et Gulsoy, 1989, p. 388.

8. *Cf.* Mánczak (1975, p. 735), qui considère cette famille étymologique comme «le problème numéro un de l'étymologie romane, étant donné que l'on a écrit là-dessus plus que sur l'étymologie de n'importe quel autre mot roman».

9. Joan Solà dénombre 26 sources textuelles et 29 études secondaires pour l'article du DCECH ainsi que 120 sources textuelles et 55 études secondaires pour le DECat (Solà, 2005, p. 21).

Coromines fait d'abord un sort au catalan et à l'occitan *anar*, que des raisons phonétiques interdisent de rattacher à un *AMBĪTĀRE : «el cat. *anar* se opone també, pues aquí sólo ND primario se reduce a *n* (pero *venda* VENDITA, *deixondar* EX-SOMN-ITARE, *pendís* PENDITICIU, *retendir* RE-TINNITARE), y con mayor razón la lengua de Oc, que conserva siempre el grupo ND» (DCEC, 1954 = DCECH, 1980 s. v. *andar* ; même analyse DECat, 1995 s. v. *anar*).¹⁰ Reste ensuite à expliquer les formes comportant un /d/ : espagnol et portugais *andar* et italien *andare*. La première variante de l'hypothèse corominienne les analyse comme le résultat d'une différenciation phonétique comparable à aesp. *legunde*, issu de LEGUMNE :¹¹

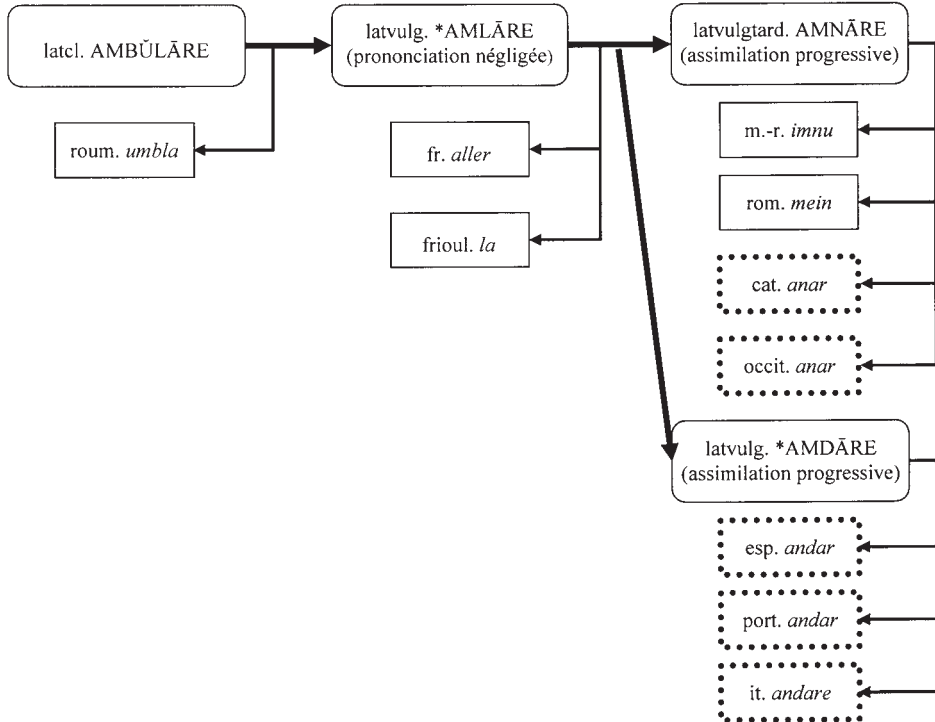

GRAPHIQUE 1. Monogénèse des verbes romans signifiant 'aller' selon Coromines (variante 1) [en pointillé : < *AMBĪTĀRE selon REW].

10. Cf. Rohlfs, 1957, p. 305 pour une acceptation immédiate de cette analyse.

11. Dans les graphiques ci-dessous, nous attribuons la forme **amlāre* au latin vulgaire, en raison de sa structure interne (infinitif en *-āre*), en espérant respecter l'esprit plutôt que la lettre de la pensée corominienne («una forma romance **amlare*, pronunciación descuidada del lat. AMBULARE»).

La seconde variante de la thèse unificatrice de Coromines projette l'origine du /d/ que comportent les formes espagnole, portugaise et italienne au latin : il postule un prototype *AMDĀRE, issu d'une seconde assimilation progressive basée sur le mode d'articulation. Le graphique 2 synthétise cette variante :

GRAPHIQUE 2. Monogénèse des verbes romans signifiant 'aller' selon Coromines (variante 2) [en pointillé : < *AMBŪTĀRE selon REW].

2.1.2. La réception

Dans deux articles très richement documentés de 1961 et 1963, Paul Aebischer a complété le tableau brossé par Coromines (cf. Aebischer, 1961, p. 18-20 et 1963, p. 170 [«en reprenant et en complétant certaines propositions de M. Corominas»]) par une analyse convaincante des données italiennes dialectales ainsi que des attestations latines sur le territoire italien. Cet apport italianiste semble avoir provisoirement clos le débat. Après un rejet clair de l'étymologie monogénétique de Coromines par Harri Meier (1984a, p. 26 ; cf. aussi 1987, p. 10), qui n'emporte pas la

conviction, Max Pfister retient en effet la proposition de Coromines dans le LEI (Pfister, 1985 *in* LEI, 2, 745-8). Et l'étymologie monogénétique de Coromines se trouve désormais consacrée même dans un manuel, car dans leur *Introduzione all'etimologia romanza*, Max Pfister et Antonio Lupis s'en servent pour illustrer la méthode stratigraphique en étymologie (Pfister et Lupis, 2001, p. 133-139).¹²

Pour ce qui est du domaine galloroman, Lubomir Smiřický, qui a rédigé la re-fonte des articles *AMBITARE* (1, 84*ab*) et *AMBULARE* (1, 86*a*-87*a*) publiés en 1922 par von Wartburg, a maintenu en 1981 les deux articles (FEW, 24, 400*a*-402*b*, **AMBITARE* et 24, 414*a*-430*b*, *AMBŪLARE*). C'est seulement en 2002 que l'étymologie monogénétique de cette famille lexicale fait son entrée dans le FEW, à travers une note de Jean-Paul Chauveau dans les *Corrigenda* aux volumes 24 et 25 du FEW.¹³ Quant à l'étymographie aroumaine, si Papahagi (DDA, 1974²) et Mariana Bara (2004) donnent bien l'étymon lointain *AMBŪLĀRE*, ils ne mentionnent pas le prototype **AMNĀRE* postulé par Coromines.

Certes, dans leur *review article* du DCEC, deux linguistes roumains, George Giuglea et Florența Sădeanu, avaient formulé une objection d'ordre macro-dialectal :

Andar aborde aroumain *îmnare*, que l'auteur suppose dériver de la même forme romane **amnar* (< lat. *ambulare*) que le mot espagnol. Roumain *umbla*, de la même famille lexicale, n'est cependant pas mentionné, type qui s'oppose, à notre avis, à cette étymologie, car on aurait du mal à admettre que la forme aroumaine provienne d'une autre base que la roumaine, que les linguistes rattachent en général à lat. *amb(u)lare*. (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 132-133)¹⁴

Mais cette difficulté est levée de façon élégante par Max Pfister et Antonio Lupis par une référence à la situation géographique particulière du roumain sud-danubien, qui devait le rendre plus perméable à une innovation romaine que le dacoroumain :

Per quest'unica attestazione *amnauit* si può naturalmente obiettare con Bonfante 'testis unus, testis nullus'. Ma le forme dell'arumeno *imnu* (Papahagi), megleno-rumeno *amnu*, istrorumeno *ómnu* sembrano sostenerla [= le proto-

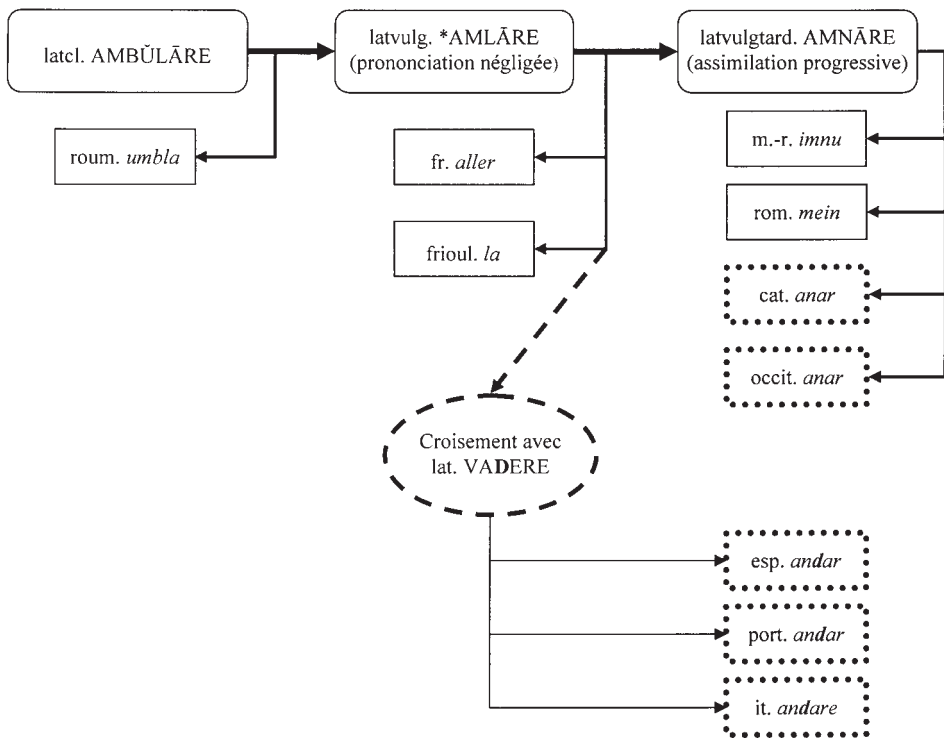
12. Il s'agit d'un ajout par rapport à Pfister, 1980 (l'ancien chapitre «Die Bedeutung von Dialektologie und Sprachgeographie für die Etymologie» a été élargi en «Dialettologia ed interpretazione geolinguistica e stratigrafica»).

13. «**AMBITARE*. [...] Pour une critique du commentaire et de l'étymon proposé, v. Pfister LEI, 2, 748, qui soutient avec des arguments forts l'étymon lattard. *amnare* 'aller' (env. 6e s., LEI, 2, 745 ; DECat, 1, 297 ; < *AMBŪLARE*), de même que Corominas (Corom², 1, 256-8 ; DECat, 1, 294-8)» (Chauveau *in* FEW, 25, 1333*a*).

14. Traduction personnelle. Voici le texte original : «*Andar* aduce în discuție pe arom. *îmnare*, despre care autorul presupune că ar deriva din aceeași formă romanică **amnar* (< lat. *ambulare*) ca și cuvîntul spaniol. Nu este amîntit însă cuvîntul romînesc, din aceeași familie, *umbla*, care, credem, se opune acestei etimologii deoarece ar fi greu de crezut că forma din aromîna să provină din altă bază decît cea din romîna, pentru care lingviști sînt în general de acord că derivă din lat. *amb(u)lare*».

type AMNĀRE] e, secondo noi, contengono la chiave del problema *anar*. Le zone balcaniche a sud del Danubio rimasero probabilmente in contatto con Roma più a lungo del dacorumeno e poterono conservare una innovazione quale *am-nare* > **annare* [...]. (Pfister et Lupis, 2001, p. 135)

Ce qui continuait toutefois à fragiliser l'hypothèse monogénétique de Coromines — l'existence de deux variantes hypothétiques (cf. graphiques 1 et 2) en témoigne amplement —, c'est le statut incertain du type le plus évolutif **andare*. Ce problème épineux a été résolu récemment par Alberto Nocentini, qui, brisant le cercle trop étroit de la phonétique, propose avec bonheur une explication d'ordre morphologique (Nocentini, 2003). Raisonnant à partir de données italiennes dialectales, cet auteur ramène en effet la question au phénomène de supplétisme observé dans la morphologie de *ire* : le paradigme *vado, vadi, amlamo, amlate* génère des formes analogiques *amdamo, amdare*. En dernière analyse, les formes en /d/ sont donc issues d'un croisement avec *VADERE* :

GRAPHIQUE 3. Monogénèse des verbes romans signifiant 'aller' selon Coromines, revue par Nocentini, 2003 [en pointillé : < *AMBĪTĀRE selon REW].

Pour conclure sur ce premier exemple, l'hypothèse étymologique de Coromines s'est non seulement révélée féconde, mais elle a été aussi une source d'inspiration pour plusieurs romanistes, qui ont œuvré pour la préciser et la perfectionner.

2.2. Roumain a *înfuleca* (et catalan *folgar*, espagnol *holgar* ?)

2.2.1. L'étymologie de Coromines

Depuis les débuts de l'étymographie roumaine (PEW, 1905 ; CDDE, 1907/1914 ; REW¹⁻³, 1911-1935 ; Tiktin¹, 1911 [«wahrsch.»] ; DA, 1934 ;¹⁵ Ø Cihac, 1870), roum. *a înfuleca* 'dévorer' était rattaché — au même titre que cat. *folgar* 'suspendre le travail' et esp. *holgar* 'se reposer' — à lat. FOLLĪCĀRE 'haleter avec bruit (comme un soufflet)' (dp. Végèce [peut-être déjà dp. Tertullien ; dp. Apulée dans le sens 'être enflé'], ThLL). Une difficulté particulière frappe pourtant cette étymologie : si l'évolution sémantique que présentent les lexèmes ibéroromans, sans être évidente, appartient au domaine du plausible, il paraît plus difficile de passer de l'idée de 'haleter' à celle de 'dévorer'. Conscient de cette faille, Tiktin¹, 1911 («Wahrsch. lat. *follīco*, -āre 'pusten (wie ein Blasebalg)', mit an *foale* 'Bauch' sich anschliessender Bedtg.) a postulé une influence sémantique secondaire de roum. *foale* n. n. 'ventre' (dp. 1507, < FOLLIS, Tiktin³). Quant à Coromines, prolongeant l'idée de Tiktin jusqu'à sa dernière conséquence, il fait basculer l'étymologie de *a înfuleca* entièrement du côté du substantif *foale* :

[...] el rum. *înfulecà* 'devorar, tragar ávidamente', no me parece descendiente de FOLLICARE 'jadear', según admiten Puşcariu y M-L., sino derivado puramente rumano de *foale* (< FOLLIS) en el sentido de 'vientre', bien vivo en aquel idioma; así lo comprueba a mi entender la variante *înfulescà* (Puşcariu).¹⁶ (DCEC, 1955 = DCECH, 1992 s. v. *holgar*)

Selon notre auteur, roum. *a înfuleca* ne serait donc pas, à la différence de cat. *folgar* et esp. *holgar*, un représentant héréditaire d'un lexème latin, mais une formation romane propre au roumain.

15. DA, 1934 : «Din lat. IN + FOLLICO, -ARE 'a se umflă și a se strânga ca un *foiu* (= cimpoi)'. Întelesul 3° ['retrousser'], ca în *suflecă* (*sufulcă*) < *SUBFOLLICARE ; întelesul 1° ['manger gloutonnement'] eră, ca la *înfuli*, la început : "a băgă în *foale* (= burduf)", cf. și *folte* 'mâncău' și expresia *a mânca fuior* (< lat. *FOLLIOLOS) 'a mânca mult'. En réalité, l'étymologie de *a sufleca* est inconnue (cf. Cioranescu).

16. Cette variante **înfulesca*, alléguée par Coromines comme argument en faveur de sa théorie, n'a aucune réalité : le texte de Puşcariu donne la forme de la première personne du singulier — «Daneben auch *înfulesc* IV vb.» —, dont l'infinitif ne peut qu'être *a înfuli* ; il semble s'agir, en outre, d'un hapax (cf. Cioranescu s. v. *înfulica*).

2.2.2. La réception

La réception explicite de cette étymologie originale se résume au *review article* du DCEC par George Giuglea et Florența Sădeanu. Si les deux linguistes roumains reconnaissent la difficulté sémantique du rattachement de *a înfuleca* à FOLLĪCĂRE, ils rejettent pourtant, pour des raisons morphologiques, l'explication par *foale* :

On a affaire ici à une concordance ibéro-roumaine. Coromines rejette l'étymologie de *înfulca* par lat. *in-follicare*, admise par REW, CDDE, DM, etc. ; son opinion, selon laquelle *înfulca* serait un dérivé roumain de *foale*, est cependant inacceptable, car le suffixe *-icare* n'est pas productif dans notre langue : il n'est conservé que dans des mots hérités du latin comme *deretica*, *mesteca*, *sfirteca*, *spinteca*. Toutefois, on ne peut pas passer sous silence le fait qu'il existe une différence de sens entre Occident et Orient : *holgar* signifie 'se reposer, s'arrêter pour souffler', tandis que *înfulca* s'est spécialisé dans la signification plus concrète exprimée par l'image 'avalé, se remplir le ventre'. (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 135)¹⁷

Coromines ne pouvait pas rester sourd à cet argument de taille, mais il le rejette en bloc, arguant du fait que la création d'un tel dérivé roumain pouvait remonter à un état de langue antérieur aux premiers témoignages écrits du roumain, dont les matrices dérivationnelles restent largement insaisissables :

[...] encara que els savis especialistes Giuglea i Sădeanu, en la seva recensió del DCEC (*Rev. Filol. Rom. și Germ.*, VII, 135) m'objecten que el romanès no fa creacions noves en -ICARE, no m'han pas convençut del tot: sabem tan poc de cert de la història del romanès abans del S. XV! Que no en faci el romanès en els últims 500 o 600 anys ¿vol dir que no en fes encara fins cap a l'any 1000? (DECat, 1993 s. v. *folgar*)

C'est donc une question de morphologie constructionnelle qui occupe le cœur du débat, à savoir si une issue du suffixe -ĪCĂRE a été productive à un moment donné de l'histoire de la langue roumaine. On peut, certes, admettre avec Coromines que cette époque de productivité soit antérieure aux premiers documents roumains connus. En revanche, postuler que toutes les formations qui en sont issues aient disparu sans laisser de traces représente une hypothèse non contrôlable. Pour soutenir l'étymologie de Coromines, il convient donc d'exhiber

17. Traduction personnelle. Voici le texte original : «Aici avem a face cu o concordanță ibero-română. Deși Coromina respinge etimologia lui *înfulca* din lat. *in-follicare*, admisă de REW, CDDE, DM, etc., trebuie să arătăm că părerea lui, că *înfulca* ar fi un derivat pe teren românesc din *foale* nu poate fi acceptată, deoarece sufixul *-icare* nu este productiv în limba noastră, ci e păstrat numai în cuvinte moștenite din latină ca *deretica*, *mesteca*, *sfirteca*, *spinteca*. Nu trecem însă cu vederea că între apus și răsărit este o diferență de sens : *holgar* 'a se odihni, a sta să răsuflă, a-și trage sufletul', pe când *înfulca* s-a oprit la situația mai concretă care se explică prin imaginea 'a băga în foale, a-și umple burta (cu mâncare)'. ».

au moins une formation roumaine sûre du type N + -ĪCĀRE > V, qui fera dès lors office de parallèle formel à *foale* + -ĪCĀRE > ? (*a*) *înfuleca*.

Le témoignage des morphologues est assez contradictoire : selon Meyer-Lübke (1894, p. 608) et Pascu (1916, p. 177), un suffixe *-ică/-ecă* aurait été (assez peu) productif en roumain, tandis que les travaux les plus récents, et en particulier la synthèse de Iancu Fischer (Fischer, 1989, p. 43-45), ne font état d'aucun suffixe de ce type en roumain. Or, à y regarder de plus près, les deux prétendus parallèles formels dacoroumains cités par Meyer-Lübke et par Pascu sont loin d'être de formation claire,¹⁸ ce qui discrédite la valeur de leur témoignage :¹⁹

(1) Le verbe (*a*) *adulmeca* 'flairer', que certains lexicographes ont interprété comme un dérivé de *urmă* n. f. 'trace' (Cihac, 1879; Tiktin¹⁻³, 1903-2001 [avec des réserves]), a été rattaché par d'autres à des dérivés latins — ainsi *ADŌLMĪCĀRE, dérivé de *ōlĕre* 'avoir une odeur' (PEW, 1905; DA, 1913). En réalité, l'état de la recherche ne permet pas de trancher : cette formation doit être considérée comme d'origine inconnue (Cioranescu, 1966; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978; DEX², 1996).

(2) Le verbe (*a*) *orbeca* 'tâter', s'il est effectivement rattaché à l'adjectif *orb* 'aveugle' par certains dictionnaires (Cihac, 1870; Cioranescu, 1966; DLR, 1969; DEX², 1996; Arvinte *in* Tiktin²⁻³, 1988-2003 [pas d'étymologie dans Tiktin¹, 1911]; MDA, 2003), remonterait à un *ORBĪCĀRE (dérivé de *orbis* adj. 'aveugle') selon d'autres (PEW, 1905; CDDE, 1907/1914; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978) : là encore, des recherches supplémentaires seraient nécessaires pour arbitrer entre les deux étymologies en lice.

Si aucune formation roumaine en *-ică/-ecă* sûre ne peut être mise en évidence, nous avons en revanche répertorié neuf verbes roumains en *-ică* ou *-ecă* qui remontent de façon incontestable à des dérivés en -ĪCĀRE formés en latin :²⁰

18. Nous mettons à part les formations aroumaines citées par Pascu (1916, 177), car ce domaine linguistique n'a jamais bénéficié d'une étymologisation argumentée de l'ensemble de son vocabulaire, ce qui rend hasardeuse l'exploitation des données le concernant pour notre propos : selon Pascu, aroum. *nǎumeatic* 'partager en deux' remonterait à aroum. *ǎumitate* n. f. 'moitié', mais un rattachement à *ǎumitíc* n. 'moitié' (avec changement d'accentuation) devrait être envisagé. Pascu analyse aroum. *nșarpic* 'devenir méchant' comme un dérivé d'aroum. *șarpe* n. m. / f. 'serpent', mais Papahagi *in* DDA ne donne pas d'étymologie, ce qui fait douter du caractère fiable de celle avancée par Pascu. Aroum. *șcl'ioapic* 'boîter' semble remonter à *SCLOPPICARE (selon Papahagi *in* DDA). Aroum. *șcurti*-chez 'écourter' est d'origine inconnue (Pascu; DDA).

19. Pour ce qui est de (*a*) *sorbăcâi* 'faire du bruit en mangeant', il s'agit d'une formation non pas dénominale, mais déverbale (dérivé de *a sorbi* 'id.', cf. Cihac, 1870 [*sorbeca*]; PEW, 1905 [*sorbeca*]; Cioranescu, 1966; DLR, 1992; Ø Tiktin¹⁻²; Ø SDELM; Ø DEX), et le suffixe est distinct (faut-il analyser *-ăcâi* en *-ec-* + *-ăi* ?).

20. Cf. Meyer-Lübke, 1894, p. 607-608; Pascu, 1916, p. 177; Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 135. — Selon une aimable communication de Cristina Florescu, cette liste de neuf verbes roumains en *-ică/-ecă* remontant de façon sûre à des dérivés latins en -ĪCĀRE pourrait être facilement élargie.

(1) (*a*) *deretica* ‘ranger’ < *DĒRADĪCĀRE, dérivé de RĀDIX n. f. ‘racine’ (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 135 ; Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 ; DEX², 1996)

(2) (*a*) *fereca* ‘ferrer’ < FĀBRĪCĀRE ‘fabriquer’ (Meyer-Lübke, 1894, p. 607-608 ; von Wartburg, 1931 *in* FEW, 3, 344*b*, FABRICARE ; Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 ; DEX², 1996)

(3) (*a*) *împiedica* ‘entraver’ < IMPĒDĪCĀRE ‘entraver’ (Meyer-Lübke, 1894, p. 608 ; Pascu, 1916, p. 177 ; von Wartburg, 1951 *in* FEW, 4, 581*b*, ÎMPĒDĪCĀRE ; Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 ; DEX², 1996)

(4) (*a*) *încăleca* ‘chevaucher’ < IN- + CĀBALLĪCĀRE ‘chevaucher’ (Meyer-Lübke, 1894, p. 607 ; Pascu, 1916, p. 177 ; von Wartburg, 1936 *in* FEW, 2, 7*b*, CABALLICARE ; Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 ; DEX², 1996)

(5) (*a*) *judeca* ‘juger’ < JŪDĪCĀRE (Pascu, 1916, p. 177 ; von Wartburg, 1948 *in* FEW, 5, 58*b*, JŪDĪCĀRE ; Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 ; DEX², 1996)

(6) (*a*) *luneca* ‘glisser’ < LŪBRĪCĀRE ‘rendre glissant’ (Pascu, 1916, p. 177 ; von Wartburg, 1950 *in* FEW, 5, 427*b*, LŪBRĪCĀRE ; Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 ; DEX², 1996)

(7) (*a*) *mesteca* ‘mâcher’ < MASTĪCĀRE ‘mâcher’ (Meyer-Lübke, 1894, p. 607 ; Pascu, 1916, p. 177 ; Poppe, 1961 *in* FEW, 6/1, 460*a*, MASTĪCĀRE ; Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 135 ; DLR, 1965 ; Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 ; DEX², 1996)

(8) (*a*) *spinteca* ‘fendre’ < *EXPANTĪCĀRE, dérivé de PANTEX ‘panse’ (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 135 ; Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 ; DLR, 1992 ; DEX², 1996)

(9) (*a*) *vindeca* ‘guérir’ < VINDĪCĀRE ‘délivrer’ (Pascu, 1916, p. 177 ; von Wartburg, 1960 *in* FEW, 14, 470*b*, VĪNDĪCĀRE ; Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 ; DEX², 1996 ; DLR, 2002)

Une fois que les deux propositions étymologiques en lice ont été écartées — l'étymon FOLLICĀRE pour des raisons sémantiques et la base de dérivation *foale* pour des raisons morphologiques —, la voie est sainement ouverte à des hypothèses nouvelles. C'est dans ce contexte que Cioranescu en vient à rattacher *a înfuleca* à *FŪLLĪCĀRE ‘fouler aux pieds’, dérivé de *fullo*, -*ōnis* n. m. ‘foulon’ (dp. Plaute, ThLL).²¹ Cette explication étymologique a le mérite de remplir le critère

21. Cioranescu, 1966 : «Lat. [*]fullicāre ‘batanear, enfurtir’, de *fullo* ‘batán’. Para la transición semántica, cf. esp. *cargar*. La explicación tradicional, a base de lat. *follicāre*, de *follis* (Pușcariu, 846 ; Candrea-Dens., 620 ; REW, 3417 ; DAR), parece menos convincente, ya que el lat. significa ‘soplar, bufar’ (para explicar el semantismo, Tiktin admite la influencia de *foale*), y que el primer sentido, que debe ser primitivo, queda sin explicación».

phonétique, car *ŭ* se maintient en roumain (Nandris, 1963, p. 39-40). Elle ne rencontre pas davantage d'obstacle du point de vue sémantique, car les autres représentants romans de *FŪLLĪCĀRE présentent des sens très proches, ainsi lombard *folcá* 'faire entrer en pressant' et Lucca *infolcarsi* 's'entasser, s'engouffrer' (von Wartburg, 1934 in FEW, 3, 849b, *FULLĪCARE ; cf. aussi REW, 3561). En outre, Cioranescu rappelle que roum. *a înfuleca* ne signifie pas seulement 'dévorer', mais aussi 'comprimer, écraser', sens plus proche de l'étymon.

En conclusion, dans le cas de *a înfuleca*, Coromines aura joué le rôle de chaînon intermédiaire : l'étymologie qu'il propose ne peut pas être retenue, mais sa mise en cause de la *doxa* aura incité Cioranescu à reconsidérer l'étymologie communément admise et à apporter une solution convaincante. Ce qui laisse toutefois un goût amer, c'est que la lexicographie roumaine (Raevskij et Gabinskij in SDELM, 1978 ; Arvinte in Tiktin²⁻³, 1988-2003 ; DEX², 1996 ; MDA, 2003) ignore non seulement l'hypothèse étymologique de Coromines, mais aussi celle de Cioranescu, et continue à prôner l'étymologie pourtant dépassée (*IN-)FOLLĪCĀRE.

2.3. Roumain *a învăța*, espagnol *avezar* et congénères

2.3.1. L'étymologie de Coromines

Meyer-Lübke in REW¹⁻³, 1911-1935 réunit roum. *a învăța* 'apprendre', afr. *envoisier* 's'amuser' et des congénères occitan et italiens dialectaux sous un étymon *INVĪTĪĀRE, dérivé de lat. *vītium* n. n. 'défaut', et classe sous un dérivé parallèle *ADVĪTĪĀRE esp. *avezar* 'habituer' et ses congénères. Coromines rejette la reconstruction de ces deux verbes et considère, de façon semblable au cas de *a înfuleca*, qu'il s'agit de formations romanes :

AVEZAR, 'acostumbrar', derivado del ant. *bezo* 'costumbre', y éste del lat. *VĪTĪUM* 'defecto', 'falta', 'vicio'. [...] Es común en lo antiguo la ac. 'enseñar', precedente de la de 'acostumbrar' [...], comp. rum. *învăța* 'enseñar' (DCEC, 1954 = DCECH, 1980 s. v. *avezar* ; cf. DECat, 9, 272a, s. v. *vici* : «[*avesar*]. És un derivat comú amb altres llengües romàniques : [...] en fi roms. *învăța* 'ensenyar'»)

Décider, pour une unité lexicale analysable en synchronie comme un dérivé, entre un héritage latin et une formation affixale romane représente un des dilemmes principaux de l'étymologie romane (cf. Popovici, 1992). Qui conteste une étymologie reçue relevant de ce domaine particulièrement délicat, où il n'existe pas d'évidences ni de solutions valables *a priori*, se doit de justifier dûment son hypothèse. Or Coromines n'accompagne son verdict d'aucune explication.

2.3.2. La réception

En l'occurrence, c'est la comparaison interromane qui constituera le critère de décision pertinent. En effet, la large convergence romane constatée tant pour le dérivé en AD- (portugais, espagnol, catalan, occitan [> français]²² et italien dialectal) que pour celui en IN- (judéoespagnol, français, occitan, italien dialectal et roumain) rend extrêmement peu probable l'hypothèse de créations romanes indépendantes (au moins cinq pour chaque type dérivationnel) ; il s'impose dès lors de postuler les étymons *ADVĪTĪĀRE et *INVĪTĪĀRE.

Dans ces conditions, il n'est pas surprenant que l'étymologie alloromane ait ignoré tout simplement — mis à part le rejet explicite de la thèse corominienne par Harri Meier (1984a, p. 39) — la proposition du DCEC, que ce soit dans le domaine galloroman (von Wartburg, 1952 in FEW, 4, 803ab, *INVĪTIARE [«offenbar»] ; von Wartburg, 1961 in FEW, 14, 564a, VĪTIUM note 2 [*ADVĪTĪĀRE : «wahrscheinlich» ; cf. déjà von Wartburg, 1922 in FEW, 1, 42b] ; Jänicke, 1975 in FEW, 24, 200b, *ADVĪTIARE [entrée de renvoi]) ou italien (Marinucci et Cornagliotti, 1984 in LEI, 1, p. 944-946, *ADVITIĀRE). Pour ce qui est du domaine roumain, l'étymon *INVĪTĪĀRE n'a jamais été mis en doute depuis Pușcariu²³ (PEW, 1905 [«*(IN-)VĪTIO, -ARE»], CDDE, 1907/1914 [«ĪN-VĪTIARE»] ; Tiktin¹⁻³, 1911-2003 [«vlat. *invĭtio, -āre»], DA, 1934 [«din lat. pop. *in-vitio, -are (in limbile romanice și *ad-vitio)»], Cioreanescu, 1966, Raevskij et Gabinskij in SDELM, 1978, DEX², 1996, MDA, 2003).

2.4. Roumain mantică, catalan mantega, espagnol manteca et congénères

2.4.1. L'étymologie de Coromines

Cihac 1870 analyse roum. *mantică* 'beurre de brebis' comme un représentant héréditaire de lat. MANTĪCA n. f. 'bissac', au même titre qu'esp. *manteca* et ses congénères. Pour sa part, Schuchardt (1905, p. 554) propose d'y voir, sans mettre en doute l'étymon lointain MANTĪCA, un emprunt récent «occidental» («gewiß erst mit *cașcaval* aus dem Westen gekommen»),²⁴ hypothèse que Meyer-Lübke in REW¹, 1911 précise en identifiant roum. *mantică* comme un emprunt à l'italien dialectal. Depuis, cette étymologie s'est imposée, à la précision près que Meyer-Lübke in REW³, 1935 a montré de façon convaincante que l'étymon lointain n'est pas MANTĪCA, mais *MANTAICA 'beurre', formation attribuée au substrat ibérique, et que — corollaire de cet amendement — it. *manteca* 'substance grasseuse' représente lui-

22. Cf. von Wartburg in FEW, 14, 564a, VĪTIUM note 2.

23. Cihac (1870) ne donne pas d'étymologie explicite, mais l'ordonnancement du paragraphe laisse entendre qu'il considère *a invăța* comme un dérivé roumain.

24. Ø Diez, 1887 s. v. *manteca* ; Ø PEW.

même un hispanisme.²⁵ Dès lors, l'apport de Coromines à l'histoire de roum. *mantică* est assez réduit : ses efforts porteront sur la précision des conditions de l'emprunt :

Del Sur de Italia debió de trasmitirse a Rumanía, donde *mantică* es palabra muy poco conocida, según informó Weigand a Schuchardt; es probable que el vocablo entrara en el Sur de Italia y en Rumanía como denominación especial de la manteca de oveja, variedad empleada en España y poco conocida en el extranjero, pues consta que éste es el significado particular en Nápoles (Filopatridi) y en rumano (Cihac I, 157). En conclusión podemos estar seguros de que *manteca* es palabra antigua en toda la Península Ibérica e importada muy recientemente en los Balcanes. (DCEC, 1956 = DCECH, 1980 s. v. *manteca* ; même analyse DECat, 1993 s. v. *mantega*)

2.4.2. La réception

Le genre d'information apporté par Coromines — une précision sémantique portant sur la protohistoire de l'emprunt en roumain et sur son cheminement et sa diffusion dans cette langue — n'appartient pas aux résultats de recherche particulièrement prisés par les lexicographes roumains, dont la conception de l'étymologie relève souvent davantage de l'«étymologie-origine» que de l'«étymologie-histoire» (cf. Baldinger, 1959, p. 239). Ainsi DLR, 1965 (> MDA, 2003) se contente d'affirmer l'origine italienne du terme («din it. *manteca*» ; Ø Tikin¹⁻³ ; Ø SDELM ; Ø DEX²). Le texte du DCEC a toutefois suscité deux réactions explicites. La première est due à George Giuglea et Florența Sădeanu, qui ne s'opposent pas aux conclusions de Coromines, mais leur accordent peu d'importance :

L'article *manteca* discute roum. *mantică* (*mantecă*), cité d'après Cihac, qui lui prête le sens de 'beurre de lait de brebis'. Le mot est attesté dans un document de 1827 (Furnică, I. C., 364) : *unt mantecă*, mais il ne peut pas être très ancien en roumain, car formellement, un *manteca* aurait dû donner **mîntecă*, **mîntecă* (d'après *expanticare* > *spinteca*). Comme il ne s'agit pas d'un mot populaire, mais probablement d'un terme commercial très peu répandu, l'étude de ses rapports avec les formes des autres langues romanes n'est pas vraiment nécessaire. (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 136)²⁶

25. Étymologie acceptée par Keller, 1960 in FEW, 6/1, 267a, *MANTAICA ainsi que par Cortelazzo et Zolli in DELI¹⁻², 1983-1999.

26. Traduction personnelle. Voici le texte original : «La articolul *manteca* se discută rom. *mantică* (*mantecă*), citat de autor după Cihac, care îl dă cu sensul 'beurre de lait de brebis'. Cuvîntul e atestat într-un document din 1827 (Furnică, I. C., 364) : *unt mantecă*, însă el nu poate fi vechi în limba romînă, deoarece formal un *manteca* ar fi dat în romînește **mîntecă*, **mîntecă* (după cum *expanticare* > *spinteca*). Cuvîntul nefiind popular, ci probabil un termen negustoresc foarte puțin răspîndit, nu mai e necesară urmărirea legăturilor cu formele din celelalte limbi romane».

La seconde, chez Cioranescu, 1966, est plus allusive : «Voz dudosa, citada por Damé solamente. Si ha circulado realmente, debe explicarse por el it. *manteca* (REW, 5326 ; Corominas, III, 242)».

2.5. Roumain *măcar*, ancien espagnol *maguer* et congénères

2.5.1. L'étymologie de Coromines

Suite à une proposition étymologique de Miklosich, Meyer-Lübke (*in* REW¹⁻³, 1911-1935) rattache roum. *măcar* adv. 'au moins', comme aesp. *maguer*, it. *magari* et occit. *macari*, à un étymon «serb.-türk.» [*sic*] *mägär*.²⁷ Coromines s'oppose vivement à cette étymologie, et il revient à celle formulée par Diez dès 1887 :²⁸

[...] del gr. μακάριε 'feliz, bienaventurado', vocativo de μακάριος [...]. Ya Diez (*Wb.*, 381-2) señaló la parentela romance de *maguer* y reconoció su etimología. [...] En vez de adelantar, los filólogos romanistas, desde el tiempo de Diez, han demostrado un extraño retroceso en el estudio de nuestro vocablo : así M.-L. (REW 5224) como Rohlf's (*EWUG* n° 1302a) aseguran en forma extravagante que el it. *magari*, el cast. *maguer* y el gr. mod. μακάρι vienen del turco. Es ya idea extraña buscar en el turco el origen de una palabra tan antigua y arraigada como el it. *magari*, pero achacar tal procedencia al cast. *maguer*, documentado desde el S. X, entra ya en lo absurdo. (DCEC, 1956 = DCECH, 1980, s. v. *maguer* ; Ø DECat)

2.5.2. La réception

Deux ans après la parution du volume correspondant du DCEC, Hans Erich Keller, chargé de cette famille étymologique dans le FEW, se range lui aussi clairement du côté de Diez. La courte distance temporelle entre ces deux prises de position (surtout quand on tient compte du délai séparant généralement la rédaction d'un article de sa publication) ainsi que la formulation retenue par Keller («Unbegreiflich ist, warum ML ein serb.-türk. *mägär* als lemma ansetzt. S. hierüber auch Corom 3, 191» (Keller, 1958 *in* FEW, 6/1, 65a, *MAKAR*, note 3) donnent toutefois à penser qu'il s'agit plutôt d'une convergence d'idées entre les deux étymologistes que d'une influence directe de Coromines.²⁹

Pour ce qui est du domaine intra-roumain, l'étymologie grecque n'y a jamais été contestée depuis Cihac, 1879.³⁰ Ce qui prête toutefois à discussion, c'est l'époque

27. Noté *magar* dans la première édition du dictionnaire.

28. Diez hésitait cependant encore sur le rattachement d'esp. *maguer* à cette famille de mots.

29. Nous n'avons pas à nous occuper de l'italien, puisque *magari* ne porte pas d'astérisque dans l'index de Coromines : les italianistes avaient déjà bien étymologisé ce terme ; pour ce qui est de l'espagnol, cf. Meier, 1984a, p. 143.

30. À l'exception toutefois de Gheorghe Ivanescu (2000, p. 429), qui postule un intermédiaire bulgare entre le grec et le roumain.

de l'emprunt, et donc la couche historique de la grécité à laquelle appartient l'étymon : les auteurs hésitent entre le grec ancien et le grec moderne (Cihac, 1879) ou bien s'abstiennent de toute précision à ce sujet (Tiktin¹, 1911 : «Geht auf gr. μακάριε, Vokat. von μακάριος 'glücklich', zurück. [...] Hat mit pers. türk. [...] nichts zu tun»). Sur ce point précis, Coromines aura joué un rôle déterminant, car, même s'il ne va pas jusqu'à l'affirmer explicitement, sa datation d'esp. *maguer* du 10e siècle assigne l'emprunt au moyen grec, raisonnement auquel Giuglea et Sădeanu n'ont pas manqué d'être sensibles :

Nous estimons que l'auteur a raison de ranger ici roum. *măcar*, dans lequel on trouve des sens conservés de la base grecque μακάριε, surtout qu'on relève aussi ce mot en Transylvanie, où il paraît plus difficile d'accepter l'idée d'une pénétration d'éléments néo-grecs. Il pourrait s'agir d'un emprunt au grec arrivé jusqu'en dacoroumain à travers l'Italie méridionale. (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 136)³¹

Ainsi, à partir des années 1960, la lexicographie roumaine est quasiment unanime — à l'exception de DEX², 1996, qui rattache *măcar* au grec moderne — à attribuer l'étymon au moyen grec : DLR, 1965, Cioranescu, 1966 («cf. Corominas, III, 190, donde se establece que la der. del pers. *magar*, generalmente aceptada, no es posible»), Raevskij et Gabinskij in SDELM, 1978, Arvinte in Tiktin²⁻³, 1988-2003 et MDA, 2003. Dans le cas de roum. *măcar*, Coromines a définitivement écarté une étymologie erronée de Meyer-Lübke ; de plus, son mérite a consisté à établir la couche historique (moyen grec) dont relève l'étymon μακάρι.

2.6. Roumain a pișca/a pițiga, catalan pessigar, espagnol pizar et congénères

2.6.1. L'étymologie de Coromines

La première étymologisation de roum. *a pișca* 'pincer' remonte à Candréa-Hecht (1902, p. 314), qui rattache ce verbe, comme it. *pizzicare* 'id.', à un *PĪC-CĪCĀRE, interprété à son tour comme une forme évoluée de *pīccāre (cf. REW, 6495). Tiktin¹, 1925 s. v. *pișca* reprend cette hypothèse à son compte.³² REW¹⁻³, 1911-1935 n'étymologise ni *a pișca*, ni son synonyme *a pițiga*, mais les cite en passant s. v. PĪTS- 'pointe' («vgl. noch rum. *pițiga*, *pișca* 'zwicken'»).³³

31. Traduction personnelle. Voici le texte original : «Credem că are dreptate autorul când îl așază aici pe rom. *măcar*, în care găsim păstrate sensurile provenite din baza greacă μακάριε mai ales că se întâlnește și în Transilvania unde e mai greu de presupus că ar fi putut să ajungă elementele neogrecești. Ar putea fi un element grecesc venit din sudul Italiei și înaintat pînă în dacoromînă».

32. Tiktin¹ ne connaît pas d'entrée **pițiga*.

33. Cihac, 1870 : étymologie inconnue, peut-être rapport avec lat. *pīcus* n. m. 'pivert' ; PEW : < PĪC(C)-.

La grande originalité de Coromines, qui ne se satisfait pas facilement du constat d'une origine inconnue,³⁴ consiste à réunir roum. *a pișca* et *a pișiga*, de même qu'esp. *pizcar*, cat. *pessigar* et it. *pizzicare*, pour les rattacher à une racine phonosymbolique : «todo esto no es más que una creación expresiva a base de la raíz PITSIK- o PITSK-, que expresa perfectamente la sensación de la carne retorcida ; la última variante la vemos en el rum. *pișcà*» (DCEC, 1956 = DCECH, 1981 s. v. *pellizcar* ; même analyse DECat, 1995 s. v. *pessigar*).

2.6.2. La réception

L'onomatopée PITS(1)K- n'a pas rencontré autant de scepticisme que certaines autres étymologies de type phonosymbolique proposées par Coromines.³⁵ Après une prise de position globalement favorable par von Wartburg, 1958, in FEW, 8, 547a, s. v. *PINTS-,³⁶ George Giuglea et Florența Sădeanu acceptent la proposition corominienne pour *a pișiga*, en l'écartant toutefois pour *a pișca* :

Pellizcar. Sont rattachés ici les verbes roumains *pișca* et *pișiga*. En ce qui concerne roum. *pișca*, ce terme ne peut pas être apparenté à la forme espagnole *pizcar* (d'une base *pitsk-*), comme l'affirme pourtant l'auteur, et cela pour des raisons phonétiques. En effet, le groupe *-isc-* se conserve en roumain, comme on voit dans *căscă* < lat. *cascare*. Si *pișca* se rattachait à la base proposée par Coromines, *-isc-* aurait dû se conserver, et pourtant la forme avec *-ș-*, qui apparaît aussi dans la conjugaison (*eu pișc, tu piști, el pișcă*), est parallèle à celle du verbe *a mușca* (*eu mușc, tu muști, el mușcă*), issue d'un plus ancien *mucica* (attesté dans le *Codicele Voronețean*), et nous oriente plutôt vers une base *pic* + *icare*. Quant à *pișiga*, ce dernier est certainement apparenté aux formes espagnoles ainsi qu'à it. *pizzicare*, comme l'indique en effet l'auteur, même s'il reste à expliquer le *-g-*. (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 138)³⁷

Coromines a eu connaissance de cet article, puisqu'il le cite en 1995 dans le DECat s. v. *pessigar* (6, 475a). Il se contente toutefois d'y renvoyer, sans revenir sur

34. «Wo die Prämisse 'origen desconocido' oder 'origen incierto' lautet, hat er auch meist eine oder mehrere Verlegenheitshypothesen zur Hand, an die spätere Forschung anknüpfen kann» (Piel, 1955, p. 366).

35. «Hay especialistas que ven además una cierta prodigalidad por parte de Coromines en atribuir orígenes onomatopéyicos a algunas palabras de origen incierto» (Agustí, 2000, p. 36).

36. Cf. encore Meier, 1984a, p. 154.

37. Traduction personnelle. Voici le texte original : «*Pellizcar*. Aici se includ și cuvintele românești *pișca, pișiga*. În ce privește rom. *pișca*, nu poate să fie analog cu forma spaniolă *pizcar* (dintr-o bază *pitsk-*), așa cum afirmă autorul, și aceasta din motive fonetice. Într-adevăr grupul *-isc-* se păstrează în limba română, așa cum se vede din *căscă* < lat. *cascare*. Dacă *pișca* ar proveni din baza propusă de Coromines, *-isc-* ar fi trebuit să se păstreze, însă forma cu *-ș-*, care apare și în conjugare (*eu pișc, tu piști, el pișcă*), merge paralel cu formele verbului *a mușca* (*eu mușc, tu muști, el mușcă*), dintr-un mai vechi *mucica* (atestat în *Codicele Voronețean*), și ne duce mai degrabă spre o bază *pic* + *icare*. Cît despre *pișiga*, el este, desigur, înrudit cu formele spaniole și cu ital. *pizzicare*, așa cum arată și autorul, însă rămîne de explicat *-g-*».

son étymologie ni prendre position par rapport au problème phonétique soulevé par les deux linguistes roumains. Cette attitude est pour le moins déconcertante : le lecteur se serait attendu soit à ce que Coromines reconsidère son étymologie de *a pișca* sous l'influence de Giuglea et Sădeanu, soit à ce qu'il produise de nouveaux arguments pour répondre à l'objection formulée par eux.

Mais la déception du romaniste ne s'arrête pas là, car l'étymologie onomatopéique de Coromines, telle quelle ou revue par Giuglea et Sădeanu, n'a laissé presque aucune trace dans les ouvrages de référence dédiés au roumain : Cioranescu, 1966, se borne à y renvoyer de façon allusive ;³⁸ Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978, reviennent à *PĪCCĪCĀRE (donné comme une étymologie sûre s. v. пишка, probable s. v. а пицига) ; DLR, 1974, considère *a pișca* et *a pișiga* comme d'origine inconnue ; Arvinte *in* Tiktin², 1989, s. v. *pișca* laisse le texte de Tiktin¹ inchangé, et il déclare *a pișiga* d'origine inconnue ; l'étiquette «origine inconnue» se généralise chez DEX², 1996 (s. v. *pișca* ; Ø *pișiga*) et MDA, 2003 (s. v. *pișca* et *pișiga*).

Pour ce qui est du domaine italien, le même constat s'impose : Cortelazzo et Zolli *in* DELI¹⁻², 1985-1999 s. v. *pizzicare* («da avvicinare a *pizzo* 'punta'») en restent à l'étymologie de Meyer-Lübke *in* REW¹⁻³, 1911-1935 s. v. PĪTS-, sans allusion aucune à l'hypothèse de Coromines, qui ne semble pas avoir été reçue. On en viendrait à désespérer de la romanistique conçue comme une discipline comparative dont les différentes branches s'enrichiraient mutuellement!

2.7. Roumain *a pleca*, catalan *plegar*, espagnol *llegar* et congénères

2.7.1. L'étymologie de Coromines

Au moment où Coromines est amené à porter son attention sur roum. *a pleca* v. intr. 'partir', l'étymologie de ce verbe est connue depuis près d'un siècle environ (cf. Cihac, 1870 ; PEW, 1905 ; CDDE, 1907/1914 ; REW¹⁻³, 1911-1935 ; Tiktin¹, 1925) :³⁹ il s'agit d'un représentant héréditaire de lat. PLĪCĀRE 'plier'. Le cheminement sémantique entre 'plier' en latin et 'partir' en roumain avait été expliqué de différentes manières : à partir de 'plier la tente' (Pușcariu *in* PEW, 1905 [d'après une communication personnelle de Meyer-Lübke] ; Meyer-Lübke *in* REW¹⁻³, 1911-1935), par l'intermédiaire de 'plier devant l'ennemi, céder du terrain' (CDDE, 1907/1914) ou à travers le sens de 'plier (qch.) dans une direction donnée' > 'partir' (Tiktin¹, 1925 ;⁴⁰ pas d'explication dans Cihac, 1870). Coro-

38. Cioranescu, 1966, s. v. *pișca* (Ø *pișiga*) : «Origen dudoso. Probabl. de una raíz expresiva *pĕc-* (Pușcariu, 1304 ; REW, 6535 ; cf. Corominas, III, 724), lat. **picciare* (Candrea, *Rom.*, XXXI, 314 ; Philippide, II, 651 ; Pascu, I, 63 ; Tiktin)».

39. Diez, 1887⁵, s. v. *piegare* (< PLĪCĀRE) < ne cite que roum. *a pleca* 'plier' (Ø 'partir').

40. «Lat. *plīco*, -āre 'falten' [...]. Für Bedtg. II ist, wie für sp. *llegar*, port. *chegar* 'ankommen', etwa von 'nach etw. hin neigen' auszugehen».

mines, de son côté, prenant à son compte une note de Densuşianu quelque peu oubliée,⁴¹ fait remonter cette évolution sémantique inattendue au latin tardif, où il l'atteste dans un texte de la fin du 4e siècle (*Éthérie*) :

[...] rum. *plecà* 'marcharse' [...] ya Densuşianu, *Hist. de la L. Roum.* I, 194, llamó la atención hacia la posibilidad de sacar el sentido rumano del de 'dirigirse a alguna parte' que parece tener *plicare se* en la *Peregrinatio Aetheriae*, la patria de cuyo autor suele buscarse en España : 'iter sic fuit, ut per medium transversaremus caput ipsius vallis et sic *plecaremus nos* ad montem Dei' (II, 4, Heraeus, p. 2), 'sic denuo *plicavimus nos* ad mare' (VI, 3, p. 8). Es probable, pues, que hubiese orígenes semánticos múltiples, partiendo de la idea general de 'arrimar', 'dirigirse a', de donde por una parte 'ponerse en marcha'⁷ y por la otra 'acercar', 'hacer llegar' o 'llegar', [avec note 7 :] M.-L. separa el rum. *plecà* de las demás formas romances y quiere explicarlo por *plicare tentoria* 'plegar las tiendas', como término militar, de donde 'levantar el campo', 'partir'. En este sentido podría utilizarse el cat. *plegar* 'dejar el trabajo', igualándolo al fr. *plier bagage* ; pero también se puede partir de la idea de 'marcharse (al terminar el trabajo)', y quizá sea preferible, en vista de los ejs. de Eteria, no hacer dos grupos con las acs. locativas romances. (DCEC, 1956, s. v. *llegar* ; même analyse [plus développée] DCECH, 1992, s. v. *llegar* et [plus synthétique] DECAt, 1995, s. v. *plegar*)

2.7.2. La réception

Ce sont George Giuglea et Florenţa Sădeanu qui ont réservé l'accueil le plus favorable à la thèse corominienne :

Llegar. En ce qui concerne le rattachement de roum. *pleca* à l'article *llegar*, on peut observer que les sens tirés de la *Peregrinatio* que cite l'auteur peuvent expliquer la sémantique du mot roumain. Nous avons entendu quelque chose d'analogue en Italie, près de Spezzia : *chinarse* dans le sens de 'partir, descendre de la montagne' (< lat. [*in*]clinare). (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 136)⁴²

En revanche, l'étymographie roumaine a dans l'ensemble fait peu de cas de la proposition de Coromines. Ainsi Cioranescu, 1966, après avoir évoqué les différentes thèses en lice, dont celle de notre auteur, propose la sienne propre.⁴³ Ar-

41. «Dans le langage populaire, *plicare* et surtout *se plicare* avait reçu la signification de 'se diriger vers, s'approcher de'. Il est employé ainsi dans la *Peregrinatio Silviae* 6, 19 : *plicavimus nos ad mare* ; *cum iam prope plicarent civitati*» (Densuşianu, 1902, p. 193-194).

42. Traduction personnelle. Voici le texte original : «*Llegar*. În ce priveşte includerea rom. *pleca* la articolul *llegar*, observăm că sensurile din *Peregrinatio* citate de autor pot explica semantic cuvîntul rominesc. Ceva analog am întîlnit în Italia, lângă Spezzia : *chinarse* cu înţelesul 'a pleca, a cobori pe munte la vale' (< lat. [*in*]clinare)».

43. «Más probabl. se parte de la idea de 'volver': *plicare* es dar la vuelta a un objeto, hasta que sus dos extremos se reúnen. De igual modo, se habrá dicho para una persona que vuelve al punto de pro-

vinte *in* Tiktin², 1989, ne touche pas à l'analyse de Tiktin et se contente de renvoyer à la thèse de Coromines.⁴⁴ Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978, essaient de tirer un enseignement du russe, où *смотать* v. tr. 'enrouler' s'oppose à *смотаться* v. pron. 'décamper', mais ne donnent pas l'impression d'avoir eu connaissance de l'hypothèse corominiene. Pour ce qui est du DLR, 1977 (> MDA, 2003), selon son habitude, il occulte la question sémantique. L'impression générale qui se dégage de cette situation est celle d'un inachèvement : l'étymologie de roum. *a pleca* ne pourra pas être considérée comme définitive tant que la recherche roumaine n'aura pas clairement pris position par rapport à la thèse avancée par Coromines.

2.8. Roumain *a scui*pa, catalan *escopir*, espagnol *escupir* et congénères

2.8.1. L'étymologie de Coromines

Par opposition à Meyer-Lübke, pour qui la famille de roum. *a scui*pa 'cracher' était d'origine onomatopéique (REW¹⁻³, 1911-1935, s. v. *SKUPPIRE),⁴⁵ Coromines défend avec vigueur une hypothèse étymologique remontant à Cornu (1880, p. 130), à savoir *EXCONSPŪERE, dérivé de *exconspŭere* 'cracher' :

[...] voz común con el cat., oc. y fr. ant. y dial. *escopir*, rum. *scuip*i, y emparentada con el port., gall. y ast. *cuspir*: éste procede del lat. CONSPŪERE íd., y aquéllos probablemente de un derivado *EXCONSPUERE, que perdió la segunda s por disimilación. [...] M.-L., *ZRPh.* X (1887), 173, reaccionó contra la etimología indicada arriba, ideada por Cornu (*Rom.* IX, 130) y admitida posteriormente por él mismo (*Rom. Gramm.* II, 1894, § 119),³ suponiendo como base un *SCUPPIRE de creación onomatopéyica. Esta idea no ha encontrado favor entre los críticos (G. Paris, *Rom.* XVI, 153; G. de Diego, *RFE* IX, 153; *Contr.*, § 131; y Puşcariu, *Etym. Wb. d. rum. Spr.*, § 1566, la rechazan decididamente), y no merecía hallarlo, pues sus fundamentos son endeblés.

[Note 3 :] Pero en el REW (8014) vuelve a su idea antigua. (DCEC, 1955 = DCECH, 1980, s. v. *escupir* ; pour DECat, 1995, s. v. *escopir*, cf. ci-dessous 2.8.2)

2.8.2. La réception

Dans une note intertextuelle du DCEC (note 4, s. v. *escupir*), Coromines se demande si von Wartburg n'adhère pas à l'étymologie onomatopéique de Meyer-

cedencia [...]. *Pleca*, por consiguiente, habrá significado primero 'volver, regresar' ; *unde pleci* ? ¿dónde vuelves? se habrá entendido normalmente como ¿dónde vas? [...].»

44. «Lat. *plīco*, -āre 'falten' [...]. Für Bedtg. II ist, wie für sp. *llegar*, port. *chegar* 'ankommen', etwa von 'nach etw. hin neigen' auszugehen. // Vgl. auch PUŞC.EW.1334 : lat. *plīcare* im Sinne von 'das Zelt zusammenbiegen' in der Soldatensprache u. COROMINAS III,161 : lat. *applicare* 'dirigirse'.»

45. Sans astérisque dans la première édition.

Lübke (en s-), puisque le FEW ne comporte pas d'article CONSPŪĚRE ni *EXCONSPŪĚRE susceptible d'accueillir la famille d'afr. *escopir* (les volumes 11 et 12 du FEW, consacrés à la tranche alphabétique s-, n'étaient pas encore publiés à ce moment). Or il n'en est rien : cette famille de mots a été classée dans le «purgatoire» du FEW que constituent les matériaux d'origine inconnue et incertaine (Hoffert, Hubschmid, Lüdtkke et Müller, 1967, in FEW, 21, 321b-324a ; cf. encore Meier, 1987, p. 39).⁴⁶

Pour ce qui est du domaine roumain, Coromines enfonce des portes larges ouvertes, car l'étymon *EXCONSPŪĚRE se trouvait dès 1925 chez Tiktin¹, quoique sous la forme légèrement différente d'un prototype *(EX)SCOPĪRE < *CŌSPĪRE < CONSPŪĚRE (Tiktin¹⁻², 1925-1989).⁴⁷ Cette hypothèse se retrouve, avec des variantes, jusque dans les dictionnaires de référence actuels : Cioranescu, 1966 («Lat. *conspuġre*, por medio de resultados populares que parecen haber variado desde la época rom[ance]»), Raevskij et Gabinskij in SDELM, 1978 (*SCUPĪRE < CONSPŪĚRE), DLR, 1987 («Lat. **scupġre*, cf. *expuere*»), DEX², 1996 (*SCUPĪRE), MDA, 2003 («**scupġre* cf. *expuere*»). Dans ce cas précis, il n'y a donc pas eu d'influence de Coromines sur la tradition étymographique roumaine, mais convergence d'idées. Reste à savoir si cette communauté de pensée traduit une valeur intrinsèque de l'étymologie proposée. En réalité, il est permis d'en douter, car Giuglea et Sădeanu attirent l'attention sur un problème d'ordre phonétique insurmontable :

Dans l'article *escupir*, expliqué comme le représentant d'un dérivé **exconspuere* de lat. *conspūġre* (avec perte du s par dissimilation), on mentionne parmi les mots romans de même origine roum. *scuipi* (la variante vieillie de *scuipa*), avec les variantes *ŝchiopi*, *stuchi*. Cette explication présente toutefois des difficultés d'ordre phonétique pour le roumain, car **exconspuere*, si l'on admet la dissimilation du s, donnerait en roumain **scuipi*. *Scuipa* présuppose un **exconspiare* ou *conspiare* avec métathèse du -s-, devenu *scopiare*, ensuite passage du -i- devant la labiale p (comme dans *ġnuġba* < *in* + *obviare*, *cuib* < **cūbium*, *ġngăġba* < *incaveare*). (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 134)⁴⁸

46. Coromines et Pascual in DCECH, 1980, s. v. *escupir* ont négligé d'actualiser cette note.

47. Cihac, 1870 : «du L. *ex-spuo*, *ui*, *utum*, *ġre*, (transposé en *ec-spuere-scupere-stupere-scupire-stupire*)» ; PEW, 1905 : «Etymologie dunkel».

48. Traduction personnelle. Voici le texte original : «La articolul *escupir*, explicat dintr-un derivat **exconspuere* al lat. *conspūġre* (cu pierderea lui s prin disimilare), este amintit printre cuvintele romănice cu aceeași origine și rom. *scuipi* (variante veche a lui *scuipa*), cu variantele *ŝchiopi*, *stuchi*. Înșă pentru romină explicația prezintă dificultăți din punct de vedere fonetic, deoarece **exconspuere*, dacă admitem disimilarea lui s, ar da în românește *scuipi*. *Scuipa* pretinde un **exconspiare* sau *conspiare* cu metateza lui -s-, devenit *scopiare* și apoi cu -i- trecut înaintea labialei p (ca în *ġnuġba* < *in* + *obviare*, *cuib* < **cūbium*, *ġngăġba* < *incaveare*)».

Que cet important texte soit sorti de la mémoire collective de la discipline est particulièrement fâcheux : une étymologie erronée continue ainsi à avoir cours dans les dictionnaires de référence. Plus troublant encore : dans le DECat, 1995, s. v. *escopîr* (3, 543b), Coromines cite l'article de Giuglea et Sădeanu seulement pour l'explication d'une variante formelle, en passant complètement sous silence la difficulté phonétique. Nous sommes donc devant un chassé-croisé désolant : la lexicographie roumaine ignore Coromines, qui ignore, de son côté, l'opinion de ses recenseurs roumains.

2.9. Roumain smântână

2.9.1. L'étymologie de Coromines

Certes, l'origine de roum. *smântână* n. f. 'crème' compte, selon Marius Sala, parmi les questions les plus débattues de l'étymologie roumaine.⁴⁹ Toutefois, ce nom, dépourvu de congénères dans les autres langues romanes, ne fait pas partie de la tranche du lexique roumain qui se prêterait particulièrement à un éclaircissement venant de la part d'un spécialiste des langues ibéroromanes. Il n'empêche que Coromines a pris part au débat qui opposait les tenants d'une étymologie slave (Cihac, 1879 [«du vsl. *sŭmetati, sŭmetnŭti*»] ; Tiktin¹, 1925 [«slav. **sme*"*tana*»]) à Sextil Pușcariu, qui postulait un *SUBMANTANA, dérivé de lat. *mantus* n. m. /f. 'manteau court' (cf. surtout Pușcariu, 1923, p. 386 [Ø PEW, 1905]) :

[...] esl. *smetana* 'nata', avec note 13 : «De ahí suele derivarse el rum. *smîntână* íd. Pușcariu (*Dacorom.* III, 378ss.) afirmó por el contrario que las lenguas eslavas tomaron el vocablo rumano, que vendría de un *SUBMANTANA, derivado de MANTUM en el sentido de 'película que cubre la leche'; Rosetti (*Grai și Suflet* V, 158-72) vuelve por el origen eslavo, y en efecto es difícil seguir a Pușcariu (entre otras razones a causa del extraño valor que ahí tendría SUB-). (DCEC, 1956 = DCECH, 1980, s. v. *manteca* ; cf. DECat, 1993, s. v. *mantega*, note 6)

Contrairement à Meyer-Lübke, dont les réserves face aux deux étymologies proposées l'empêchaient de conclure⁵⁰, Coromines se déclare donc compétent dans le domaine de l'étymologie intra-roumaine et affirme clairement sa préférence pour l'étymon slave.

49. «[...] *smântână* [...] Problema originii acestor cuvinte este una dintre cele mai dezbătute chestiuni ale etimologiei românești fără o rezolvare sigură» (Sala, 1999, p. 182).

50. Meyer-Lübke in REW³, 1935 (suppléments, page 810, n° 5424 ; Ø REW¹, 1911) fait état de difficultés morphologiques et géolinguistiques qui pèsent sur les deux étymologies en lice ; on peut en conclure qu'il considère roum. *smântână* comme d'origine inconnue.

2.9.2. La réception

Avec le recul, on ne peut que rendre hommage à la perspicacité de Coromines, dont l'arbitrage en faveur de l'ancien slave n'a souffert aucun démenti de la part des ouvrages de référence du domaine roumain (Cioranescu, 1966 [«esl. **sŭmętana*»];⁵¹ Arvinte in Tikin², 1989 [«asl. **smętana*»]; Raevskij et Gabinskij in SDELM, 1978 [d'origine incertaine, prob. < latin danubien < protoslave **sŭmętana*]; DLR, 1992 [«v. sl. **сьметана*»]; DEX², 1996 [«cf. bg., ucr. *smetana*»]; MDA, 2003 [«vsl **сыметана*»]). Notre auteur a eu raison d'écarter une proposition étymologique quelque peu «latinomane» de Puşcariu, même si la recherche étymologique roumaine n'a pas eu besoin de son apport — et ne l'a honoré d'aucune mention dans les ouvrages spécialisés.

2.10. Roumain stâng et congénères (et catalan et espagnol estancar ?)

2.10.1. L'étymologie de Coromines

Dans le REW¹⁻³, 1911-1935, Meyer-Lübke réunit sous une entrée *STANCUS 'fatigué' un ensemble de lexèmes romans comprenant non seulement it. *stanco* adj. 'fatigué' et ses congénères, mais aussi roum. *stâng* adj. 'gauche', le lien sémantique entre les deux étant réalisé par ait. *mano stanca* 'main gauche'.⁵² En dépit de son allure latine, *STANCUS est toutefois, comme le reconnaît Meyer-Lübke lui-même, d'origine inconnue («Ursprung unbekannt»); en particulier, l'auteur écarte tout rapport avec l'étymon *STANTĪCĀRE 'arrêter', à l'origine de la famille étymologique d'esp. *estancar*. En d'autres termes, *STANCUS 'fatigué' ne représente pas, comme son statut d'entrée d'un dictionnaire étymologique pourrait le faire croire, un véritable étymon, mais un simple prototype abstrait où le comparatiste s'est contenté de condenser les propriétés phonétiques et sémantiques de la famille lexicale à expliquer. Selon le second axiome de Jerry Craddock, «there is no philosophically perceptible difference between saying that a word is of unknown origin and saying that a word comes from an unknown language» (Craddock in Craddock, Dworkin et Poghirc, 1980, p. 196-197). En dernière analyse, Meyer-Lübke (> Tikin¹, 1925) énonce donc que roum. *stâng* et ses congénères sont d'origine inconnue. Or cette «non-étymologie» a incité Coromines à faire de son côté une proposition : «la etimología de este grupo de palabras, cuya idea central parece haber sido 'cerrar', 'detener', es incierta, probablemente prerro-

51. Cioranescu, 1966 : «La der. de un lat. **mantana* < *mantum* (Puşcariu, *Dacor.*, III, 386; Puşcariu, *Lr.*, 286) o **mattana* < *matta* (Giuglea, *Dacor.*, III, 616; Skok, *Arhiv za Arbanasku Starinu*, II, 339) es bastante más dudosa» — «Cît priveşte rom. *smîntînă*, el pretinde o bază specială (**manta-*), care poate să fi avut în indoeuropeană o formă apropiată de *manteca*» (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 136).

52. Diez, 1887 : entrée *stancare* (sans roum. *stâng*) expliquée < STAGNARE.

mana, quizá del céltico *TANKŌ 'yo sujeto, yo hijo'» (DCEC, 1955 = DCECH, 1992, s. v. *estancar* ; analyse semblable [«pre-romà *TANKŌ»] DECat, 1992, s. v. *tancar*).

2.10.2. La réception

La prédilection de Joan Coromines pour les étymons préromans est bien connue, et ses mérites dans le domaine de la recherche sur les substrats ibériques — en dépit d'errements en lien avec le «sorotaptique» — sont indéniables.⁵³ Cependant, dans ce cas précis, le recours au celtique ne s'est pas révélé pertinent. En effet, l'explication par le celtique d'une famille lexicale panromane, s'étendant du portugais au roumain, est recevable seulement à condition que la diffusion de l'emprunt soit passée par le latin général (c'est-à-dire diatopiquement non marqué), seule langue suffisamment répandue et suffisamment unie pour être responsable d'«una amplia familia de vocablos difundidos por toda la Romania» (DCEC s. v. *estancar*). Or rien ne permet de l'affirmer pour *TANKŌ, dont on ne connaît aucun témoignage en latin, même à époque (très) tardive. Inversement, l'hypothèse plurigénétique doit être écartée parce que le celtique de l'Antiquité englobait un ensemble de parlars non normés que l'on suppose assez différenciés entre eux, ce dont Coromines est le premier à être conscient, puisqu'on lui doit un article intitulé «New Information on Hispano-Celtic from the Spanish Etymological Dictionary» (Coromines, 1955) : avoir isolé l'«hispano-celtique» vaut reconnaissance de la diversité interne de ce groupe linguistique.

Dans ces conditions on conçoit donc aisément que l'hypothèse étymologique corominiennne n'ait rencontré aucun succès. Ainsi von Wartburg (1964 *in* FEW, 12, 235b, *STANTICARE) et Harri Meier (1984a, p. 111),⁵⁴ dans un rare moment de convergence d'opinions, se sont-ils opposés à l'hypothèse *TANKŌ, défendant avec force l'étymon *STANTĪCĀRE. Pour ce qui est de la lexicographie roumaine, elle en est restée, de façon inexplicable, à *STANCUS (Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 ; Arvinte *in* Tiktin², 1989 ; DLR, 1994 ; DEX², 1996 ; MDA, 2003).

2.11. Roumain tont/tânt, catalan et espagnol tonto et congénères

2.11.1. L'étymologie de Coromines

Au moment où Coromines rédige l'article consacré à *tonto* adj. 'sot' du DCEC, deux hypothèses étymologiques concernant roum. *tont/tânt* 'id.' (et it. esp. cat.

53. Cf. Villar, 1999, p. 59-63.

54. «Hay que suponer que el consentimiento a este étimo latino [*STANTICARE], como el de von Wartburg (Bloch et Wartburg, a partir de la cuarta ed. [en réalité, 3e éd.] de 1960 ; FEW, 12, 1966, 231 ss.) se impondrá, hasta en una futura edición del DECH o en las adiciones a ésta» (Meier, 1984a, p. 111).

port. *tonto*) sont en lice : d'une part celle défendue par Diez (1853¹),⁵⁵ qui rattache la famille lexicale à lat. *ATTÖNĪTUS* part. passé-adj. 'frappé de la foudre, étourdi' (> Cihac, 1870 [Ø PEW, 1905]), d'autre part celle de Meyer-Lübke (1904, 636 ;⁵⁶ REW¹⁻³, 1911-1935), qui pose la racine phonosymbolique *TŪNT-*. Coromines tranche nettement en faveur de Meyer-Lübke, et cela pour des raisons phonétiques :

ATTÖNĪTUS [...] palabra latina; pero es evidente que el resultado fonético de ésta en castellano sólo podía ser **atuendo* [...]. En definitiva se impone seguir la opinión de Meyer-Lübke (*ZRPh.* XXVIII, 636 ; REW 8988), quien en vista de las variantes del vocablo y de su extensión en idiomas diversos admite que es voz de creación expresiva. (DCEC, 1957 = DCECH, 1983, s. v. *tonto* ; même analyse DECat, 1992, s. v. *tonto*)

2.11.2. La réception

Parmi les lexicographes spécialistes du roumain, seul Cioranescu, 1966, retient l'étymologie onomatopéique de Meyer-Lübke («creación expresiva»), les autres déclarant unanimement *tânt* d'origine inconnue (Raevskij et Gabinskij *in* SDELM, 1978 [«Оиж(ине) некл(арэ)». Проб(абил) мошт(енит) дин лат(инэ) : ?»] ; DLR, 1983 [«Etimologia necunoscută. Cf. it. *tonto*»] ; Arvinte *in* Tiktin², 1989 [«vgl. it. sp. port. *tonto* id., dt. *Tunte* 'schrullige u. schwerfällige Weibsperson'»] ;⁵⁷ DEX², 1996 [«Cf. it., sp., port. *tonto*»] ; MDA, 2003 [cf it *tonto*]). Ainsi, si l'origine onomatopéique de *tont/tânt* ne s'est pas imposée à la majorité des étymographes roumains, ils ont au moins écarté définitivement l'étymologie *ATTÖNĪTUS* de Diez.

Pour le galloroman, la prise de position favorable de von Wartburg, 1967, *in* FEW, 13/2, 418*ab*, *TŪNT-* consacre l'étymologie onomatopéique.⁵⁸ Mais en 1972, dans sa monographie consacrée aux désignations romanes de la bêtise, Harri Meier (1972, p. 45-50 ; cf. aussi 1984*a*, p. 191-192) revient à l'hypothèse de Diez, sous la forme de la variante **ATTÖNĪTĀRE*, ancêtre d'esp. *atontar*, dont l'adjectif *tonto* serait un dérivé régressif. Si cette proposition étymologique résout le problème de la non-diphthongaison du *Ö* tonique, elle ne tient en revanche pas compte de la large diffusion de la famille lexicale. Comme le formule Germà Colón :

55. Cf. Colón, 1997, p. 234 pour un historique de cette étymologie (qui remonte à 1601). — Dans le domaine roumain, Cihac, 1870, reprenait l'étymologie *ATTÖNĪTUS* à son compte (Ø PEW).

56. «[...] *tont* 'dumm', keine Erklärung. Da auch *tint* vorkommt, da ital., span., port. *tonto* nicht von *tonitus* stammen können (Zs. VIII, 242), da aber auch die Deutung aus *tuntus* statt *tunditus* ihre Bedenken hat, andererseits alle diese Wörter und das deutsche *Tunte* in demselben Sinne unmöglich voneinander getrennt werden können, so glaube ich in *tunt*, *tont*, *tint* eine lautmalende Bildung sehen zu dürfen.»

57. Cf. Tiktin¹, 1925 : «Viell. Schallwort, vgl. it. sp. port. *tonto* id., deutsch *Tunte* 'schrullige u. schwerfällige Weibsperson'».

58. Cf. Colón, 1997, p. 237 note 27 pour l'interprétation des formes galloromanes.

La mayor objeción que Harri Meier opone a la tesis de ver en *tonto* una voz expresiva (Schallwort) es la dispersión geográfica: en rumano existe *tînt* y *tont*, en alto alemán *tunte* y en italiano, español y portugués *tonto* (Meier, 1972, p. 46). Eso es, precisamente, lo que me hace pensar a mí en la verosimilitud de la 'Schallbildung', puesto que no se puede suponer que todo salga del italiano o del español, como tendría que ser, si se tomara en cuenta alguno de los étimos latinos manejados por Harri Meier: si se parte de *ATTONITARE, tendríamos hispanismos por todos lados; si, de ROTUNDUS, italianismos. Los lingüistas rumanos suelen ver en el *tînt* (mucho más usado que *tont*) una formación onomatopéyica a partir del ruido de golpes repetidos (así me lo confirmó de viva voz Eugenio Coseriu en diciembre de 1995) y no consideran plausible en modo alguno influencia italiana. (Colón, 1997, p. 238)

Parmi les italianistes, l'arbitrage de Coromines entre les hypothèses de Diez et de Meyer-Lübke en faveur de la racine onomatopéyique postulée par ce dernier a reçu un écho positif, peut-être en partie grâce à une prise de position contemporaine identique — quoique non argumentée — par Alessio *in DEI*, 1957. Neumann et Pfister, 1991 *in LEI s. v. ATTONITUS* prennent ainsi clairement position pour Coromines : «La tesi di Diez 492 che riconduce l'it. *tonto* ad ATTONITUS, non viene accolta. Semanticamente tale etimo sarebbe possibile, ma ragioni fonetiche (spagn. *tonto* et non *atuendo*) e l'apocope inconsueta per lo spagnolo parlano in favore di un'altra base etimologica, cfr. DCECH, 1, 407, e 5, 546» (*LEI*, 3/2, 2107).

Il est vrai que Cortelazzo et Zolli *in DELI*¹⁻², 1988-1999 n'envisagent une origine phonosymbolique qu'à côté d'autres hypothèses étymologiques, présentées comme non moins vraisemblables, ainsi une issue héréditaire de **tontum* (participe passé de *tondere* 'tondre') ou un emprunt à l'espagnol. Mais dans leur *Introduzione all'etimologia romanza*, Max Pfister et Antonio Lupis citent cette famille lexicale comme exemple prototypique des cas où, toute explication par le latin éliminée, il faut postuler une onomatopée :⁵⁹

Il presupposto metodologico addotto dai due ultimi studiosi [= Diez et Meier], e da essi applicato anche a queste voci, è che in campo romanzo, prima di stabilire una qualunque base onomatopéyica, devono essere prese in considerazione tutte le possibili basi latine. Un principio assolutamente condivisibile e che, in questo caso, sarebbe confortato anche sul piano della semantica. Ma, almeno in questo caso concreto, alcune ragioni portano a far abbassare il piatto della bilancia in direzione sfavorevole ad un etimo latino. (Pfister et Lupis, 2001, p. 51)

Pfister et Lupis énumèrent les arguments qui s'opposent à l'hypothèse ATTŌNĪTUS : outre le critère phonétique, déjà invoqué par Coromines, ils font va-

59. Il s'agit d'un ajout par rapport à Pfister, 1980 (Ø pages 4-7).

loir entre autres qu'une apocope ATTŌNĪTUS > *tonto*, tout à fait naturelle pour l'italien, serait inhabituelle en espagnol. Or, entre-temps, Germà Colón (1997), s'appuyant sur une base documentaire très large, avait montré qu'*it. tonto* était très probablement un hispanisme. Les deux auteurs concluent en disant que la base onomatopéique s'impose. Ils retiennent donc «un etimo *tunt-*, che dobbiamo congetturare essere appartenuto forse già al latino volgare, e come tale diffuso nella 'Romania'» (Pfister et Lupis 2001, p. 51). Le genre textuel du manuel imposant de retenir des exemples clairs et incontestables, on peut considérer qu'il s'agit là d'une validation de l'étymologie phonosymbolique.

2.12. Aroumain *zîngînar*, espagnol *zángano* et congénères

2.12.1. L'étymologie de Coromines

Diez 1887 analysait esp. *zángano* n. m. 'faux bourdon' comme un emprunt à it. *zîngano* n. m. 'gitan' (Ø REW¹⁻³). Coromines s'oppose à cette étymologie étonnante du point de vue tant phonétique que sémantique et opte pour l'hypothèse onomatopéique formulée dès 1924 par Spitzer :

Zángano, 'macho de la abeja', port. *zângão* 'abejorro', probablemente de ZANG, onomatopeya del zumbido del abejorro y del zángano, compárese el macedorrumano *zîngînar* y albanés *dzungar* 'abejorro melolonta'. [...] La etimología de Diez (*Wb.*, 499), it. *zîngano* (o *zîngaro* ; con *z-* sorda) 'gitano', no conviene en ningún aspecto, pues a ella se oponen la *z-* sonora, la *á* y la fecha tardía de la llegada de los gitanos al Occidente de Europa, sin contar con que es forzada en el aspecto semántico. [...] Ya Spitzer (*RFE* XI, 183-6)⁶⁰ [...] se decidía por una etimología onomatopéyica, recordando *zangarrear*, de carácter inequívocamente imitativo. Creo que esto se puede dar por seguro. [...] El argumento decisivo lo proporciona el macedorrum. *zîngînar*, *zîngrîná*, *giungiunar*, alb. *dzungar* 'hanneton', junto al macedorrum. *zîngînire* 'bourdonner' (Pascu, *ARom.* IX, 320).⁶¹ (DCEC, 1957 = DCECH, 1991 s. v. *zángano*)

Le rapprochement avec l'aroumain réalisé par Coromines assoit fermement l'hypothèse spitzerienne. En rapprochant celle-ci, concernant les langues ibéroromanes, de celle de Pascu (1925), portant sur le roumain, Coromines fait discrètement son travail de romaniste.

60. Spitzer, 1924, p. 184 : «*Zango est sans doute un thème onomatopéique : c'est le bourdonnement qui a fourni la désignation de l'animal comme en all. *Drohne* vient de *dröhnen*, cf. fr. *faux-bourdon* et *bourdonner*».

61. Pascu, 1925, p. 320 : «mr. *zîngînar*, *giungiunar*, *zîngrîná* 'hanneton' < (onomatop. *zang-*, d'où aussi mr. *zîngînire* 'bourdonner, cliqueter')».

2.12.2. La réception

La prise de position de Coromines a essuyé un refus de la part de Harri Meier, qui postule pour sa part un **sōnĭcāre* (Meier, 1984a, p. 207). Cette hypothèse se heurte cependant à une difficulté phonétique insurmontable : *-ĭcāre* se réalise *-ical/-eca* en roumain (cf. ci-dessus 2.2.2). Pour ce qui est de l'étymographie aroumaine, elle confirme les vues de Coromines. Papahagi in DDA², 1974 prête deux sens au nom *zîngînar* : 'ménétrier qui joue d'un instrument appelé *zîngîná*' et 'bourdon' ; pour l'étymologie, il renvoie au substantif masculin *zîngîná*, qu'il explique comme suit :

D'une tige de maïs, et notamment d'un fragment de tige entre deux nœuds, les enfants se confectionnent un instrument de musique qu'ils utilisent en guise de violon [...]. Ce mot a une prononciation turco-grecque,⁶² et il ne semble pas être étranger à l'interjection *zing !*, qui rend le son du violon [...]. (Papahagi in DDA², 1974)⁶³

Aroumain *zing !* connaît un correspondant dacoroumain *zâng !* interj. (évoocation du bruit d'un objet métallique ou d'un verre choqué), clairement d'origine onomatopéique (cf. Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij in SDELM, 1978 ; Arvinte in Tiktin², 1989 [Tiktin¹ : sans étymologie] ; DEX², 1996 ; DLR, 2000 ; MDA, 2003). Les deux variétés roumaines partagent un dérivé verbal : dacoroumain *zângăni* 'tinter, résonner' (Tiktin¹-MDA), aroumain *zîngînescu* 'bourdonner ; rendre un son métallique' (analysé comme un «derivat onomatopeic» par Papahagi in DDA²).

Papahagi confirme donc l'étymologie onomatopéique défendue par Coromines, mais il ne fait aucune référence ni au DCECH, ni au DECat, ouvrages que l'on chercherait en vain dans la bibliographie de son dictionnaire. Cet ouvrage de référence se prive ainsi d'un des piliers de l'argumentation étymologique : il va sans dire que les étymologies d'esp. *zángano* et d'aroum. *zîngînar* se confirment mutuellement. En résumé, tandis que Coromines n'a pas hésité à tirer parti des études portant sur un dialecte de la langue romane la plus périphérique par rapport à son objet d'étude, la lexicographie aroumaine a négligé de s'ouvrir aux recherches ibéroromanes.

62. Le sens de cette remarque n'est pas clair ; peut-être que Papahagi entend faire un rapprochement avec aroum. *zîngîr !* interj. (interjection qui imite le bruit d'une chaîne) qu'il rattache à turc *zynglyr*.

63. Traduction personnelle. Voici le texte original : «Din tulpină de cocean de porumb, și anume din o porțiune dintre două noduri, copiii își fac un instrument muzical pe care îl folosesc drept vioară. [...]. Cuvîntul are pronunțare turco-greacă și nu pare a fi străin de interjecția *zing !*, care exprimă sunet de vioară».

2.13. Récapitulation

N°	Lexie roumaine	DCEC	Originalité de l'étymologie de Coromines	Réception
1	aroumain <i>imnu</i> v. intr. 'aller'	s. v. <i>andar</i>	Rejet de l'étymologie bicéphale AMBŪLĀRE / *AMBĪTĀRE du REW et explication monogénéti que : < AMBŪLĀRE	Mise en doute (Meier, 1984a) Approfondissement sectoriel [italien] (Aebischer, 1961 ; 1963) → acceptation (Pfister in LEI, 1985 > Chauveau in FEW, 2002) Ignorance du prototype *AMNĀRE (Papahagi in DDA, 1974 ² ; Bara, 2004)
2	<i>a înfuleca</i> v. tr. 'dévorer'	s. v. <i>holgar</i>	Rejet de l'étymologie latine (congénère d'esp. <i>holgar</i> < FOLLICĀRE : Pușcariu ; REW) pour des raisons sémantiques et explication intra-roumaine (< roum. <i>foale</i> n. n. 'ventre')	Rejet pour des raisons morphologiques (Giuglea et Sădeanu, 1963) Peut-être inspiration : < *FŪLLICĀRE (Cioranescu, 1966) Ignorance (Raevskij et Gabinskij in SDELM, 1978 ; Tiktin ²⁻³ , 1988/2003 ; DEX ² , 1996 ; MDA, 2003)
3	<i>a învăța</i> v. tr. 'apprendre'	s. v. <i>avezar</i>	Refus de reconstruire *ADVĪTĪĀRE et *INVĪTĪĀRE et analyse comme dérivés intra-romans	Rejet (Meier, 1984a) Ignorance (Wartburg in FEW, 1961 ; Martinucci et Cornagliotti in LEI, 1984 ; lexicographie roumaine)
4	<i>mantecă</i> n. f. 'beurre de brebis'	s. v. <i>manteca</i>	Précision (sémantique, diffusion) de l'étymologie du REW : italianisme	Acceptation (Giuglea et Sădeanu, 1963 ; Cioranescu, 1966)
5	<i>măcar</i> adv. 'au moins'	s. v. <i>maguer</i>	Rejet de l'étymologie «serbe-turque» du REW et retour à l'étymologie de Diez : < gr. μακρότε(ε) Contribution à l'établissement de la couche historique (< moyen grec)	Acceptation explicite (Keller in FEW, 1958 ; Giuglea et Sădeanu, 1963 ; Cioranescu, 1966) Acceptation (implicite) de la couche historique (moyen grec) : DLR, 1965 ; Cioranescu, 1966 ; Raevskij et Gabinskij in SDELM, 1978 ; Tiktin ²⁻³ , 1988-2003 ; MDA, 2003
6	<i>a pișca/a pițiga</i> v. tr. 'pincer'	s. v. <i>pellizcar</i>	Étymologisation : racine phono-symbolique PIŢIK-/PIŢSK-	Acceptation (Wartburg in FEW, 1958) Acceptation pour <i>pițiga</i> , rejet pour <i>pișca</i> (Giuglea et Sădeanu, 1963) Renvoi sans prise de position (Cioranescu, 1966) Ignorance (Raevskij et Gabinskij in SDELM, 1978 ; DLR, 1974 ; Arvinte in Tiktin ³ , 1989 ; DELI ³ , 1999 ; MDA, 2003)

7	<i>a pleca</i> v. tr. /intr. 'incliner ; partir'	<i>s. v.</i> <i>llegar</i>	Précision en sémantique historique : < (AP)PLICARE 'se diriger'	Acceptation (Giuglea et Sădeanu, 1963) Rejet (Cioranescu, 1966) Ignorance (DLR, 1977 ; Raevskij et Gabinskij <i>in</i> SDELM, 1978 ; MDA, 2003) Renvoi sans prise de position (Arvinte <i>in</i> Tiktin ² , 1989)
8	<i>a scuipa</i> v. tr. 'cracher'	<i>s. v.</i> <i>escupir</i>	Rejet de l'étymologie onomatopéique du REW et retour à l'étymologie de Cornu : < *EXCONSPUERE («probablement»)	Rejet (Giuglea et Sădeanu, 1963) Origine inconnue (Hoffert, Hubschmid, Lüdtke et Müller <i>in</i> FEW, 1967) Résultat indépendant semblable : < *SCUPIRE < CONSPUERE (lexicographie roumaine)
9	<i>smântână</i> n. f. 'crème'	<i>s. v.</i> <i>mantecca</i>	Rejet de l'étymologie latine de Pușcariu et défense de l'origine slave (Cihac, 1879; Tiktin, 1925)	Abandon définitif de l'origine latine (lexicographie roumaine)
10	<i>stâng</i> adj. 'gauche'	<i>s. v.</i> <i>estancar</i>	Origine incertaine + nouvelle proposition étymologique : probablement préroman , peut-être < celtique *TANKŌ	Rejet (Wartburg <i>in</i> FEW, 1964 ; Meier, 1984a) Ignorance (lexicographie roumaine)
11	<i>tont/tânt</i> adj. 'stupide'	<i>s. v.</i> <i>tonto</i>	Rejet de l'étymologie lexicale (ATTŌNĪTUS) de Diez et défense de l'étymologie onomatopéique (TŪNT-) du REW	Acceptation (Cioranescu, 1966 ; Wartburg <i>in</i> FEW, 1967 ; Colón 1997) → consécration (Pflister et Lupis, 2001) Rejet (Meier, 1972 ; 1984a) Origine inconnue (Raevskij et Gabinskij <i>in</i> SDELM, 1978 ; DLR, 1983 ; Arvinte <i>in</i> Tiktin ² , 1989 ; DEX ² , 1996 ; MDA, 2003) Abandon définitif de ATTŌNĪTUS (lexicographie roumaine)
12	aroumain <i>zîngînar</i> n. m. 'bourdon'	<i>s. v.</i> <i>zângano</i>	Défense de l'étymologie onomatopéique de Spitzer, 1924 et Pascu, 1925 (Diez ne mentionne pas le roumain ; REW ne traite pas la famille lexicale)	Rejet (Meier, 1984) Résultat indépendant semblable (Papahagi <i>in</i> DDA, 1974)

3. CONCLUSION

3.1. Trop de jugements préconçus minent le terrain de l'étymologie romane, et Ernest Rusinés rappelle à juste titre que «per valorar justament la producció coromianiana no n'hi ha prou amb comentaris generals —positius o negatius—, sinó que cal veure què hi ha de bo i què de no tan bo» (Rusinés, 1999, p. 180). Si l'objectif de notre étude consistait à appliquer ce précepte, il convient de conclure à présent sur le rapport quantitatif entre le *bo* et le *no tan bo*, entre les propositions étymologiques de Coromines qui ont fini par s'imposer et celles qui ont fait long feu. Il se trouve que notre analyse de douze étymologies «alloromanes» proposées par Coromines dans le DCEC aboutit à une évaluation globalement positive. Avec le recul d'un demi-siècle, le bilan est positif pour sept des douze items concernés (soit 58%) : cinq étymologies formelles se sont imposées (*imnu*, *măcar*, *smântână*, *tont*, *zîngînar*), de même que deux cheminements sémantiques (*mantecă*, *a pleca*). Le résultat est mitigé dans deux cas (17%) : le regroupement de *a pițiga* et *a pișca* s'avère fautif, puisque l'hypothèse proposée convient seulement pour *a pițiga* ; pour ce qui est de *a înfuleca*, s'il est vrai que la proposition corominienne ne résiste pas à l'examen du temps, elle a eu le mérite d'ouvrir la brèche pour Cioranescu, qui a fini par résoudre ce problème étymologique. Enfin, trois propositions étymologiques (*a învâța*, *a scuița*, *stâng* ; le quart des items considérés), s'avèrent erronées.

TABLEAU 2
Bilan des douze étymologies roumaines du DCEC

	<i>Nombres</i>	<i>Pourcentages</i>
Étymologies correctes	7	58%
Étymologies partiellement correctes	2	17%
Étymologies erronées	3	25%
Total	12	100%

3.2. En dépit d'une appréciation d'ensemble négative (toutefois limitée au domaine galloroman) par W. von Wartburg (1959, p. 260) et par K. Baldinger (1998),⁶⁴ nous ne pourrions donc que donner raison à Joseph Gulsoy : il ne fait pas de doute que chez Coromines, «el romanista hi trobarà informació abundant i valuosa sobre l'etimologia romànica en general» (Gulsoy, 1989, p. 385 [à propos du

64. L'appréciation d'ensemble de H. Meier paraît somme toute plus positive : «Sind Corominas' etymologische Vorschläge auch nicht allemal überzeugend, so verdient doch seine über das Iberoromanische hinausgreifende Kritik der vorliegenden Lösungen oft Beachtung und Berücksichtigung» (Meier, 1984, p. 39).

DECat (*cf.* aussi Mettmann, 1988, p. 196) ; *cf.* déjà Piel, 1955, p. 365 et Colón, 1962, p. 59 à propos du DCEC)].⁶⁵ Quant aux apports pour le domaine particulier de l'étymologie roumaine, ils sont indéniables :

La conclusion qui s'impose après l'examen minutieux de ce dictionnaire est sa grande valeur comme outil d'information pour les romanistes. Pour ce qui est de l'étude du roumain, on aura vu, pensons-nous, à partir des exemples analysés ci-dessus, qu'il nous rend de précieux et insoupçonnés services. (Giuglea et Sădeanu, 1963, p. 141)⁶⁶

Pour ce qui est de la réception des propositions étymologiques «alloromanes» de Coromines, le bilan est plus nuancé : si un des défauts les plus communément admis de l'édifice corominien concerne le manque de prise en compte de publications récentes (voire moins récentes),⁶⁷ ses confrères romanistes se montrent souvent coupables d'un manque d'ouverture semblable à l'égard de notre auteur.⁶⁸ En effet, les remarques faites ci-dessus à propos de *imnu*, *a înfuleca*, *a pițiga*, *a pleca*, *stâng* et *zîngînar* auront montré à quel point la lexicographie roumaine, tant générale qu'étymologique, a négligé de tirer parti de l'œuvre de Coromines, considérée à tort comme non pertinente pour le domaine roumain. Plus grave encore : l'intérêt du *review article* de George Giuglea et Florența Sădeanu du DCEC, pourtant extrêmement riche en propositions fructueuses et en explications éclairantes, a même échappé aux spécialistes de l'étymologie roumaine : en tant que compte rendu d'une publication *a priori* ibéroromane, il se situe dans l'angle mort des roumanisants. Le bilan n'est guère plus encourageant dans le domaine italien, où le DELI — lui-même, il faut le dire, superbement ignoré par Coromines (*cf.* Várvaro, 1999, p. 24) — fait peu de cas des hypothèses corominiennes (*cf.* ci-dessus *s. v.* *a pișca/a pițiga*).

65. *Cf.* aussi la conclusion de Y. Malkiel (1956, p. 46) : «In a quarter of a century of uninterrupted exposure to etymological challenges and temptations, Coromines, on the whole, has developed an enviable flair for the right solutions». Pour une vision moins positive, *cf.* Straka, 1985, p. 5 et Straka, 1989.

66. Traduction personnelle. Voici le texte original : «Concluzia care se împune după cercetarea amănunțită a acestui dicționar este marea sa valoare ca instrument de informație pentru romaniști. Pentru studiul limbii romine s-a văzut credem, din exemplele analizate mai sus, că el ne aduce mari și nebănuite servicii».

67. Malkiel, 1993, p. 142 : «such a high degree of feverish concentration on the minutiae of etymological riddles provoked the author's almost complete neglect of what was meanwhile (1930-90) going on in other branches of linguistics both Romance and general» (*cf.* déjà Malkiel, 1956, p. 40-41) ; Solà, 2005, p. 16 : «de manera, doncs, que els diccionaris de Coromines ens donen l'estat de la ciència d'aproximadament els anys cinquanta o seixanta del segle xx» (*cf.* aussi Rusinés, 1999, p. 176-177, Várvaro, 1999, p. 24 et Solà, 2004, p. 98-99).

68. Sans parler du fait que, comme le prévoyait déjà Joseph Piel dans un des premiers comptes rendus consacrés au DCEC (Piel, 1958, p. 131), la communauté scientifique a mis des dizaines d'années à prendre position par rapport à la masse des propositions étymologiques corominiennes.

3.3. Il faut espérer que la recherche étymologique actuelle saura tirer tout son bénéfice de ce constat d'un rendez-vous manqué entre Coromines et l'étymographie alloromane. En effet, nous avons évoqué au début (*cf.* ci-dessus 1.3.) le passage de la préface du DCEC où Joan Coromines appelait dès 1954 de ses vœux «una revisión global del diccionario etimológico romance». Il va sans dire qu'en 2005, le projet d'un nouveau REW représente un *desideratum* encore bien plus criant de la linguistique romane — et certainement un des défis majeurs qui se posent à notre génération de romanistes. Cette étude sera donc dédiée aux romanistes de tous les pays qui sauront répondre à l'appel de Joan Coromines — déjà ancien, mais tout à fait d'actualité — pour remettre sur le métier, dans le cadre d'un projet international, l'étymologie de l'ensemble du lexique roman. Au centre de ce projet se situera la comparaison interromane, conduite à la lumière des enseignements des pères de l'étymologie romane, parmi lesquels Joan Coromines tient une place de premier ordre : voilà *el futur de l'obra de Coromines* (*cf.* Solà, 2004, p. 106) !

ÉVA BUCHI

Centre National de la Recherche Scientifique
Analyse et Traitement Informatique de la Langue Française

4. RÉFÉRENCES BIBLIOGRAPHIQUES

- AEBISCHER, Paul (1961). «*Andare, ire* et leurs synonymes sur territoire linguistique italien». *Studi Linguistici Italiani*, num. 2, p. 3-23.
- (1963). «Sur l'emploi d'*ambulare* et de ses synonymes dans les plus anciennes chartes italiennes». *Studi Linguistici Italiani*, num. 4, p. 170-193.
- AGUSTÍ, Lluís (2000). «El diccionario etimológico castellano e hispánico de Corominas/Pascual veinte años después». *Métodos de Información*, num. 7, p. 30-39.
- BALDINGER, Kurt (1959). «L'étymologie hier et aujourd'hui». *Cahiers de l'Association Internationale des Études Françaises*, num. 11, p. 233-264.
- (1998). «Los dos nuevos diccionarios de Corominas para el español y el catalán (DECH y DCAT). Reflexiones críticas». In : ANDRES-SUÁREZ, Irene [éd.]. *Estudios de lingüística y filología españolas : homenaje a Germán Colón*. Madrid : Gredos, p. 85-113.
- BARA, Mariana (2004). *Le lexique latin hérité en aroumain dans une perspective romane*. Munich : LINCOM.
- CAHNER, Max (1976). «Notes bibliographiques sobre l'obra de Joan Coromines». In : COROMINES, Joan. *Entre dos llenguatges*. Vol. 1. Barcelone : Curial, p. v-xxiii.
- CANDRÉA-HECHT, J. A. (1902). «Étymologies roumaines». *Romania*, num. 31, p. 296-314.
- CDDE = CANDREA, I.-Aurel ; DENSUSIANU, Ovid (1907-1914). *Dicționarul etimologic al limbii române (A-Putea), Elementele latine*. Bucarest : Socec.
- CIHAC, Alexandru de (1870-1879). *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*. Francfort : St Goar. 2 vol.
- CIORANESCU, Alejandro (1966). *Diccionario etimológico rumano*. Tenerife : Universidad de la Laguna ; Madrid : Gredos.

- COLÓN, Germà (1962). «El *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* de Corominas. Notas de lexicografía y etimología hispánicas». *Zeitschrift für romanische Philologie*, num. 78, p. 59-96.
- (1981). «Elogio y glosa del diccionario etimológico hispánico». *Revue de Linguistique Romane*, num. 45, p. 131-145.
- (1997). «El adjetivo *tonto* entre Italia y España». In : HOLTUS, Günter ; KRAMER, Johannes ; SCHWEICKARD, Wolfgang [éd.]. *Italica et Romanica. Festschrift für Max Pfister zum 65. Geburtstag*. Vol. 2. Tübingen : Niemeyer, p. 233-244.
- CORNU, Jules (1880). «Étymologies espagnoles et portugaises». *Romania*, num. 9, p. 129-137.
- COROMINES, Joan (1931). *Vocabulario aranés*. Barcelone : Casa de Caridad.
- (1943). «“Dis Aup i Pirenèu”. À propos du *Rätisches Namenbuch*». In : *Sache und Wort. Jakob Jud zum sechzigsten Geburtstag (12. Januar 1942)*. Genève : Droz ; Zurich : Rentsch, p. 563-587.
- (1955). «New Information on Hispano-Celtic from the Spanish Etymological Dictionary». *Zeitschrift für celtische Philologie*, num. 25, p. 30-58.
- (1974). «Le problème du traitement de l'*oi* français comme è à la lumière des faits hispaniques et dans le cadre général du vocalisme du moyen français». In : *Estudios filológicos y lingüísticos : Homenaje a Angel Rosenblat en sus 70 años*. Caracas : Instituto Pedagógico, p. 173-182.
- (1990). *El parlar de la Vall d'Aran : Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelone : Curial.
- CRADDOCK, Jerry R. ; DWORKIN, Steven ; POGHIRC, Cicerone (1980). «Romance etymology». In : POSNER, Rebecca, GREEN, John N. [éd.]. *Trends in Romance Linguistics and Philology*. Vol. 1 : *Romance Comparative and Historical Linguistics*. The Hague ; Paris ; New York : Mouton, p. 191-240.
- DA = ACADEMIA ROMÂNĂ ; ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÂNE (1913-1949). *Dicționarul limbii române*. Bucarest : Academia Română ; Academia Republicii Populare Române : Librărilile Socec.
- DCEC = COROMINES, Joan (1954-1957). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Berne : Francke. 4 vol.
- DCECH = COROMINES, Joan ; PASCUAL, José Antonio (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid : Gredos. 6 vol.
- DDA = PAPAHAĞI, Tache (1974²) [1963¹]. *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*. Bucarest : Ed. Academiei Republicii Socialiste România.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-2001). *Dicționari etimologic i complementari de la llen-gua catalana*. Barcelone : Curial : La Caixa. 10 vol.
- DEI = BATTISTI, Carlo ; ALESSIO, Giovanni (1950-1957). *Dizionario etimologico italiano*. Florence : Barbèra. 5 vol.
- DELI^{1/2} = CORTELAZZO, Manlio ; ZOLLI, Paolo (1979-1988¹/1999²). *Dizionario etimologico della lingua italiana*. Bologne : Zanichelli.
- DENSUSIANU, Ovide (1902). *Histoire de la langue roumaine : 1. Les origines*. Paris : Ernest Leroux.
- DEX² = ACADEMIA ROMÂNĂ (1996²) [1975¹]. *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*. Bucarest : Univers enciclopedic.
- DIEZ, Friedrich (1887⁵) [1853¹]. *Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen*. Bonn : Adolph Marcus.

- DLR = ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÂNÊ ; ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA (1965-). *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Bucarest : Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- FEW = WARTBURG, Walther von (1922-2002). *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*. Bonn : Klopp ; Berlin : Teubner ; Bâle : Zbinden. 25 vol.
- FISCHER, Iancu (1989). «Formation des mots». In : HOLTUS, Günter ; METZELTIN, Michael ; SCHMITT, Christian [éd.]. *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Vol. 3. Tübingen : Niemeyer, p. 33-55.
- GIUGLEA, George ; SĂDEANU, Florența (1963). «Pe marginea unui dicționar etimologic al limbii spaniole». *Revista de Filologie Romanică și Germanică*, num. 7, p. 131-141.
- GULSOY, Joseph (1980). «Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana de Joan Coromines». In : GORDON, Alan M. ; RUGG, Evelyn [éd.]. *Actas del sexto congreso internacional de hispanistas, celebrado en Toronto del 22 al 26 de agosto de 1977*. Toronto : University of Toronto. Department of Spanish and Portuguese, p. 356-359.
- (1989). «La contribució del *Diccionari etimològic català* (DECat) de Joan Coromines a la història del lèxic romànic». In : KREMER, Dieter [éd.]. *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes (Université de Trèves, 1986)*. Vol. 4. Tübingen : Niemeyer, p. 385-392.
- HENRÍQUEZ, María do Carmo (1999). «As fontes galego-portuguesas no *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*». In : SOLÀ, Joan [éd.] (1999). *L'obra de Joan Coromines : Cicle d'estudi i homenatge*. Sabadell : Fundació Caixa de Sabadell, p. 221-230.
- IVANESCU, Gheorghe (2000²) [1980¹]. *Istoria limbii române*. Iași : Junimea.
- LEI = PFISTER, Max (1979-). *Lessico etimologico italiano*. Wiesbaden : Reichert.
- MALKIEL, Yakov (1956). «Linguistic problems in a new hispanic etymological dictionary». *Word*, num. 12, p. 35-50.
- (1993). *Etymology*. Cambridge : Cambridge University Press.
- MÁNCZAK, Witold (1975). «Étymologie de fr. *aller*, esp. *andar*, etc. et calcul des probabilités». *Revue Roumaine de Linguistique*, num. 20, p. 735-739.
- MDA = SALA, Marius [dir.] (2001-2003). *Micul dicționar academic*, Bucarest : Univers Enciclopedic. 4 vol.
- MEIER, Harri (1972). *Die Onomasiologie der Dummheit. Romanische Etymologien*. Heidelberg : Heidelberger Akademie der Wissenschaften.
- (1984a). *Notas críticas al DECH de Corominas/Pascual*. Santiago de Compostela : Secretariado de Publicaciones da Universidade de Santiago de Compostela. (Verba, Anexo ; 24.)
- (1984b). «Corominas und die französische Etymologie». In : *Aufsätze und Entwürfe zur romanischen Etymologie*. Heidelberg : Winter, p. 38-45.
- (1987). «Nuevas anotaciones al diccionario etimológico de Corominas/Pascual». *Verba*, num. 14, p. 5-74.
- METTMANN, Walter (1988). Compte rendu de DECAt, vol. 1-6, *Archiv für das Studium der neuren Sprachen und Literaturen*, num. 140, 195-199.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1894). *Grammatik der romanischen Sprachen*. Vol. 2 : *Romanische Formenlehre*. Leipzig : Reisland.
- (1904). Compte rendu d'Ovid Densusianu, «Notes de lexicologie roumaine». *Romania*, num. 33 (1904), p. 71-86 ; *Zeitschrift für romanische Philologie*, num. 28, p. 636.

- NANDRIS, Octave (1963). *Phonétique historique du roumain*. Paris : Klincksieck.
- NOCENTINI, Alberto (2003). «ANDARE: una nota etimologica». *Archivio Glottologico Italiano*, num. 88, p. 235-239.
- PASCU, Giorge (1916). *Sufixele românești*. Bucarest : Socec ; Leipzig : Harrassowitz ; Vienne : Gerold.
- (1925). «Bibliografia. Rapports linguistiques albano-roumains». *Archivum Romanicum*, num. 9, p. 300-331.
- PEW = PUȘCARIU, Sextil (1975²) [1905¹]. *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*. Heidelberg : Winter.
- PFISTER, Max (1980). *Einführung in die romanische Etymologie*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- PFISTER, Max ; LUPIS, Antonio (2001). *Introduzione all'etimologia romanza*. Soveria Mannelli : Rubbettino.
- PIEL, Joseph M. (1955). Compte rendu DCEC, vol. 1-2, *Romanische Forschungen*, num. 67, p. 364-376.
- (1958). Compte rendu DCEC, vol. 3-4, *Romanische Forschungen*, num. 70, p. 130-137.
- POPOVICI, Victoria (1992). «Derivat sau moștenit ? O problemă a lingvisticii române». *Studii și Cercetări Lingvistice*, num. 43, p. 71-79.
- PUȘCARIU, Sextil (1923). «Contribuțiuni fonologice». *Dacoromania*, num. 3, p. 378-397.
- REW = MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1935³) [1911-1920¹]. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg : Winter.
- ROHLFS, Gerhard (1957). «Aspekte und Probleme spanischer Etymologie». *Revue de Linguistique Romane*, num. 21, p. 294-319.
- RUSINÉS GRAMUNT, Ernest (1999). «Crítica internacional de l'obra de Joan Coromines». In : SOLÀ, Joan [éd.] (1999). *L'obra de Joan Coromines : Cicle d'estudi i homenatge*. Sabadell : Fundació Caixa de Sabadell, p. 169-181.
- SALA, Marius (1999). *Introducere în etimologia limbii române*. Bucarest : Univers Enciclopedic.
- SCHUCHARDT, Hugo (1905). «Ibero-romanisches und Romano-baskisches». *Zeitschrift für Romanische Philologie*, num. 29, p. 552-565.
- SDELM = РАЕВСКИЙ, Н.; ГАБИНСКИЙ, М. (1978). *Скорт дикционар етимоложик ал лимбий молдовенешть*. Chișinău : Редакция принципалэ а енциклопедией советиче молдовенешть.
- SOLÀ, Joan [éd.] (1999). *L'obra de Joan Coromines : Cicle d'estudi i homenatge*. Sabadell : Fundació Caixa de Sabadell.
- (2004). «Joan Coromines, l'home, el científic, l'escriptor». In : MONTERRAT MOLAS, Josep ; CASANOVAS, Pompeu [éd.]. *Pensament i filosofia a Catalunya*. Vol. III : 1940-1975. Barcelone : Institut d'Estudis Humanístics Miquel Coll i Alentorn, p. 73-110.
- (2005). *Joan Coromines com a exemple : Inauguració del curs acadèmic 2005-2006 (Barcelona, 7 d'octubre del 2005)*. Barcelone : Universitat de Barcelona, 36 pages.
- SPITZER, Leo (1924). «Esp. zángano, port. zangão». *Revista de Filología Española*, num. 11, p. 183-186.
- STRAKA, Georges (1985). «Consultant el Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana. Notes de lectura». In : *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*. Vol. 2. Barcelone : Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5-19.

- STRAKA, Georges (1988a). «En consultant le *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*». In : *Homenaje a Alonso Zamora Vicente*. Vol. 1. Madrid : Editorial Castalia, p. 277-287.
- (1988b). «En marge de quelques articles du *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*». In : KREMER, Dieter [éd.]. *Homenagem a Joseph M. Piel por ocasião do seu 85.º aniversário*. Tübingen : Niemeyer, p. 435-442.
- (1989). «En marge de quelques articles du *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*». In : HOLTUS, Günter ; LÜDI, Georges ; METZELTIN, Michael [éd.]. *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques : Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colón*. Tübingen : Narr, p. 453-462.
- SWIGGERS, Pierre (1991). «L'étymologie (g)allo-romane : perspectives et points de vue». In : GOOSSE, André ; KLEIN, Jean-René ; PIERRET, Jean-Marie [éd.]. *Où en sont les études sur le lexique ? Bilan et perspectives, Travaux de linguistique*, num. 23, p. 97-103.
- ThLL = (1900-). *Thesaurus linguae latinae*. Leipzig : Teubner.
- Tiktin¹⁻³ = TIKTIN, Hariton † [MIRON, Paul²⁻³ ; LÜDER, Elsa³] (1903-1925¹ ; 1986-1989² ; 2001-³). *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*. Bucarest : Staatsdruckerei ; Wiesbaden : Harrassowitz. 3 vol.
- VÁRVARO, Alberto (1999). «Joan Coromines y la lingüística románica». In : SOLÀ, Joan [éd.] (1999). *L'obra de Joan Coromines : Cicle d'estudi i homenatge*. Sabadell : Fundació Caixa de Sabadell, p. 17-27.
- VILLAR, Francisco (1999). «Joan Coromines y los substratos prerromanos de la península Ibérica». In : SOLÀ, Joan [éd.] (1999). *L'obra de Joan Coromines : Cicle d'estudi i homenatge*. Sabadell : Fundació Caixa de Sabadell, p. 53-65.
- WAGNER, Max Leopold (1957). «Das Sardische im *Diccionario crítico de la lengua castellana* von J. Coromines». *Romanische Forschungen*, num. 69, p. 241-272.
- WARTBURG, Walther von (1959). «Remarques sur les mots français dans le dictionnaire de M. Coromines». *Revue de Linguistique Romane*, num. 23, p. 207-260.

L'aportació de Joan Coromines a l'occità de la Vall d'Aran

1. PRESENTACIÓ

D'entrada, permeteu-me d'agrair a l'organització d'aquest cicle d'homenatge a Joan Coromines que hagi comptat amb mi per realitzar aquesta conferència. Ser avui aquí és tot un plaer. I ho és per diverses raons. Per començar, per poder retre homenatge a una de les figures més importants de la lingüística romànica de tots els temps, per no dir la que més. I, per continuar, per poder venir a parlar de dos elements amb els quals passo actualment bona part del temps. Per una banda, la llengua occitana, i concretament la seua versió geogràfica aranesa. Per una altra, els treballs de Joan Coromines sobre aquesta varietat lingüística.

2. L'OCCITÀ DE LA VALL D'ARAN EN L'OBRA COROMINIANA. REPÀS QUANTITATIU

Es podria pensar que l'occità, i específicament l'aranès, és en l'obra corominiàna un element de segona fila, secundari. Que Coromines va ocupar-se només tangencialment de la llengua d'oc, i encara de manera auxiliar per a l'estudi del català. Però el cert és que l'occità, sobretot a través de la modalitat geogràfica parlada a la Vall d'Aran, ocupa un lloc destacat en el conjunt de la producció d'aquell gran filòleg i lingüista català.

Existeix una —diguem-ne així— *obra aranesa* de Joan Coromines, una producció que se centra exclusivament en l'estudi i la descripció de la varietat lingüística parlada en aquella comarca occitana estatalment espanyola. Aquesta producció constitueix l'obertura i quasi la cloenda de la seua obra lingüística, obertura i cloenda que poden associar-se simbòlicament —malgrat que les dates no coincideixin de manera exacta— a les ascensions al Montardo, el gran tuc que vigila la localitat aranesa d'Arties, del filòleg català: la del jove lingüista, l'any 1926, i aquella «ascensió jubilar» (Coromines, 1983, p. 12) de cinquanta anys més tard.

El primer article científic publicat per Joan Coromines és precisament «Etimologies araneses», que va aparèixer en les pàgines del BDC l'any 1925: article de joventut, format per deu petits monogràfics lèxics, molts continguts dels quals seran modificats ulteriorment en d'altres treballs (per exemple, l'origen de l'adverbi *tiò*, que encara és interpretat com a **tu òc*, i no pas com un producte de **que òc*). Poc després vindrà la tesi doctoral, *Vocabulario aranés*, llegida el 1928 i publicada tres anys més tard, recerca en la qual ja s'avisava que la investigació sobre l'occità de la Vall d'Aran no s'havia d'aturar allí (Coromines, 1931, p. xv):

Mi intención es publicar dentro de poco una fonética y una morfología completas del aranés, en donde hallarán lugar adecuado todas estas palabras que, careciendo de interés lexicográfico, holgaban en un vocabulario.

S'anunciava ja un gran monogràfic sobre l'aranès, però aquest treball només arribarà sis dècades més tard. Després de la tesi doctoral, el juny de 1932, apareixerà el seu article a *La Publicitat* sobre la situació lingüística de la Vall d'Aran (Coromines, 1932), a pocs dies de distància de la conferència de Coromines al Centre Aranès de Barcelona. Cinc anys més tard, la ressenya de l'estudi de Gerhard Rohlfs (1935) sobre el gascó publicada a *Vox Romanica* (Coromines, 1937; reproduïda trenta-cinc anys després en el segon volum del recull *Tópica hespérica*) inclou nombrosos materials aranesos, i observacions sobre d'altres parlars de la zona sud-occidental d'Occitània. Coromines fa precisions sobre les etimologies del dialectòleg alemany i sobre fets dialectals de zones del Pirineu gascó. A les dades de Rohlfs, hi suma les seues informacions, ja que l'altre només tenia coneixement directe de l'aranès a través de la localitat baixaranesa de Canejan.¹

L'any 1976 reapareix l'aranès en el segon volum del recull *Entre dos llenguatges*, que inclou l'article «Iniciació a l'estudi de l'aranès», de vint-i-tres pàgines, on Coromines amplia lleugerament la presentació de la seua tesi doctoral —ara en català— i recupera algunes de les observacions del seu article a *La Publicitat*. I és el 1990 que fa acte de presència el treball més notable de Coromines sobre l'aranès, el monumental *El parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó* (Coromines, 1990), un monogràfic de gairebé vuit-centes pàgines que encara avui és l'estudi més extens i detallat que hi ha hagut mai sobre

1. Entre els punts d'enquesta de Rohlfs consta només aquesta població aranesa, la mateixa que en el seu article sobre lexicologia (Rohlfs, 1931). Tanmateix, va recollir una bona quantitat d'informacions en les zones situades just a l'altre costat de la frontera administrativa: Mèles, Hòs i Sent Biat. En aquell indret que alguns han anomenat *Vall d'Aran francesa* (de la qual Coromines sembla que no va tenir mai informacions directes), que constitueix la continuació natural de la conca de la Garona un cop passada la duana.

l'occità usat en administració espanyola i quasi que sobre qualsevol altre parlar gascó. És en aquest volum que s'amplia notablement la introducció lingüística de la tesi del filòleg català, tot i que no hi hagi les observacions sobre informants, localitats o bibliografia lingüística que feien acte de presència en la recerca doctoral o en l'article publicat a *Entre dos llenguatges*. La vintena de pàgines amb observacions centrades en la fonètica històrica de la tesi es converteixen en més de dues-centes cinquanta, dues-centes de les quals s'ocupen d'afers morfosintàctics (més morfologia que sintaxi, de fet). El vocabulari inicial, de poc més d'unes cent —espaïoses— pàgines, en té ara més de cinc-centes. L'espai i les informacions dedicats a cada forma i a cada fet lingüístic es multipliquen amb relació als treballs anteriors, doncs.

Fins aquí l'obra que es pot etiquetar d'*aranesa*, però no pas tota la contribució de Coromines a l'aranès. Perquè el cas és que, tot i que d'altres treballs no se centrin exclusivament en el gascó, la presència d'aquest dialecte occità —específicament de la varietat de la Vall d'Aran—, o fins i tot de modalitats d'altres zones del domini lingüístic, és, tot i que no constant, molt habitual. En la famosa descripció del parlar pallarès de Cardós i de la vall Ferrera (Coromines, 1936), els comentaris sobre l'aranès i el gascó en general són corrents, i les comparacions entre els dos parlars pirinencs (català i occità, pallarès i aranès) són gairebé perennes, fins al punt que certes entrades del glossari final de l'article poden ser extremament semblants —fins amb les mateixes referències bibliogràfiques i les mateixes informacions— a d'altres de la seua tesi doctoral. La comunicació al setè Congrés Internacional de Lingüística Romànica de Barcelona de 1953 (Coromines, 1955), que s'ocupava dels elements preromans de la toponímia catalana, conté informacions de gran importància per a l'estudi de la toponímia aranesa. Per a la de Munic, de 1958 (Coromines, 1960), també present en el recull *Estudis de toponímia catalana*, amb observacions sobre el substrat de tipus bascoide en el Pirenèu, es pot dir pràcticament el mateix.

Una bona colla de dades, informacions i comentaris sobre noms de lloc bearsesos fan acte de presència en l'article de 1972 publicat a *Fontes Linguae Vasconum* (Coromines, 1972a). L'article de 1973 «Du nouveau sur la toponymie occitane» (Coromines, 1973), publicat a *Beiträge zur Namenforschung*, s'ocupa de l'onomàstica de diverses zones del domini occità. I no falta informació relativa a la llengua occitana, i sobretot a l'aranès, en moltes altres publicacions de Joan Coromines. És molt abundant en el DECat i en els diccionaris etimològics espanyols, i apareix intermitentment en una bona quantitat d'articles. Ja sigui, per exemple, en tractar de la presència toponímica de la forma SAXU i els seus parents en l'article recollit en el segon volum dels *Estudis de toponímia catalana* (Coromines, 1959), en repassar els noms de la *lagartija* i el *lagarto* (Coromines, 1943a; reproduït a *Tòpica hispèrica*) o fins i tot en aquell «Dis Aup i Pirenèu» (Coromi-

nes, 1943b), de ressonàncies mistralenques en el títol, que, tot i que tindria teòricament com a interès inicial i principal el rètic, s'ocupa de nombroses formes gascones, algunes de les quals també araneses: *crasta* (mot estudiat per Millardet, 1918-1920b, per cert),² *arratja*, *pish*, *pòsa*, *celh*, *espòna*, *jan* (que és comengès, del costat mateix de la Vall d'Aran), el bearnès *grama*, *horqueta*, *bric*, *tiron* o fins els resultats toponímics amb *NAPINA* a la Vall d'Aran, posem per cas. En bona part dels *lleures* de Coromines (les lleis fonètiques fins llavors no observades, els comentaris de les gramàtiques històriques de Badia i Moll, les *Vides de sants*; reunits a Coromines, 1971), les referències a fets occitans eren quasi obligatòries, com n'eren ja sovint en comentar certs fets rossellonesos en qualsevol altre treball. I, d'una de les obres majors de Coromines, l'*Onomasticon Cataloniae*, ell mateix en va dir en el gran monogràfic aranès (Coromines, 1990, p. 55), encara amb la idea del repàs toponímic per zones geogràfiques, el següent: «aquest llibre es completa amb la secció de l'OC dedicada a la Vall (que serà una de les seccions més copioses)».³

Què és el que va portar el filòleg català a l'estudi de l'occità de la Vall d'Aran? Diríem ràpidament, i potser sense pensar-hi gaire, que la seua família materna gascona. Però Coromines mateix relativitza el factor familiar en l'entrada dedicada a la forma *vin* del seu gran monogràfic aranès, amb una nota que és en bona part autobiogràfica, on fa referència a la seua vinculació a la localitat gascona de Martres d'Arribèra, en l'actual departament d'Alta Garona (Coromines, 1990, p. 344):

He estat a Martres tres o quatre cops només, sempre poques hores, però c. 1930 encara hi vaig conversar en gascó amb la tia de la meua mare, germana del meu avi, que es deia Célestine com la meua mare: parlant ella, ja enllitada i inhàbil, en gascó comenger, i jo mig en aranès, mig en francès. Va morir poc després, i poc tracte havia tingut, la bona velleta, amb els meus. El meu avi Dominique (però a Girona firmava Domingo), es traslladà ja de jove a Girona, on es casà amb Maria Cibils de St. Feliu de Guíxols. Tots dos moriren el 1882 quan la meua mare Celestina només tenia quatre anys; i les seves germanes vuit i sis anys, totes tres foren educades per Ferriol Cibils, germà de la nostra àvia, i a casa d'ells no es va parlar mai altra cosa que català. Certament jo sabia ben poc

2. Vegeu algun comentari sobre Millardet a Coromines (1990, p. 42), a més del DECat (II, p. 775), llocs on no s'admet l'etimologia basada en *CRSTA* que proposava el lingüista occità partint d'informacions landeses. Sobre aquesta forma, *vid.* també DCEC (I, p. 818) i DCECH (II, p. 97-98). S'insisteix en la vinculació amb *CLAUSTRA*, encara, en algun altre indret, com Coromines (1972b, I, p. 282; 1943a, p. 18).

3. Aquest apunt es fa justament en l'encapçalament de la secció dedicada a allò que Coromines anomenava *fets de fonètica pregascona*, sobre els quals tornarem a incidir, i a partir dels quals fa remissió als «fets paral·lels de Pallars i Ribagorça» (ja *precatalans*, aquí) i als *Estudis de toponímia catalana*.

d'això quan em vaig posar el 1924 a estudiar l'aranès, per acabar fent-ne el tema de la tesi doctoral. ¿Hi ajudaria un instint atàvic? Fóra bastant pueril admetre-ho. Però ja no ho fóra reconèixer que l'estudi de l'aranès ajudà molt a encarrillar la meva formació de lingüista. I si jo no temés certa impietat envers la meva santa mare, ara que ja no li'n puc demanar llicència, ja hauria grafiat el meu segon nom com *Vinyaus* o *Vignaus*, abolint-hi la bàrbara i deformadora grafia franchimanda [sic] *Vigneaux*.

Relativitzat doncs el pes familiar, devien ser d'altres qüestions que devien portar Coromines a estudiar l'aranès. Si se sap que ja el jove lingüista va interessar-se en el trobador tolosà Bertrand de Falgar, són prou conegudes les seues estades a la Vall d'Aran durant els anys vint; i també que el seu pare, Pere Coromines, advocat de Productora, va rebre la invitació d'Emili Riu, de Les. A la iniciació en l'excursionisme de Joaquim Delseny, d'Arties, un dels seus informants aranesos, «gran ramader i ardit muntanyenc i caçador d'òssos» (Coromines, 1976-1977, II, p. 22), sumem-hi els estudis a Montpeller, amb Grammont i Millardet. Justament Grammont és l'autor d'una monografia sobre la metàtesi —fet que quasi l'obsessionava— a la vall veïna d'Aran, la de Luishon (Grammont, 1903-1905).⁴ I Millardet, sense cap mena de dubte, és una de les figures més importants de la filologia gascona. A més d'autor d'aquell article que dibuixa la panoràmica de les investigacions sobre el gascó publicat a la RDR el 1909 (Millardet, 1909) o del que s'interessa —també— per les metàtesis de bategants a partir de la forma *crasta* (Millardet, 1918-1920b),⁵ és també el responsable de treballs històrics i avui ja clàssics sobre el gascó occidental de les Lanes, els *Etudes de dialectologie landaise* (Millardet, 1910a) o el *Petit atlas d'une région des Landes* (Millardet, 1910b), a més d'altres treballs d'extensió ja més limitada (que Coromines també cita més d'un cop en els seus estudis) com el que fa referència al tancament d'una antiga [e] davant de certs grups consonàntics, publicat a la RLaR, «À propos de provençal *dins*» (Millardet, 1914), lectura obligada també per comprendre els tancaments idèntics als occitans que es donen en català.

4. L'article de Grammont parteix de les informacions de Sarrieu, que poc abans havia començat a publicar els seus articles monogràfics sobre la varietat lingüística de la vall de Luishon a la RLaR (Sarrieu, 1902, 1903, 1904, 1906). Grammont va inventariar una sèrie de fórmules amb l'objectiu de mostrar que la metàtesi en gascó seguia unes coordenades regulars, i el seu article ja és citat en la tesi doctoral corominiana en el moment de passar pel damunt dels fets metatètics en les bategants (Coromines, 1931, p. xiv).

5. Ja hi hem fet referència. Si en la tesi Coromines cita Grammont quan comenta breument la metàtesi de bategants, en el gran monogràfic aranès (Coromines, 1990, p. 41) es refereix també a Millardet, i tot i que citi un altre treball on també es fan observacions sobre aquell fenomen (Millardet, 1910a), potser volia referir-se més aviat a l'article sobre el gascó *crasta*, que —com s'ha vist— Coromines coneixia bé (Millardet, 1918-1920b).

La formació en un centre universitari occità devia ser la peça que faltava per acabar d'orientar Coromines cap a la investigació d'una varietat ultrapirinenca. O, si més no, perquè la investigació inicial ja devia estar prou clara, per acabar d'interessar Coromines per la llengua occitana més enllà d'una simple recerca de doctorat.

És clar que hi devia haver un factor que no devia ser només biogràfic, també: i cap aquí apunta la «formació de lingüista» a què es refereix Coromines. La Vall d'Aran havia de ser un terreny especialment seductor per al jove investigador, en ser una zona lingüísticament estratègica: amb el català i l'aragonès com a veïns meridionals, i el llenguadocià (la cosa més semblant al català que existeix) a poca distància, en la meitat oriental del veí departament d'Ariège. D'altra banda, en la seua etapa de formació Coromines ja devia adonar-se que el gascó, amb totes les seues particularitats, és una peça fonamental per a l'estudi de les antigues varietats lingüístiques pirinenques i peninsulars. Sense el gascó, de fet, resulten impensables les seues teoritzacions substratistes posteriors.

3. LA RECERCA LINGÜÍSTICA DE JOAN COROMINES A LA VALL D'ARAN

3.1. *Materials orals*

Joan Coromines uneix, en el cas de la Vall d'Aran, un treball de camp que cal catalogar d'extraordinari, d'excepcional en quantitat, amb un coneixement profund de la bibliografia, especialitzada o no: des de les obres de referència de la lingüística occitana fins a les petites monografies locals, que evidencien la gran capacitat del filòleg català per gestionar una immensa quantitat de dades de treballs anteriors.

Coromines selecciona una sèrie de localitats distribuïdes per tot el territori comarcal, que han de servir-li de parlars tipus. Per cada terçó aranès, cada subcomarca tradicional de la Vall d'Aran, una o dues poblacions. A Lairissa Coromines va centrar-se sobretot en Vilamòs: «Em serví de patró per al parlar de Lairissa» (Coromines, 1976-1977, II, p. 24), a través de «el bon i vell inf. d'allí Lleó Aunòs (1930)» (Coromines, 1990, p. 435). A Marcatosa, Montcorbau: «Em serví de patró per al parlar del centre de la Vall» (Coromines, 1976-1977, II, p. 23), gràcies al buidatge dels materials del capellà i poeta Jusèp Condò.⁶ A Castièro, Gausac, al costat de Vielha, i no pas la capital: «Lo he tomado de tipo para Castièro [sic]» (Coromines, 1931, p. xviii). A Naut Aran d'una banda Arties, amb Delseny, a qui ja hem citat: «vaig comptar amb un valuós col·laborador en la persona del meu vell amic Joaquim Delseny» (Coromines, 1976-1977, II, p. 22).

6. Més que de materials orals, per tant, bona part de les dades de Marcatosa són conseqüència de l'anàlisi i l'estudi dels materials escrits condonians.

També a Naut Aran, però ja a Pujòlo, Gessa: «Fou un dels meus centres bàsics d'informació, gràcies a l'amic Francesc Pont i Riu, que vivia a Arties» (Coromines, 1976-1977, II, p. 22). I al terçó dels Quate Lòcs, d'entrada, Bossòst:

D'enlloc tinc una informació, si no tan abundant, almenys tan curiosa i matissada, i no pas escassa, car d'ací era el meu informador més apassionat i amical, Hermenegild Escudé, home culte i no tan vell com la majoria dels qui m'informaren, però agut observador, amb grans dots lingüístics; home entusiasta de la seva terra, encara que hagués viatjat bastant.

Justament la dedicatòria del gran monogràfic aranès de Coromines és per a Escudèr, Pònt i Condò: els informants de Bossòst i Gessa, respectivament, i el poeta aranès del qual aprofità tantes dades. Les tres zones geogràfiques tradicionals de la Vall d'Aran, al cap i a la fi: part baixa, part alta i part central; Baish Aran, Naut Aran i Mijaran.

En la zona lateral i conservadora de la vall de Toran, encara, va ser «la família de Pau Romeva» (Coromines, 1976-1977, II, p. 25) qui va facilitar-li la informació corresponent a Canejan. Però és sobretot de Sant Joan de Toran, a través del vell Forquet, d'on Coromines va obtenir les dades més precioses sobre aquesta zona baixaranesa, tan marcada lingüísticament:

[...] fou el llogaret de *Sant Joann* [sic] *de Toran* el que em serví de centre màxim d'informació en aquesta zona dialectal [...]. D'allà em vaig endur, ja l'any 1924, grans paquets de notes, preses per mi de boca del vell S. Furquet, nascut el 1847, aranès de vella soca, enèrgic (encara havia caçat hercs) i vivacíssim, si bé va morir als pocs mesos. Les meves dades del baix-aranès vénen més que res d'aquesta font.

El fet de recollir informacions d'un parlant nascut en la primera meitat del segle XIX no pot ser etiquetat avui d'altra cosa que d'excepcional, sobretot tenint en compte que el parlant en qüestió pertanyia a una població que avui està des poblada i a una zona extremament conservadora.⁷ Qualitativament, doncs, les informacions corominianes són d'una importància i d'un valor extraordinaris per a l'estudi i la descripció de l'aranès. I si això val per a les dades baixaraneses, també val per a les altaraneses, les de l'altra zona perifèrica, ja que Coromines va anar a trobar en la localitat d'Unha, al costat de Salardú, una informant que l'any 1931

7. A la vall del Toran, que té com a principal nucli Canejan, en l'època corominiana existien uns quants nuclis amb una població estable. Avui, però, no hi ha autòctons ni a Sant Joan de Toran (algun canejanès, a tot estirar) ni tampoc en la resta d'indrets, amb l'excepció de la capital municipal. Fa uns cinc anys quedava una única persona a Bordius, de poc més de seixanta anys i amb un aranès extremament conservador.

era «una anciana de 80 años que vive desde hace poco en Arties [sic]» (Coromines, 1990, p. XIX).

L'abundància de dades de certes poblacions, i les característiques de certs informants, d'edat avançada en la primera meitat del segle xx, contrasta amb poblacions en les quals Coromines teòricament només hi hauria recollit toponímia i poca cosa més: Garòs, Escunhau o Betren, Arròs, Es Bòrdes o Arró.⁸ Però això torna a contrastar amb el que sovint es localitza en el diccionari del gran monogràfic aranès, on abunden les formes amb indicacions sobre més de vint poblacions.⁹ Els esbossos d'enquesta dialectològica als quals fa referència Coromines en alguns d'aquests casos, doncs, no devien ser només esbossos. I quan deia que certs pobles només van ser objecte d'investigació toponímica, ell mateix devia treure importància a les seues pròpies informacions sobre la varietat local, per molt sorprenent que pugui semblar si hom es refia dels tòpics habituals.¹⁰

3.2. *Fonts escrites*

Entre les fonts escrites de Coromines per a l'estudi de l'aranès, i per extensió del conjunt de la llengua occitana, els treballs de Millardet i de Grammont no són res més que la punta d'un iceberg de dimensions prou notables. N'hi ha prou de repassar les pàgines del gran monogràfic aranès per comprovar que els treballs més diversos de la tradició lingüística gascona o occitana general treuen el cap un i altre cop —encara que sigui de manera irregular—, i serveixen al filòleg català per fer tota mena de consideracions sobre qualsevol racó de llengua occitana: apareixen Bourciez, Lanusse, Fleischer, Henschel, Lespy, Bouzet, Rohlf, Levy (sobretot el *Petit dictionnaire provençal-français*: Levy, 1909), el diccionari de Moureau, el de Mistral, el glossari de Cautarés de Meillon, les monografies de Cordier i Paret, el diccionari tolosà de Doujat i Visner, el treball dels Passy sobre la vall d'Aussau, el de Ségué sobre els noms botànics pirinencs, els atlas (l'ALF,

8. Sobre aquestes localitats, vegeu Coromines (1976-1977, II, p. 22-24). A Garòs «solament m'hi vaig deturar per recollir toponímia i un esbós d'enquesta dialectal». «A penes en vaig treure més que toponímia, igual que de *Betrenn* [sic]», diu d'Escunhau. Arròs només «em proporcionà gran cabal toponímic». D'Arró «només en vaig treure toponímia». I d'Es Bòrdes, n'apunta: «Més important per a l'estudi dels termes de pastors i bosquerols, que pel partit dialectal que en vaig treure».

9. Vegeu aquí mateix el cas del nom de la rosella, que comentem més endavant. O el del nom de la regalèssia de muntanya, a Coromines (1990, p. 349): un [bla'njew] «comprovat a 25 pobles, des de *Bt* i *Bo* fins a *Art*, *Ge*, *Uny*, *Sal*, *Tr* i *Bag*».

10. Sent justos, cal dir que sí que en alguns casos sembla que Coromines exporti a algunes localitats el que realment només devia sentir en d'altres, tot pensant que una o altra realització o forma devia ser general almenys en extenses zones del territori aranès. En el [bla'njew] de la nota anterior, per exemple, es fa difícil de creure que una realització com aquella pertanyi a tantes poblacions tenint en compte el que sentim avui a la Vall d'Aran. O les coses han canviat molt en poques dècades, o bé Coromines creia que allò era general sense tenir-ho comprovat a tot arreu.

l'ALG),¹¹ Wartburg,¹² o fins i tot el diccionari de Durrieux¹³ i «el frívol llibret de Bec» (Coromines, 1990, p. 199), en referència a la investigació d'aquest lingüista gascó (Bec, 1968) sobre les varietats comengeses i coseraneses.¹⁴

De tot el llarg inventari cal destacar, per començar, els treballs de Luchaire. Ja en el seu primer article, Coromines (1925) feia referència a la presència de IPSU i IPSA en gascó, un dels afers que ja va tocar el fundador de la filologia gascona a partir de la recollecció i estudi de textos antics. Però és que Luchaire és el gran defensor de la vinculació de la varietat gascona de l'occità a un substrat de tipus bascoide en la tradició lingüística occitana. Al cap i a la fi, les teories substratistes coromínianes no poden ser separades de les aportacions anteriors d'Achille Luchaire, enfrontat a les posicions escèptiques de Bladèr o de Paul Meyer.¹⁵

A banda del diccionari de Cénac-Moncaut (1863), que li serveix de manera recurrent per contrastar les formes araneses amb les de la plana (ja que aquell treball se centra en el departament del Gèrs), citem també el de Dupleich (1843), un inventari lèxic —amb algunes notes de tipus gramatical, per cert— de la zona de Sent Gaudenç, igualment vuitcentista, instrument per comparar les formes i solucions araneses amb les de la plana comengesa. Pel que sembla, aquell *instituteur*, Dupleich, l'objectiu del qual era que els seus joves estudiants accedissin a la llengua francesa amb un manual d'equivalències, podria haver estat professor d'algun dels familiars gascons de Joan Coromines, com comenta ell mateix en nota en l'entrada —ja citada— dedicada a *vin* del seu gran monogràfic sobre l'aranès (Coromines, 1990, p. 344):

Per un curiós atzar jo vaig trobar, fa uns trenta anys, en un llibreter de Tolosa i Montauban, el llibret de Dupleich (desconegut dels dialectòlegs, i àdhuc dels bibliògrafs): Dupleich, *Dictionnaire patois-français à l'usage de l'arrondissement*.

11. La presència de l'ALG és perenne en el gran monogràfic aranès en la secció dedicada al lèxic, el *diccionari*. Es pot dir sense matisos que Coromines va buidar carta per carta aquell atlas.

12. Justament al FEW s'inclouen informacions araneses de la tesi de Coromines.

13. Vegeu Coromines (1976-1977, II, p. 27), on es dediquen unes quantes línies a comentar aquest treball lexicogràfic, ple de calamitats en el nivell etimològic.

14. Precisament aquesta pàgina, on es fa referència al llibre de Bec a propòsit del *que* enunciatiu gascó, és un dels indrets on Coromines cita consecutivament la major part de les obres més clàssiques i conegudes que s'han ocupat d'aquesta partícula de valor estrictament sintàctic. Un exemple similar d'encadenament de referències (tot i que no sempre completes), per exemple, en comentar la forma *quiboish* (Coromines, 1990, p. 672): Krüger, Cénac-Moncaut, Paret, Meillon, Marsan, Mistral, Palay, l'ALG, el FEW, Dupleich... La gramàtica d'Alibèrt només apareix de manera molt puntual (Coromines, 1990, p. 537), com en els comentaris sobre la forma femenina *lheuador*. Pel que fa al diccionari, Coromines va directament fins a les fonts del codificador de la llengua occitana: al DECat és especialment present el diccionari llenguadocià de Vayssier, una relíquia, quan se citen formes occitanes.

15. Vegeu, a més de les obres clàssiques de Luchaire (1877, 1878, 1879, 1881), sobretot la ressenya de Meyer (1878).

[sic] *de Saint-Gaudens* [...]: «pour les demandes s'adresser à l'auteur, dans sa résidence à Martres-de-Rivière» c. 1825-1830. Dupleich, doncs, era mestre d'escola de Martres, on el meu avi, degué néixer alguns anys abans. Probablement, doncs, degué ser mestre d'escola del meu avi.

Coromines també buida els treballs de dimensions reduïdes d'autors aranesos. D'una banda els de Condò, com el vocabulari publicat al BDC l'any 1914 (Condò, 1914), el seu esbós inèdit de gramàtica o els qüestionaris —tampoc publicats— que el poeta de Montcorbau va enviar a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.¹⁶ De l'altra, la conferència de Sandaran a Barcelona (Sandaran, 1913), d'un escàs valor lingüístic, on s'emparenten mots aranesos amb formes del basc o l'alemany sense cap tipus de rigor, però on s'inclouen certes informacions dialectològicament interessants per al parlar de la part baixa de la Vall d'Aran, ja que Sandaran és originari de Canejan.

D'una especial utilitat per a la recerca corominiana van ser les revistes editades per l'Escolo deras Pirenéos, fundada pel luixonès d'ascendència montalbanesa Bernard Sarrieu: *Era Bouts dera Mountanho* i l'*Armanac dera Mountanho*, que tenien la virtut de recollir composicions d'autors de diversos punts del Pirineu gascò —i fins de la plana o d'altres dominis dialectals— en grafia felibrenca —cosa especialment útil al dialectòleg, per ser una reproducció fidel de l'oralitat— tot indicant de manera sistemàtica la localitat de l'autor. És amb aquests textos que Coromines aconsegueix de donar informacions prou precises geogràficament de zones gascones de l'altre costat de la frontera, població a població, que superen en detall les de l'ALF, per exemple, ben abans de la realització de l'ALG.¹⁷

16. En la llista d'abreviatures de Coromines (1990) es donen algunes informacions sobre aquests dos últims documents: «QMC (= qüestionaris de Mn. Condò) que envià a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, responent als qüestionaris (omplerts copiosament i amb gran estudi i intel·ligència) del projectat *Diccionari català de dialectes*, que preparava la S. F. Amb QRGA abreujó l'inèdit *Quatre regles de gramàtica aranesa*, útil esbós de gramàtica, de Mn. Condò, quasi només morfologia, del qual vaig treure còpia».

17. Tant en la tesi doctoral corominiana com en el petit article inclòs a *Entre dos llenguatges*, es fan alguns comentaris sobre les revistes sarrieulenques. En la tesi (Coromines, 1931, p. XXI): «*Era Bouts dera Mountanho* [...]. Revista felibresca dirigida por B. Sarrieu, que publica textos en varios dialectos gascones de la región pirenaica, con indicación de la localidad cuyo lenguaje representa el autor y notación fonética bastante aproximada. Arm. dera M. [sic] *Armanac dera Mountanho*, publicado por la misma asociación. Los utilizo para la comparación lexicográfica». En l'altre indret (Coromines, 1976-1977, II, p. 26), amb elogi de Sarrieu, algunes observacions que no són del tot exactes (com el fet que *Era Bouts dera Mountanho* fos escrita íntegrament en occità) i certs comentaris no del tot precisos (com els que fan referència al tipus de grafia): «*Era Bouts dera Mountanho* [...]. Revista felibrenca dirigida i animada per Bernard Sarrieu, un dels filòlegs que més fonament han explorat les riqueses del gascò; encara que sempre resident a Luixon, era home de formació lingüística molt superior a la que això hauria fet esperar; observador fi, laboriós i ple d'entusiasme per a la seva llengua. La revista és preciosa perquè, escrita tota ella en gascò, publica textos en parlars gascons de tota la regiò pirinenca, en els

Però les fonts escrites de Coromines no s'aturen aquí. Sobretot per les pàgines del gran monogràfic aranès, es poden trobar referències a les obres més diverses: fins i tot de tipus històric, geogràfic o, encara, reculls documentals. Per tant, treballs com els de Reglá (1951), de Valls Taberner (1915-1920), de Comet (1929), posem per cas. Però també produccions de Julien Sacaze, de Maurice Gourdon o del felibrenc Raymond Lizop. Al costat, per exemple, dels costums de Sèish, editats per la Société Ariégeoise de Sciences, Lettres et Arts. Tot això combinat amb la guia de Soler i Santaló (1906), els limitats materials de l'article de Schädel (1908) sobre la frontera entre gascó i català o la investigació de Barnils (1914) sobre la fonètica canejanesa publicada al BDC. En el monogràfic de 1990 encara fan acte de presència els monogràfics pirinencs de Fritz Krüger publicats durant la segona meitat dels anys trenta o la investigació signada per Schmitt (1934) sobre la terminologia pastoral pirinenca. I, de tots els treballs lingüístics sobre l'aranès, són més aviat pocs aquells que falten en l'obra corominiana: a tot estirar, alguns treballs signats per alemanys durant els vuitanta, o —sobretot, malgrat que se'n citin d'altres produccions— l'ALVA de Griera (tot i el buidatge de l'ALC, on apareixien dues poblacions araneses: Vielha i Bossòst), atlas ple de despropòsits i d'informacions quasi surrealistes.

4. L'APORTACIÓ COROMINIANA A L'ESTUDI DE L'ARANÈS

El resultat d'una feina colossal és, en primera instància, una superació dels problemes i dels dèficits de les aportacions anteriors. Coromines s'adona de les incorreccions comeses pels treballs que el precedeixen, i fins apunta el motiu dels seus errors. Del vocabulari de la guia de Soler i Santaló, en el qual va basar-se en part Schädel per al seu article publicat a *Romania*, Coromines ja en diu:

Extranjero en el Valle, Soler cometió toda clase de errores en la transcripción de estas palabras, algunas de las cuales son puramente fantásticas (generalmente sacadas de la toponimia mal interpretada). El trabajo de Schädel, *La frontière entre le catalan et le gascon* [...] está hecho en gran parte a base de este vocabulario.¹⁸

quals Sarrieu tenia cura d'aplicar una grafia molt exacta i conseqüent, i de proveir-los d'utilíssimes glosses lexicals. Vaig treure'n molta informació comparativa per a l'estudi del vocabulari aranès. També de l'*Armanac dera Mountanho*, publicat com aquella per Sarrieu i per l'Escòlo dera Pirenèos [sic]».

18. Pràcticament el mateix en el segon volum de *Entre dos llenguatges* (Coromines, 1976-1977, vol. II, p. 28). És sabut, per cert, que Soler i Santaló i Schädel van coincidir a Vielha amb Alcover, en l'eixida pirinenca en què va ser acompanyat per aquest últim (Alcover, 1983, p. 64). Un exemple dels errors de Soler i Santaló en l'entrada *bò* del gran monogràfic aranès de Coromines (1990, p. 351), on es pot veure com l'excursionista català va confondre el nom del forat i el del bou a partir d'un topònim concret.

En el treball de 1990 són relativament habituals les referències a la qualitat deficient de l'enquesta de l'ALG a Casau, que es verifica tot llegint el que anota Séguy (1948) en el seu article sobre els noms botànics a la Vall d'Aran. Les dades de Casau de l'ALG provenen sobretot de les enquestes llampec que el dialectòleg occità va realitzar en aquesta població aranesa un cop li va ser possible de travessar la frontera política, amb uns informants que sovint no eren de la localitat.¹⁹

Coromines fins i tot fa comentaris sobre les informacions etimològiques del diccionari de Mistral, els continguts més febles —cal tenir en compte l'època, també— de l'obra lexicogràfica del gran poeta occità: «Les etimologies de Mistral sovint fan més por que goig, per més que el poeta —i al capdavant també el filòleg— comandin respecte» (Coromines, 1990, p. 629). Però qui s'emporta la pitjor part és, sense cap mena de dubte, Antoni Griera, les informacions del qual sobre l'aranès són sovint —eufemísticament— sorprenents, com hem dit. Sobre la forma *dent*, que seria femenina segons Griera, però que és realment masculina en l'occità de la Vall d'Aran, Coromines en comenta el següent: «Griera féu la trampa de canviar *ed den* en *era den* en la resposta de *Bt* (ALCat 617): trampa, però, traïda per l'oblit de canviar l'oclusiva en δ ». Segurament que Griera no va canviar l'article, sinó que simplement va oblidar d'annotar-lo i va afegir-lo posteriorment, tot pensant que el mot aranès tenia el mateix gènere que l'homònim català, però Coromines ja s'adona que aquell *era* no podia ser oral, sinó conseqüència de la intervenció de l'autor de l'ALC.

Joan Coromines aconsegueix de fer de l'occità de la Vall d'Aran un cas gairebé únic en el conjunt del domini occità. Són molt poques les modalitats lingüístiques occitanes que han rebut una atenció comparable a la que ha rebut l'aranès, tant quantitativament com qualitativa. El seu interès prioritari és, de fet, i com era d'esperar, el lèxic. Però tampoc no cal menysvalorar l'aportació corominiana en l'àmbit de la fonètica històrica, la morfologia o fins i tot la lexicologia. La cinquantena de pàgines dedicades a la fonètica aranesa l'any 1990 —que són una ampliació del que ja apareixia en la tesi doctoral o en l'article de 1976— poden posar-se al costat del famós estudi de Millardet (1910a), ja citat, sobre la fonètica gascona. Tot i que la sintaxi no fos un dels punts en els quals Coromines parés més atenció, hi ha consideracions prou detallades i precises, per exemple, sobre fets com la presència o absència de plurals vocàlics segons l'ús adjectiu o substantiu de certes formes (*pècs* o *pègui*, *vielhs* o *vielhi*...). I la trentena de pàgines sobre

19. El principal informant de Séguy era el capellà de Casau, que era originari de Montcorbau, al terçó de Marcatosa. Però ja no és que les formes corresponents a Casau estiguin desubicades territorialment, sinó que poden arribar a consistir en mots o expressions que són quasi del tot estranyes en aranès: fins formes acatalanades o acastellanades gens corrents a la Vall d'Aran.

formació de mots són de consulta obligada, al costat de l'article de Rohlfs (1931) a la RLiR, en l'àmbit gascó.

Més que no pas la descripció gramatical, és la dialectologia —o directament la geolingüística, més aviat— l'espai en el qual Coromines fa la seua principal contribució al coneixement de l'aranès. Entre les primeres advertències de la tesi doctoral, de l'article de 1976 o del gran monogràfic aranès de 1990, ja consta el fet que l'occità, a la Vall d'Aran, no és uniforme. Coromines, d'entrada, delimita les diferències lingüístiques basades en l'eix diatòpic a l'interior de la Vall d'Aran, poble a poble, mot a mot, solució a solució. En l'àmbit lèxic, per exemple, precisa l'extensió de formes baixaraneses com *gimbre* (per *gimbro*), *casau* (per *uart*), *enclúsia* (per *enclusa*); d'altaraneses com *garrava* per *gardaua*; explica les oscil·lacions territorials entre *plea* i *plia*, *povilh* i *povin*, *puladèr* o *poladèr*, *tumenèja* i *humenèja* (el primer dels quals no té res a veure amb una aglutinació d'article definit), *càneb* i *canam*. En la morfosintaxi, comenta l'ús de formes plenes o reforçades en els pronoms àtons, posem per cas; l'article definit *er* o *eth*, els adverbis o preposicions *damont* o *dessús*, *dauath* o *dejós*, la postposició canejanesa de *òm*, l'ús de *èster* en tant que auxiliar mantingut en alguns punts conservadors...

Tot plegat, amb un gran detallisme i precisió, producte de l'abundància de dades recollides sobre el terreny a què ja hem fet referència. Entre els noms dels sedassos figuren més de mitja dotzena de formes, per exemple: *griba*, *prenh*, *prenha*, *porgador*, *passador*, *sedàs*, *querièth*. I el mateix en el nom del capgròs: *cabilac*, *cabilat*, *cabidornat*, *cabornat*, *cabornac*, *culhèr*, *lapasson*... Una de les millors mostres de màxima precisió i detallisme sobre una denominació concreta és el nom de la rosella (Coromines, 1990, p. 607):

Vaig comprovar les variants en què es presenta el mot; que, en resum, corresponen: *pasabét* a *Puj*, *pasauét* o *pansauét* a *Ctro*, *pasauét* entremig, i *pansebé* a *Mrc* i *Lair*. Aquest el compr. en 12 p. (des d'*Aes*, *Bo*, *Bns*, *Bgs* i *Vm* fins a *Btl* i *Vc*); *pansauét* a *Vie*, *Gc* i *Cu*; *pasauét* a *Btr*, *Esc* i *Clh*, *pasabét* a tots els p. de *Puj*. (set, des de *Gar* a *Tr*, *Sal*, *Uny*, *Bag* i *Mg*, si bé a *Art*, vacillen entre això i una forma on reapareix la terminació de *Mrc-Lair*: *pasabé*).

És, però, denominació estranya als *QL*: a *Ba* li donen nom com el fr. (*pabôt*); recus. a *Cnj* on en diuen *camparòs*; i recus. a *Bt*, on usen l'aragonesisme *babols* (també conegut a *Cnj* i a *Vm*: degué entrar des de Benasc, a través de *Bo*); a *Vie* identificaven *babols* amb la rosella, tot fent aquella distinció per al *pansauét*.

Coromines diferencia tres blocs dialectals a l'interior de la Vall d'Aran: l'aranès de la part alta, l'aranès de Bausen i Canejau, les dues localitats extremes de la part baixa, i el de la resta de la comarca. Però no es queda aquí. Precisa també

quines són les àrees polimòrfiques i les especificitats locals, ja que és perfectament conscient que aquells blocs no són compartiments estancs, sinó que sovint la Vall d'Aran forma una mena de *continuum* lingüístic. Així, el parlar de la localitat d'Escunhau és un «lenguaje de transición entre el de Castiero [sic] y el de Pujolo [sic]», el de Les «un lenguaje de transición entre el canejanés y el de Bostost [sic]» (Coromines, 1931, p. xviii), i el de Bagergue «presenta ciertas singularidades por hallarse aislado de los demás pueblos de Pujolo [sic]» (Coromines, 1931, p. xvii).

La recessió del baixaranès i els fets d'anivellament dialectal també reben l'atenció del filòleg català. D'aquesta manera, el llenguatge de Bausen és «en vies de transformació» (Coromines, 1976-1977, II, p. 25) perquè els locals tendeixen a abandonar les característiques que els separen de la resta dels aranesos (l'aspiració, l'emudiment de nasal final després de vibrant, les africades producte de -LL' o -T'). El mateix passa a Canejau, on «els joves tendien a abandonar llur varietat dialectal peculiar, que tan estrident sona per als altres aranesos».

Si les informacions de Coromines sobre aquesta reculada de les característiques baixaraneses són d'una extrema importància per visualitzar les alteracions patides per l'occità de la Vall d'Aran en el darrer segle i la lateralitat dels parlars de la part baixa, el fet que —com s'ha dit— alguns dels seus informants fossin individus de llenguatge extremament conservador de principis del segle xx fa que avui l'obra corominiana sigui el testimoni de determinades formes, solucions o construccions que han desaparegut completament en l'aranès actual o que només sobreviuen de manera extremament local. Els materials de Coromines són capitals per a l'estudi diacrònic de l'aranès des del moment que el gran savi català anota formes que són veritables romanalles, com *pòdo* (amb un manteniment excepcional d'àtona final, avui desplaçat per *dit gròs*), *anèira*, *anfòrcho* (dels quals sembla que no quedi cap rastre en l'actualitat), *aviege* (que ja devia ser local en la seua època) o el nom del falcó, *faucom* (que només deu mantenir-se en algun derivat toponímic com *Arròca Fauquèra*, de Bossòst). Citem encara la forma *estiu* amb [jew] ([es'tjew]), que Coromines encara va trobar en algun punt (mentre que avui domina [us'tjew] o [es'tiw]), el demostratiu *aquí*, els antics adverbis *empuishens* o *dempuishens* i *pu*, la preposició *dequia* o *denquia* (pont cap al comengès, segurament extingit pel general *enquia* o l'hispanisme *asta*, més general encara) o el pronom tònic *nati* del canejanès, que enllaça amb les formes que es poden localitzar més enllà de la frontera política, en pobles com Mèles o Argut. En aquest darrer cas, si no hagués estat per Coromines, pensaríem que una forma abreujada com la d'indrets propers fora de la conca de la Garona (com Larbost, per exemple) no ha existit mai en el costat meridional de la frontera estatal (Coromines, 1990, p. 79):

Se sent la forma abreujada *nati* algunes vegades, però Mn. Cortés (canejanès) em certificava que és en els llogarets de Canejan, però no a *Cnj* mateix (carta de 1926), i jo no ho recordo a penes d'enlloc.

L'onomàstica, inseparable de la geolingüística, és l'altre gran terreny en el qual l'aportació corominiana és absolutament cabdal. S'ha avisat que Coromines advertia que l'*Onomasticon Cataloniae* havia de contenir una secció dedicada específicament a la Vall d'Aran, amb nombrosos materials d'aquesta comarca. Però és que, més enllà d'aquesta enciclopèdica obra corominiana, la presència de dades toponímiques enmig de les entrades de la secció dedicada al lèxic del gran monogràfic aranès és regular. Que Coromines coneixia cada racó de la Vall d'Aran com a conseqüència de la seua passió per l'excursionisme és cosa que es pot visualitzar de manera fàcil tan sols repassant determinades pàgines del treball de 1990. En parlar de la forma *escala*, apareixen sis exemples toponímics consecutius del terme de Bausen, un dels més petits de la Vall d'Aran, amb aquesta forma. En tractar les formes sortides de CUBILE, n'hi ha més d'una dotzena de totes les zones araneses. En citar els derivats de *plan* com *planhèth*, *planhèra* o *planhon*, el nombre de testimonis arriba a la vintena. En fer referència a Bossòst, més d'una vegada s'apunta que la localitat disposa de tretze partides, i no dotze ni catorze. I fins es precisa la quantitat de *parçans* (partides) que hi ha en algunes zones del terme municipal (Coromines, 1990, p. 645):

Plaus, planell extens de pasturatge i garrigues damunt la vila de *Bt*, però ja formant part del contrafort partioner entre les valls de Margalida i Garites, i serveix també de nom de tot un dels tres *parsàs* [sic] en què es divideix aquesta part del terme.

En la toponímia Coromines va parar especial atenció en allò que ell anomena *fets de fonètica pregascona*, que cal relacionar amb els fets *precatalans* de l'Alt Pallars, i en definitiva amb les hipotètiques vacil·lacions provocades per l'antiga llengua indígena, anterior a la llatinització: àtones finals mantingudes de manera anòmala, presència del sufix *-èira* (i no *-èra*) per *-ARIA* com en el conegut *Vaquèira*, lateral alveolar preconsonàntica sense vocalitzar, dental sense ioditzar davant de *r*... Coromines, després de voler trobar «llum sobre els noms en *-o* que tant abunden en la toponímia aranesa» en tancar el seu primer article (Coromines, 1925), acaba inventariant més d'una cinquantena d'exemples amb aquella àtona final mantinguda en el treball definitiu (Coromines, 1990, p. 55), per exemple. Relaciona aquests fets amb anomalies presents en determinades peces lèxiques corrents en l'oralitat: *gimbro*, *clopo*, *haro*, *velèdro* en el cas de les àtones finals, posem per cas, o *flastièth* i *tortièth* en les diftongacions excepcionals de *-ELLU* (presentes en algun nom tan conegut com el del terçó de *Castièro*). I, tot i que al-

gues de les seues observacions són potser discutibles (per començar, el pes real del substrat en aquests fets extraordinaris fonèticament),²⁰ a través d'aquestes qüestions s'evidencia que, en un determinat moment, hi devia haver unes diferències lingüístiques entre zones araneses més notables que no pas les que hi ha avui (Coromines, 1965-1970, I, p. 138):

Il est possible, à l'aide des lieux-dits, de tracer une frontière exacte de l'aire extrême de cet ancien dialecte, qui en pays aranais arrivait jusqu'à les Bordes et Arres inclusivement, mais ne dépassait pas cette ligne vers le Nord. Les quatre derniers villages aranais (Bossost [sic], Lés [sic], Bausenn [sic] et Canejan) présentent déjà exclusivement une toponymie gasconne au type normal.

Un altre dels interessos principals de Coromines pel que fa a la toponímia aranesa és el de la presència dels antics articles sortits de IPSU i IPSA, que en el domini occità amb prou feines sobreviuen en algun punt provençal. Com hem avançat, ja en el seu primer article (Coromines, 1925) es dedicava una certa atenció a aquesta qüestió (en què també s'havia interessat ja Luchaire), encara que fos a través de consideracions errònies en mots com *sorgalh* o *espregatòri*, on no hi ha IPSU. El resultat final (Coromines, 1990, p. 67-69): desenes de topònims de totes les localitats araneses amb IPSU o IPSA, seguint la tònica habitual de l'abundància. En una població com Bausen, els exemples toponímics amb aquell antic article —que devia tenir una certa vitalitat almenys en el Pirineu gascó— són més nombrosos que els quilòmetres quadrats del terme municipal de la localitat. Encara rai, doncs, que teòricament Bausen va ser una de les poblacions araneses on Coromines no va aturar-se gaire.

Evidentment, en l'àmbit toponímic Coromines va descobrir i establir l'origen de totes les poblacions araneses (amb àmplies explicacions escampades per l'OC), de tots els terçons (inclosos els més difícils, *Marcatosa* o *Lairissa*) i de bona part de la microtoponímia: des dels cursos fluvials (*Unha*, *Unhòla*) a les grans muntanyes (*Montlude*, *Montardo*), passant per les partides de cada localitat o de les valls secundàries, tot recollint simultàniament una bona colla de topònims que avui —i tornem a anar a raure en el valor diacrònic de les dades coromínianes— sembla que han desaparegut. A Coromines es deu també l'explicació de l'element

20. Alguns dels fets en qüestió, més que conseqüències del substrat o del manteniment d'una varietat indígena prellatina, semblen simples oscil·lacions entre diverses solucions occitanes. És exemplar és la solució de -ARIU i -ARIA, posem per cas, ja que en gascó mateix i en zones ben allunyades del Pirineu existeixen solucions com la que pot aparèixer en la toponímia aranesa. Ben conegut és el fet que hi ha resultats *-eir* o *-eira* en determinades zones gascones (Millardet o Ronjat van interessar-se per la varietat lingüística de *la Boheira*, per exemple; Millardet, 1918-1920a; Ronjat, 1916-1917), i el nom de *Salèish*, localitat de Garona avall, ja en administració francesa, ben bé podria tenir una seqüència final que hagués estat *-èirs* < -ARIOS.

genèric del nom actual de la comarca, *Val d'Aran*, que al cap i a la fi no és altra cosa que la materialització gràfica d'un fet de fonètica sintàctica en el catalanisme *valh*. De **Valh d'Aran* és d'on surt *Val d'Aran*, per despalatalització de la lateral.²¹ Les observacions de Coromines sobre l'ús de *valh* en la gent gran, amb lateral palatal, encara són vàlides avui.²²

Geolingüística i toponímia, sobretot. Però alguns comentaris de Coromines són especialment útils des d'un punt de vista sociolingüístic, per exemple, o fins sociològic, com ja en la tesi doctoral (Coromines, 1931, p. VIII), els comentaris sobre l'ús de segones llengües (francès i català) segons les zones araneses o l'emigració cap a zones de la plana o cap a ciutats com Tolosa o Bordèu.²³ Per a la història o l'estudi del folklore i les tradicions, són interessants —tot i que limitats en extensió— els comentaris sobre les *halhes*, els *barbacans* o el conegut *haro*, per exemple, en el gran monogràfic aranès. La presència de *miquelets* i *igonaus* també rep un espai en aquest treball, així com els motius ètnics: els *larcans* d'Arròs (a partir de *ladre*), amb explicacions etimològiques, o els *sarnalhèrs* de Mont (tot i que Coromines no va recollir aquesta etiqueta per a la població de Bausen, als habitants de la qual també s'aplica). No caldria ni dir, d'altra banda, que la qüestió etimològica és un dels punts en els quals Coromines s'entreté, sobretot quan no hi ha coincidència genètica amb el català (la qual cosa mostra, un cop més, que el gascò no és per a Coromines un element auxiliar per a l'estudi d'aquesta darrera llengua). Són veritables obres d'art, amb conclusions i observacions exportables a d'altres zones occitanes o pirinenques, els comentaris genètics inclosos en el gran monogràfic aranès sobre formes com *banèra*, *belhistres*, *besurt*, *bishò*, *blaniu*, *bascòja*, *bedolh*, *escara*, *pescajons* (el famós nom dels crespells a la part alta) o fins el *shigardon* mal interpretat en l'article de 1925.

5. AVALUACIÓ

És clar que en l'obra corominiana hi ha fets discutibles, errors i consideracions del tot censurables. En alguns casos el recurs a la memòria sembla que sigui

21. Vegeu les explicacions de Coromines (1990, p. 314). En canvi, el vell mot gascò *vath*, ben present més enllà de la frontera política malgrat la difusió del francesisme *valèa* (a Mèles, al costat de Canèjan, hi ha *era Vath*, 'la vall'), és el que apareix en denominacions com *Varradòs* (metàtesi de **Vadarròs* < **Vath d'Arròs*). També resultat gascò és el derivat *Varetja*, en la toponímia de Bossòst, o el conegut *Marimanha* (per **Varimanha*). Malgrat que no aparegui en l'entrada dedicada a *valh* del monogràfic aranès, s'hi fa referència en l'OC (a partir del topònim *Barilles*, almenys: OC, I, p. 350).

22. De manera que, si no fos per una qüestió de viabilitat, la representació gràfica del país gascò hauria de ser *Valh d'Aran*. Encara avui *valh* és apel·latiu entre la gent gran, si més no de certes poblacions.

23. Encara avui sobreviu l'expressió *anar-se'n tà Nerac*, que Coromines (1976-1977, II, p. 7) ja recull, tot i que en una formulació lleugerament diferent.

el que provoca que les informacions sobre algunes peces lèxiques siguin diferents segons les obres corominianes, o fins i tot segons les pàgines d'un mateix treball. Només així es pot entendre que les dades sobre *noquèr* no siguin precisament les mateixes en l'entrada dedicada a *escara* i derivats (Coromines, 1990, p. 443) i en la que s'ocupa de *nòde* (Coromines, 1990, p. 591), sinònim territorial de l'anterior. En d'altres ocasions, Coromines sembla que se sorprengui de fets que no tenen res d'extraordinari en occità. No és «difícil d'explicar» (Coromines, 1990, p. 47) que hi hagi *mag* per *mai* ja a Mèles, ni tampoc és «notable i fins sorprenent» (Coromines, 1990, p. 135) que a Canejan faci acte de presència la desinència *-eish* en els incoatius tenint en compte que, per molt que s'assembli a la desinència catalana general (però no a la catalana pirinenca occidental!), és també comengesa.

Coromines, en certs casos, tendeix a veure catalanismes allà on ben probablement no hi ha res més que formacions autòctones. Segurament que no són cap catalanisme les desinències amb prepalatal que apareixen en determinades zones araneses en l'imperfet d'indicatiu, ni cap «penetració morfològica» (Coromines, 1976-1977, II, p. 8), sinó conseqüència de certes analogies. Ni tampoc pot ser «acatalanada» (Coromines, 1990, p. 504) la forma altaranesa *fuelha*, amb un diftong i una fesomia massa similars al mot que apareix en zones occitanes no gaire allunyades.

La sobrevaloració de la interferència exterior (massa sovint Coromines parla d'influències catalanes o franceses),²⁴ l'afirmació que l'aranès «ocupa un lloc a part» (Coromines, 1976-1977, II, p. 9) entre els parlars gascons, l'intent de delimitar les àrees territorials de determinades formes amb dades escasses (com en el cas de *cusson* i de la forma amb dissimilació de pretònica *quisson*)²⁵ o les censures injustificades a d'altres treballs o investigacions,²⁶ són d'altres punts febles de la recerca corominiana sobre l'occità de la Vall d'Aran.

Censurables, és clar, són les tries gràfiques corominianes per a l'occità d'Aran, tries que tants recels van crear en el seu moment, després que Coromines publi-

24. Uns quants exemples en el repàs de localitats de la tesi doctoral i de l'article sobre l'aranès publicat l'any 1976. Resulta sorprenent, per cert, que Coromines vegi diferències en la intensitat de la influència catalana en poblacions pujolenques veïnes, separades per pocs quilòmetres.

25. Existeix *cusson* en aranès. I si Coromines (1990, p. 673) diu que «no el trobo enlloc» és perquè només deu tenir dades directes d'una localitat, Gessa, mentre que *cusson* és viu a l'altra punta de la Vall d'Aran, al terçó dels Quate Lòcs.

26. El cas de *narigòu* (Coromines, 1990, p. 584) és segurament un dels millors exemples d'aquesta mena de censures sense base. Segons Coromines, «és òbviament impossible» una forma *narigòu* recollida per l'ALG a Tredòs perquè té *-[w]* final després de la tònica velar, ja que en aranès *-[ɔw]* es redueix de manera general a *-[ɔ]*. Però aquell *narigòu*, que Coromines intenta de justificar per una «badada» dels responsables de l'ALG, existeix no només a Tredòs, sinó a tot el terçó més enlairat de la Vall d'Aran, i fins continua Garona avall en alguna altra localitat.

qués el seu gran monogràfic aranès prescindint de la normativa gràfica aprovada oficialment a començaments dels anys vuitanta, que tornava a reunir simbòlicament l'aranès amb la resta de la llengua occitana. El sistema gràfic corominià pot veure's com una suma de tries excessivament fonetitzants (supressió de *r* final muda), catalanitzants (dígraf *ny* i no *nh*, posem per cas) i mancades de diasistematicitat (ús de *o* per *u* en certs diftongs: *hoec* per *huec*). Però encara no és, segurament, l'episodi en el qual Coromines va tenir més poca fortuna.

Més censurable que aquest sistema gràfic —que no ha passat mai de ser una grafia d'autor—,²⁷ malgrat que no s'hi hagi fet tanta atenció, són determinades sentències realment glorioses en les quals Coromines sembla que vulgui aplicar a la Vall d'Aran els paràmetres nacionals catalans. «Els aranesos que tinguin alguna aptitud poètica han de compondre en la seva llengua; qui s'expressi en prosa ho farà naturalment en català», digué un cop (Coromines, 1976-1977, II, p. 11). Ell mateix, quan feia referència als aranesos apellant a «llurs sentiments catalans», de ben segur que exagerava. O, si més no, percebia la realitat d'una manera ben diferent de la que la perceben els autòctons.

Però tot això, si hem de ser justos, són veritables minúcies. Tots aquests detalls, i fins i tot certes frases desafortunades, tenen certa butlla si són posades al costat de l'extensíssima obra corominià, d'una altíssima qualitat filològica i lingüística. Malgrat sentències sorprenents, i tot i que en alguns moments pugui semblar que Coromines vegi en la Vall d'Aran una comarca catalana més, la condició de patriota català d'aquest gran filòleg fa que practiqui un internacionalisme especialment solidari amb Occitània i, de retruc, amb la Vall d'Aran. Que no s'estigui de rebutjar de manera contundent i sense ambigüitats el genocidi lingüístic que avui es practica en les terres d'administració francesa. Joan Coromines no exerceix mai el paper de localista aranesista. I els impulsos catalanitzants envers la Vall d'Aran, de fet intermitents, es compensen en una visió global del conjunt del territori occità, en el qual també s'inclou aquella comarca gascona. Alguns cops, es fa referència al «francès gasconicida» (Coromines, 1990, p. 153). D'altres, en un to no precisament elegant, a «la gent franximanda» (Coromines, 1976-1977, II, p. 11). I, encara, es combat l'adulteració francesa dels topònims occitans mitjançant exemples de grafització «bizarre» com *Chaum* (Coromines, 1973, p. 243) o amb un «superfétatoire -tx pour -tz», com en el cas de *Boutx* (Coromines, 1973, p. 242).

L'interès de Coromines per l'aranès és només el canal pel qual s'expressa el seu interès pel conjunt del gascó i, per extensió, per tot el domini occità. Més d'un cop ja s'ha citat (Pujadas, 1997, p. 62; Várvaro, 1999, p. 19) aquella carta enviada

27. Només algun reduït i marginal nucli de secessionistes gascons instal·lats en zones occidentals ha adoptat algunes de les propostes gràfiques de Coromines, però el fet és quasi anecdòtic.

pel jove filòleg als seus pares datada de l'any 1926 en la qual es podia llegir el següent: «el meu treball només pot tenir un interès general en quan contribueixi a determinar la fesomia del gascó». Afegim-hi el que ja hem dit abans: la presència massiva de comentaris i referències a d'altres llocs del domini lingüístic occità en els treballs corominians. Per si fins ara no n'havíem donat prou exemples, apuntem que en les seues obres, al costat dels comentaris sobre l'aranès, es poden trobar referències de Godolin, de Pèir de Garròs i fins de les Leis d'Amor. En parlar de les desinències de futur de l'aranès, es poden citar fets fins i tot del llemosí (Coromines, 1990, p. 131). I el DECat, i no només el gran monogràfic aranès, és ple de referències a totes les zones i a tots els dialectes occitans. L'article sobre la toponímia occitana de 1973 va des de les localitats araneses i les de la zona immediata del Comenge (la majoria del cantó de Sent Biat hi són presents) fins a les zones gascones més allunyades de la Vall d'Aran a través dels sufixos preromans, i fins a la toponímia cèltica de l'Aude, llenguadocià. I, en definitiva, el treball de 1990, segons com, no és només aranès. La quantitat de formes d'altres indrets de Gascunya que tenen una entrada pròpia en la secció dedicada al lèxic o que —si més no— hi reben una atenció monogràfica és, realment, prou nombrosa.²⁸

Es pot dir que Coromines té una determinada visió apriorista de la realitat aranesa, i fins i tot catalanocèntrica. Però això no el priva de veure les afinitats dels parlars occitans de la Vall d'Aran per damunt de la frontera política. Sí que els autòctons «se alaban de poseer un lenguaje propio y exclusivo sin relación alguna con los idiomas vecinos», però «basta una rápida ojeada a la fonética [...] para darse cuenta del carácter netamente gascón del aranés», i per veure que «unos mismos sonidos, una misma flexión, un vocabulario parecido al del Valle, se encuentran en la población francesa de Bagnères-de-Luchon [sic] o en otra cualquiera de la región inmediata» (Coromines, 1931, p. vii). El parlar de Canejan «té molta coincidència» amb el comengès (Coromines, 1976-1977, II, p. 25). «SJT [Sant Joan de Toran] i Melles podem dir que és tot u» (Coromines, 1990, p. 752). Mèles, per tant, és una localitat «quasi aranesa» (Coromines, 1990, p. 555). I Hòs, la població del costat, un «poble quasi aranès [...] que frontereja amb l'aranès Bausenn [sic]» (Coromines, 1990, p. 312). En l'entrada dedicada a *França i francès* («Fransa» i «francés») del gran monogràfic aranès —perquè hi ha una entrada específica per a aquestes formes— s'afirma que «el record de les incursions del comte de StGirons o de la gent de Foix-Bearn és el de gent forastera i enemiga, a diferència dels catalans de Pallars i Ribagorça i les altres comarques». Però allí

28. Citem-ne algunes: *agalòrça*, *aròu*, *auriu*, *bajòrdi*, *eishanques*, *eishaunar*, *eishendar*, *galho*, *garbish* o *mè* (que realment sí que són araneses, encara que Coromines no ho sabés), el conegut mot gascó *garbura* (sobre el qual es discuteix els comentaris etimològics de Séguy), *gronhaud*, *hagòt*, *herèst* o *heresta*, *hòver*, *òlia*, *quèva* o el ben famós *shabròt*.

mateix s'ha de reconèixer, tot seguit, que «sobretot hi ha sentiment de completa estrangeria envers la França del Nord, car amb els gascons resta consciència de germanor, viva quant al llenguatge» (Coromines, 1990, p. 462).

És prou coneguda aquella afirmació corominiana segons la qual occità i català són llengües bessones, més que germanes: «si les altres llengües romàniques són germanes, el portuguès i el castellà són bessons, i les llengües d'oc i catalana són una altra parella equiparable», «el parentiu més íntim de bon tros és el català-occitànic» (Coromines, 1954, p. 21). Però també se sap que el gran savi català va ser un dels que va oposar-se a la *desviació* en el concepte de pàtria de veure una gran nació de Gueret a Guardamar.²⁹ Joan Coromines, doncs, no és un panoccitanista. Però sí que, sense cap mena de dubte, presenta una determinada simptomatologia que pot associar-se a la de l'occitanisme més clàssic. Quan Rohlfs insisteix en l'especificitat gascona davant de la resta de dialectes occitans i la compara amb la del català, Coromines (1972, II, p. 106-107) li surt al pas:

Rohlfs al emitir esta opinión sigue las huellas de Bourciez y de Ronjat, pero adopta como estos eruditos una posición de filólogo para el que los hechos menudos, sumamente curiosos pero sin grande alcance, están en un mismo plano que los hechos capitales. El gascón tiene esencialmente el mismo sistema morfológico que los demás dialectos de Oc, prescindiendo de pequeños detalles de los lenguajes montañoses, y entre sus originalidades fonéticas innegables, no hay casi ninguna que afecte al vocalismo, parte esencial de la palabra, y en el consonantismo los rasgos aberrantes del gascón y el catalán frente a lo demás occitano están poco más o menos equilibrados; bastará contrastar las diez páginas que dedica Rohlfs a las vocales con las treinta y cinco que reserva a las consonantes, para confirmarlo.

Coromines segueix l'argumentació contrastant l'oposició entre [y] occità i [u] català, entre [o] català i [u] occità, entre els resultats diferenciats de AU O -A de les dues llengües. I, en definitiva, dibuixa el que és comunament acceptat modernament: la vinculació sense embuts del gascó al conjunt occità i l'entitat diferenciada del català, entitat diferenciada de ben segur que construïda en part per factors extralingüístics, però també per raons sòlides des d'un punt de vista estrictament científic.

6. RECAPITULACIÓ

Si sovint es parla de Joan Coromines sense fer referència a l'aranès, encara avui no es pot parlar científicament de l'aranès —o fins i tot, en segons quins

29. Coromines va ser un dels que va signar aquell manifest, *Desviacions en els conceptes de llengua i de pàtria*, reproduït a Lamuela i Murgades (1984, p. 285-287).

casos, del gascó en general— sense citar, en un moment o altre, Joan Coromines. Llàstima, doncs, que algunes monografies toponímiques modernes sobre departaments gascons propers encara no han descobert allò que Coromines va descobrir fa molt temps. Que es publiquin en els nostres dies gramàtiques gascones que prescindeixen de les aportacions del filòleg català: en conseqüència, amb observacions esbiaixades sobre l'aranès i sobre el gascó pirinenc oriental en general. Que, fins i tot en l'àmbit aranès, en situacions concretes com la regularització gràfica de topònims, la manca de consulta dels treballs corominians faci que es posin damunt del paper autèntiques atrocitats des del punt de vista lingüístic.³⁰

El diagnòstic sobre l'aportació de Joan Coromines, malgrat que alguns encara no hagin après a tenir en compte la seua opinió ni a tenir presents les seues informacions, és ben clar, i el que es pot dir per al conjunt de la seua investigació lingüística és aplicable al cas concret de l'aranès i de l'occità. Els mèrits i les virtuts de l'obra corominiana superen els limitats dèficits que hom hi pot localitzar. Comptem, doncs, amb un treball extensíssim, d'una altíssima qualitat, que només té com a contrapunt quatre frases desafortunades i alguns errors relativament menuts. Disposem d'un —com ja s'ha dit— dels millors estudis, i dels quantitativament més notables, sobre un parlar occità, que a més és gascó i pirinenc.

La figura de Joan Coromines no pot produir-nos altra cosa que una sana enveja i una absoluta admiració. Pels seus grans dots de lingüista, per la seua capacitat per relacionar els elements més diversos i distants, per la seua enorme força de treball i pel seu coneixement excepcional del territori. Es pot retreure a Coromines la passió amb què opera en cada punt d'anàlisi, que pot ser considerada gratuïta tot pensant que la rigorositat ha de ser lacònica. Però aquesta passió, quan hom passeja per una producció tan colossal com la corominiana, quan hom es perd pels recorreguts laberíntics de la piràmide, és un element que realment s'agraeix. A Joan Coromines, des de la distància, només li podem dir una cosa. Simplement: gràcies.

AITOR CARRERA
Universitat de Lleida

30. En el recent nomenclàtor de microtoponímia aranesa, hi apareixen topònims com —per exemple— *Pèdescauç* (peu descalç!), amb una vocalització ultracorrecada de la lateral que fàcilment s'hauria pogut evitar si s'hagués tingut en compte que es tractava de «*Pè-des-Cals* (*Bag*) = 'peu de les calms'» (Coromines, 1990, p. 56). S'hauria pogut evitar també el *Oelhacrestada* (ovella castrada!), per exemple, amb una simple consulta al monogràfic sobre Boí (Coromines, 1983), on ja es pot veure que la forma toponímica aranesa no deu ser altra cosa que una adaptació, més o menys alterada, d'un *Coll de Crestada* català.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni Maria (1983). *Dietari de l'excursió filològica (1906)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. [Reproducció de l'original de 1906, publicat al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, vol. III, p. 257-367]
- BARNILS, Pere (1914). «Notes sobre l'aranès». BDC, núm. I, p. 48-56.
- BEC, Pierre (1968). *Les interférences linguistiques entre gascon et languedocien dans les parlers du Comminges et du Couserans*. París: PUF.
- CÉNAC-MONCAUT (1863). *Dictionnaire gascon-français: Dialecte du Département du Gers*. Nîmes: Lacour. [Reproducció de 1993]
- COMET, Rémy (1929). *L'enclave espagnole du Val d'Aran*. Tolosa: L'Adret. [Reproducció de 1985]
- CONDÒ, J. (1914). «Vocabulari aranès». BDC, núm. III, p. 1-27.
- COROMINES, Joan (1925). «Etimologies araneses». BDC, núm. XIII, p. 64-70.
- (1931). *Vocabulario aranés*. Barcelona: Imprenta de la Casa de la Caridad.
- (1932). «La situació lingüística de la Vall d'Aran». *La Publicitat* (16 juny), p. 3.
- (1936). «El parlar de Cardós i vall Ferrera». BDC, núm. XXIII, p. 241-356.
- (1937). «À propos d'un nouveau livre sur le gascon». *Vox Romanica*, núm. I, p. 147-169, núm. II, p. 447-465. [En espanyol a Coromines 1972b, núm. II, p. 97-156: «De una obra fundamental sobre el gascón»]
- (1943a). «Los nombres de la lagartija y del lagarto en los Pirineos». *Revista de Filología Hispánica*, vol. V, núm. 1, p. 1-20.
- (1943b). «“Dis Aup i Pirenèu”. À propos du “Rätisches Namenbuch”». A: *Sache Ort un Wort*. (Romanica Helvetica; XX), p. 563-587. [En espanyol a Coromines, 1972b, vol. II, p. 157-194]
- (1954). *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. Ciutat de Mallorca: Moll. [5a ed.: 1972]
- (1955). «Sobre els elements pre-romans del domini català». A: *VII Congreso Internacional de Lingüística Románica*. Universidad de Barcelona, 7-10 Abril de 1953. Vol. II, p. 401-416.
- (1955-1957). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos; Berna: Francke. 4 v.
- (1959). «Saso, sarda, seix, voces topográficas de substrato». *Papeles de Son Armadans*, vol. XIII, núm. 39, p. 291-310.
- (1960). «La toponymie hispanique préromane et la survivance du basque jusqu'au bas moyen âge. Phénomènes de bilinguisme dans les Pyrénées Centrales». A: *VI Internationaler Kongress für Namenforschung*. München, 24-28 August 1958. Vol. I, p. 105-146.
- (1965-1970). *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Barcino. 2 v.
- (1971). *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- (1972a). «De toponímia vasca y vasco-románica en los Bajos Pirineos». *Fontes Linguae Vasconum*, vol. IV, núm. 12, p. 299-319.
- (1972b). *Tópica hespérica*. Madrid: Gredos. 2 v.
- (1973). «Du nouveau sur la toponymie occitane». *Beiträge zur Namenforschung*, vol. VIII, núm. 3-4, p. 193-308.
- (1976-1977). *Entre dos llenguatges*. Barcelona: Curial. 3 v.
- (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos. 6 v. [Amb la col·laboració de José A. Pascual]

- COROMINES, Joan (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa. 10 v.
- (1983). *Toponímia de la Vall de Boí*. Barcelona: Societat d'Onomàstica.
- (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial: La Caixa. 8 v.
- (1990). *El parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.
- DUPLEICH (1843). *Dictionnaire patois-français, ou choix intéressant de mots patois à l'usage de l'arrondissement de Saint-Gaudens*. Nîmes: Lacour. [Reproducció de 1991]
- GILLIÉRON, J.; EDMONT, E. (1902-1910). *Atlas linguistique de la France*. París: Honoré Champion. 8 v.
- GRAMMONT, Maurice (1903-1905). «La métathèse dans le parler de Bagnères-de-Luchon». A: *Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*. Vol. XIII, p. 73-90.
- GRIERA, Antoni (1962-1964). *Atlas lingüístic de Catalunya*. Barcelona: Abadia de Sant Cugat del Vallès. 8 v. [Reimpressió dels volums I-V; 1a ed. de 1923-1936]
- (1973). *Atlas lingüístic de la Vall d'Aran*. Barcelona: Instituto Internacional de Cultura Románica.
- LAMUELA, Xavier; MURGADES, Josep (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- LEVY, Emil (1909). *Petit dictionnaire provençal-français*. Raphèle-les-Arles: Marcel Petit. (Culture Provençale et Méridionale) [Reproducció de 1991]
- LUCHAIRE, Achille (1877). *Les origines linguistiques de l'Aquitaine*. Pau: Imprimerie et Lithographie Veronese.
- (1878). «Aquitains et gascons». *Revue de Gascogne*, vol. XIX, p. 127-135.
- (1879). *Etudes sur les idiomes pyrénéens de la région française*. Ginebra: Slatkine. [Reproducció de 1973]
- (1881). *Recueil de textes de l'ancien dialecte gascon*. París: Maisonneuve.
- MEYER, Paul (1878). «A. Luchaire. De lingua aquitanica». *Romania*, núm. VII, p. 140-142.
- MILLARDET, Georges (1909). «Le domaine gascon. Compte-rendu rétrospectif jusqu'en 1907». *RDR*, I, p. 122-156.
- (1910a). *Etudes de dialectologie landaise: Le développement des phonèmes additionnels*. Tolosa: Privat.
- (1910b). *Petit atlas linguistique d'une région des Landes: Contribution à la dialectologie gasconne*. Tolosa: Privat. [Bibliothèque Méridionale, 1ère. série, tome XII]
- (1914). «À propos de provençal dins». *RLaR*, núm. LVII, p. 189-203.
- (1918-1920a). «Le parler de Labouheyre et les "lois phonétiques"». *RLaR*, núm. LX, p. 73-96.
- (1918-1920b). «Gascon Craste "fossé". Essai d'étymologie». *RLaR*, núm. LX, p. 137-151.
- PUJADAS, Joan (1997). «Notes biogràfiques». A: FERRER, Josep; PUJADAS, Joan [ed.]. *Àlbum Joan Coromines*. Barcelona: Curial: Ajuntament de Pineda de Mar, p. 53-176.
- REGLÁ, Juan (1951). *Francia, la Corona de Aragón y la frontera pirenaica*. Madrid: CSIC.
- ROHLFS, Gerhard (1931). «Beiträge zur kenntnis der Pyrenäenmundarten». *RLiR*, vol. VII, p. 119-169.
- (1935). *Le gascon: Etudes de philologie pyrénéene*. Tübingen: Max Niemeyer; Pau: Marrimpouey Jeune. [3a ed.: 1977]
- RONJAT, Jules (1916-1917). «Emprunts et faits de fonétique [sic] syntactique dans le parler de Labouheyre (Landes)». *RLaR*, núm. LIX, p. 38-43.

- SANDARAN, Josep (1913). *La Vall d'Aràn [sic] i els catalans*. Barcelona: Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i Comp.
- SARRIEU, Bernard (1902). «Le dialecte de Bagnères-de-Luchon et de sa vallée». *RLaR*, núm. XLV, p. 385-446.
- (1903). «Le dialecte de Bagnères-de-Luchon et de sa vallée». *RLaR*, núm. XLVI, p. 317-398.
- (1904). «Le dialecte de Bagnères-de-Luchon et de sa vallée». *RLaR*, núm. XLVII, p. 97-153, 481-534.
- (1906). «Le dialecte de Bagnères-de-Luchon et de sa vallée». *RLaR*, núm. XLIX, p. 5-48, 465-494.
- SCHÄDEL, Bernhard (1908). «La frontière entre le gascon et le catalan». *Romania*, núm. XXXVII, p. 140-156.
- SCHMITT, Alfons Theo (1934). *La terminologie pastorale dans les Pyrénées centrales*. París: Libraire E. Droz.
- SÉGUY, Jean (1948). «Noms populaires de plantes au Val d'Aran». A: *Mélanges offerts à H. Gavel*, p. 91-98.
- [dir.] (1954-1973). *Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne*. París: CNRS. 6 v.
- SOLER I SANTALÓ, Juli (1906). *La Vall d'Aran*. Tremp: Garsineu. [3a ed.: 1998]
- VALLS TABERNER, Ferran (1915-1920). *Privilegis i ordenacions de la Vall d'Aran*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias. [Reproducció de 1987]
- VÁRVARO, Alberto (1999). «Joan Coromines y la lingüística románica». A: SOLÀ, Joan [ed.]. *L'obra de Joan Coromines: Cicle d'estudi i homenatge*. Sabadell: Fundació Caixa Sabadell, p. 17-27.
- WARTBURG, Walther von (1928 i s.). *Französisches etymologisches wörterbuch*. Bonn: Klopp; Basilea: Zbinden Druch und Verlag.

L' *Onomasticon* que ara podem fer

PLANTEJAMENT

L'any 1986 Joan Coromines opinava que, en els anys que li quedaven de vida, no li era possible culminar, i ni tan sols endegar, una de les seves obres més estimades: l'*Onomasticon Cataloniae*. Per sort per a la ciència onomàstica, va canviar d'opinió i va començar l'any 1989 la publicació d'aquella magna obra. Els vuit volums publicats per Curial Edicions Catalanes són un tresor que enriqueix enormement la nostra cultura. Però no ens enganyem: segurament aquest no és l'onomàsticon que ell hagués desitjat veure. Als qui vam treballar amb ell, no ens és lícit tancar els ulls a les deficiències, els errors i les limitacions de l'*Onomasticon*. Convé que no s'interpretin aquestes paraules com un acte de deslleialtat o d'animadversió envers aquell que avui homenatgem. Ben al contrari: coneixent el seu tarannà, hem de pensar que l'exercici de la crítica envers la seva obra és un homenatge que ell hagués acceptat gustosament.

No farem aquí la crítica detallada dels volums apareguts entre el 1989 i el 1997. Seria fàcil assenyalar deficiències evidents. Hi ha noms ben coneguts, que Coromines tenia ben estudiats, i que inexplicablement no hi trobarem. Altres noms hi apareixen en diferents toms i sovint amb interpretacions no coincidents. Hi ha abreviatures que no sabem com desxifrar. Alguns errors de lectura del linotipista no han estat corregits i dificulten la comprensió del text. Hi ha heterogeneïtat en el tractament dels noms, en la redacció i en l'estil dels articles. Com comprendran, dient tot això estem recitant un *mea culpa*, perquè en part som responsables del resultat final de l'obra.

Però aquesta revisió la deixarem per al dia en què es plantegi la possibilitat de fer una segona edició de l'*Onomasticon*. El que presentarem aquí són unes mostres de com podríem revisar o completar avui, no la forma, sinó el contingut d'aquella obra durant l'elaboració de la qual vam poder gaudir d'estones molt agradables.

L'any 1989 vam començar la redacció d'alguns articles de l'*Onomasticon Cataloniae*. Setze anys després hem acabat la redacció d'una monografia toponímica dedicada al municipi de Monesma i Queixigar, al bell cor de la Ribagorça. Molts dels noms que hi estudiem ja els coneixíem l'any 1989, però ara no els expliquem de la mateixa manera. En aquesta conferència d'avui procedirem de la manera següent: reprendrem alguns noms que ja vam comentar amb el mestre Coromines fa no pas gaires anys i ens preguntarem: si haguéssim de tractar aquests temes ara, en un nou *Onomasticon*, amb més dades i més tranquil·litat, què hi afegiríem i què canviaríem?

Sense moure'ns d'aquest punt d'observació que és el municipi de Monesma i Queixigar, realitzarem quatre incursions breus: en el camp de l'hagiotoponímia, en el de la toponímia catalana arcaïtzant, en el de la fitotoponímia i en el de l'antrotoponímia.

L'HAGIOTOPONÍMIA A L'*ONOMASTICON*

Segurament els hagiònims no eren el punt més fort de Joan Coromines. No ens referim a noms propis de gran transcendència com *Núria*, *Meritxell*, *Ares* o *Cinta*, que parteixen de topònims ben arrelats i que el mestre coneixia millor que ningú. Estem parlant de topònims com *Sant Quirc* o *Sant Quilis*, noms d'ermites ben conegudes, dels quals esperariem alguna referència.

Quan ens vam posar a treballar en l'obra ben aviat vam haver de tractar noms dels quals Coromines tenia insuficient documentació. Un d'ells era *Santa Baldesca*, aplicat a ermites i pilarets de la zona central de la Ribagorça. Com que en el cedula-ri de Coromines es trobava alfabetitzat per la B (alguns l'han ortografiat amb W o V), va ser dels primers articles que vam escriure. Vam poder localitzar mitja dotzena de llocs amb aquesta advocació i vam seguir la pista que ens va portar fins al monestir de Sixena, on la santa tenia dedicada una capella. Una nova comunitat, establerta allà des de feia poc de temps, ens va rebre amablement i ens va pregar que la féssim partícip dels resultats de les nostres investigacions, perquè aquelles monges tampoc no sabien gran cosa de Santa Baldesca. A la fi va aparèixer un article acceptable (OC, II, 322a51), en el qual dedicàvem vint-i-cinc línies a parlar de la santa i cinquanta línies a especulacions etimològiques sobre l'origen del seu nom.

Avui podem esmenar alguns dels errors o inexactituds d'aquell article, i no és el menor de tots haver ignorat que el nom real de la bona monja italiana era *Ubaldesca* i no pas *Baldesca*. Aquest detall ens hagués potser estalviat algunes d'aquelles especulacions etimològiques. I ara sabem moltes més coses que els puc resumir breument.

Santa Ubaldesca va néixer al poblet de Calcinaia, prop de Pisa, l'any 1136. Als quinze anys va ingressar a l'orde de sant Joan de l'Hospital de Jerusalem i durant

cinquanta-cinc anys va treballar com a infermera al monestir de Pisa. Va morir el 28 de maig de 1206. Al Museu Diocesà de Lleida han restaurat una taula preciosa pintada amb la imatge de la santa. Forma part d'un conjunt procedent de la capella que tenia dedicada al monestir de Sixena. Es veu com porta a la mà un petit recipient ple d'un líquid rogenc: és vi. El miracle atribuït a Ubaldesca és el de la conversió de l'aigua en vi, com va passar a les bodes de Canà. Així ho recorden els seus goigs: «[...] De amor ardiendo en la fragua / el agua en vino volvió, / y esto todo el mundo vio / ser tan claro como el agua [...]». Per això és venerada com a protectora dels sembrats i de les vinyes. La santa té dedicada una església a Paola, a l'illa de Malta. Com podem explicar la difusió d'aquesta devoció per Sobrarbe, Ribagorça i pel territori valencià? Probablement cal partir de la influència de les monges de l'orde de sant Joan de l'Hospital de Jerusalem, que tenien cases a la Ribagorça. I potser haurem de tenir en compte que la població de Montanyana, molt propera a Monesma, va pertànyer a l'orde del Temple i suposem que després a l'hospitalària.

L'exemple que hem presentat pot ser paradigmàtic. Si avui haguéssim d'escriure altre cop l'article, dedicariem menys energies a l'explicació etimològica i més a la identificació de la santa, a la determinació de l'àrea de difusió del nom i a les causes de la seva acceptació social.

I, juntament amb aquesta reflexió, voldríem fer una desiderata. Per completar l'obra de l'*Onomasticon*, seria convenient elaborar un volum que podria titular-se *Toponímia de sants en el domini lingüístic català*, en el qual s'establís:

- a) l'àrea toponímica de cada hagiònim;
- b) les àrees de difusió de cada variant: Sant Quirze i Sant Quirc, Sant Cerni i Sant Sadurní;
- c) els factors culturals que envolten l'hagiònim;
- d) la iconografia corresponent;
- e) l'explicació lingüística, que hauria de tenir en compte l'origen del nom i les formes que adopti en altres llengües.

LA TOPONÍMIA PATRIMONIAL DEL CATALÀ ANTIC

Parlarem tot seguit de la necessitat d'aprofundir en el lèxic patrimonial català per interpretar adequadament molts dels nostres topònims. Ho farem a partir d'un nom: *lo barranc dels Moniments*, hidrònim aplicat a un curs d'aigua no gaire abundant, molt proper al llogaret de Queixigar. Recordem que hi ha altres homònims ribagorçans: *lo Moniment*, nom d'un pletiu sobre la falda oriental de l'Aüt, en terme d'Erill, i *lo Muniment*, en el terme de Beranui. Els topònims que hem aduït són bona mostra d'un fet: l'*Onomasticon* suposa un pas enrere respecte a treballs que Coromines havia publicat a la dècada dels anys vuitanta del segle passat.

Curiosament no apareix *Moniment* en l'*Onomasticon Cataloniae*, quan és segur que Coromines tenia molt present l'existència del paratge proper al poble d'Erill. Pel que fa al nom de *Queixigar*, no hem vist la llibreta de camp que recull l'enquesta que hi va fer Coromines. Si el nom hi fos, no hauria estat traslladat al ceculari de Pineda, usat per a la redacció de l'*Onomasticon*.

Apareix, això sí, el topònim *lo Moniment* en la monografia dedicada a la Vall de Boí. Però la interpretació és aquí poc guiadora: no deixa clar si estem davant d'un derivat de *MUNIRE* 'fortificar', de *MONERE* 'avisar' o si hem de pensar en el mot *monument*, que el Divendres Sant apliquem a un muntatge en record de la tomba de Nostre Senyor. Aquí Coromines és menys aclaridor que en el seu diccionari etimològic. Reproduïm tot seguit l'article de l'opuscle titulat *Toponímia de la Vall de Boí*:

LO MONIMEN(T).- *lo munimén* és un pletiu (no pas cap roquer ni roca) cap avall de Pedregana, que trobarem baixant de l'Agut quan decantàvem cap al Comunal i Terretes del Casolà. (Escuder 1953 i 1970; en Sobirada no el coneix).- [Essent un pletiu, no s'entén gaire l'aplicació del nom comú 'monument erigit' ni la de 'monument' = tomba de Nostre Senyor; tanmateix ¿hi ha potser al·lusió a un lloc comparable a un sepulcre?; car en català *MUNIRE* 'proveir' o 'fortificar' sempre ha estat impopular, però potser com el Muniyidor de Senet de *MONERE* 'avisar' per al qual veg. Montanyeta].

Però no hi ha absolutament cap dubte que *moniment* va ser usat com a variant de *monument*, en l'accepció de 'tomba'. El mateix Coromines ens posa sobre la pista amb una observació en el seu diccionari etimològic: «És justament en aquest sentit que el trobem en català antic» (DECat, v, 779a56). Que és així ho prova la traducció de la *Divina comèdia* que Andreu Febrer va fer al segle xv. Febrer tradueix per *moniments* el mot *tombe* del vers 17 del cant xii del Purgatori. El pasatge: «sova i sepolti le tombe terragne» apareix traduït com «sobre los morts lo moniment terrany». Que és un mot popular probablement des de l'època de la romanització ho podem deduir de la seva aparició en inscripcions funeràries romanes de la península Ibèrica: «*monimentus cum munitionibus*» (Vives, 1971, p. 515, inscr. 5625); «*hoc munimentum her. non sequetur*» (Vives, 1971, p. 1496, inscr. 5408). Aquest valor llatí es conserva en altres llengües romàniques: el logudorès presenta avui la variant *murimentu* amb el sentit de 'tomba, sepultura', que correspon a formes antigues com *monimentu*, *munimentu*. I el romanès *murment* té exactament el mateix valor.

Per mirar de resoldre dubtes sobre el sentit primitiu d'aquests topònims, vam voler fer comprovacions sobre el terreny. Vam seguir tot el barranc dels Moniments de Queixigar, des del naixement fins al curs mitjà on rep ja el nom de *barranc de las Costeras*. Les pesquises van ser infructuoses: no hi vam trobar cap

tomba. Quan vam arribar altre cop a la part alta de la serra, vam tenir l'antull de fer una fotografia al pilaret de Sant Pere Màrtir que coronava aquella partida. I allà, al peu d'aquell pilaret, vam trobar un parell de pedres de forma circular, semblants a les d'un molí manual, no pas gaire grans, perquè podíem aixecar-les sense molt d'esforç. El propietari d'una finca que hi ha tot just per sota del pilaret ens va aclarir que ell havia desfet amb el tractor una feixeta amb restes de construccions i que d'allà havien sortit cinc o sis pedres com la que jo li ensenyava. Vam recordar el que ens repetia Joan Coromines: el nom d'un barranc va canviant segons les partides per on passa. És clar que el topònim *els Moniments* al·ludeix a enterraments o restes d'un antic poblat situat en el curs alt del barranc, un poblat que avui és solament un record.

LA FITOTOPONÍMIA

La perspicàcia de Joan Coromines en el camp de la toponímia d'origen botànic està ben demostrada. Són amplíssimes les perspectives que ens va obrir en aquest terreny. I, malgrat tot, encara podem aportar moltes coses a l'*Onomasticon*.

Per demostrar-ho, situem-nos just al cantó del pilaret de Sant Pere Màrtir de Queixigar. Del vessant que mira al nord, se'n diu *els Moniments*, del que mira cap a sud-oest se'n diu *Bilatruga*. Ja tenim aquí una possible aportació. Aquest nom no figura en l'obra publicada per Coromines, i no sabem si es troba en les llibretes de camp, però ell va veure clarament que la terminació *-uga* pot ser a les terres de Pallars i Ribagorça un dels resultats del sufix *-osa*, present en molts collectius botànics. Deu ser aquest un altre exemple que podrem afegir a la llarga llista que ja coneixem? Veiem-ne alguns: l'*Avellanuga* 'l'avellanosa' (Castrocit), la *Freixenuga* 'la freixenosa' (Soliva), la *Gargalluga* 'la gargallosa' (Castissent), la *Saletuga* 'la salitosa' (Calbera), escrit *Salitosa* en un document fals del segle x, datat cap a l'any 947 i copiat el 1283: «Damus et concedimus in iam dictam donacione totam *la Salitosa*, et agro nostro de Buydal, sicut torente cindit Calvaria et flumen Ysavena et vadit et revertit in dictum congost de Ovarra» (Ubieto, 1989, p. 54, doc. 34).

Però no deu ser això un miratge etimològic? Els informants ens diuen que és un serrat, un turó arrodonit, que hi havia antigament una casa i que encara en queden restes. No deurà ser millor intentar explicar el nom a partir del català *vila*? Podríem pensar en una etimologia que en llatí expressariem amb *VILLAM TRUSAM*. Tindriem aquí un llatí *TRUSA*, participi passiu de *TRUDO* 'sacsejar violentament'. I no seria l'únic cas: el participi *CLUSA* dóna a la zona *Clluga*. Però aquesta via d'explicació topa amb un seriós inconvenient: no tenim dades que demostrin que hagi existit mai un **trusa* en el domini català o en l'aragonès. Potser menys greu seria l'inconvenient semàntic: les restes de construccions inviten a imaginar una antiga casa sorollada per qualche terratrèmol i destruïda, vestigi de la qual se-

rien les runes que avui contemplem. Potser sigui massa imaginar. Coromines ens diria que la hipòtesi és excessivament construïda.

Anem per l'altre camí, per la botànica. A quin nom de planta s'afegiria el sufix *-osa*? La nostra hipòtesi és que es tracta d'un reflex del llatí *VERATROSA*, que correspondria a un català *baladrosa* 'lloc on abunda el baladre'. És versemblant això? Evidentment hauríem de partir d'una base com **bilatrosa*, que suposa un primitiu **bilatre*. Tampoc aquesta forma no la tenim documentada, però en aquest cas disposem de variants molt pròximes, com el pirinenc *biladre*, que Coromines va constatar a les valls d'Àneu, de Cardós i d'Assua i també a la vall Ferrera. I que hi hagi *-t-* en lloc de la sonora *-d-* no és raó per estranyar-se: la toponímia manté formes arcaïques on la *-t-* llatina es conserva: *Viu de Llevata* no és **Viu de Llevada*, com seria esperable. El mateix Coromines defensa que *baladre* i *beladre* són en el domini hispànic manlles del català i afirma que a l'Aragó el nom de la planta havia de ser **belatro* (DECat, I, 562b11). Doncs bé, a Queixigar no som lluny del domini aragonès: ens en separa solament la vall de l'Isàvena. Aquí tenim, si no *belatro*, almenys un derivat *Bilatruga*, amb la dental sorda conservada.

Si no hi ha greus inconvenients de caire lingüístic per interpretar el nostre *Bilatruga* a partir del llatí *VERATROSA*, ens falta encara una altra prova: demostrar que la planta en qüestió existeix o ha pogut existir en aquest precís indret. Certament no hi hem de buscar allà el *baladre* de les costes mediterrànies, el *Nerium oleander*. Però no és aquesta l'única espècie que rep el nom de *baladre*. El DCVB ens diu que també s'anomena així el *Veratrum album*, freqüent en zones muntanyenques i frescals, com el Rosselló, la Garrotxa o el Berguedà. Tampoc aquesta planta no l'hem trobada a la partida de Queixigar, malgrat que algun informant ens assegurí que l'ha vista mentre anava caçant a pocs quilòmetres d'allà. Infructuosament hem buscat també l'*Helleborus viridis*, una altra de les espècies que justificarien el topònim. Per fi, ara sí, hem trobat abundantment representada a Bilatruga la quarta de les espècies que el DCVB assenyala, l'*Hellebours foetidus*, una planta de la família de les ranunculàcies, herba perenne, que pot assolir una altura d'entre vint i vuitanta centímetres, de fulles color verd fosc, esparses i palmades, amb pecíol llarg. Les flors són molt verinoses, de color verd clar o blanquinós, agrupades en panícules terminals laxes.

Per il·lustrar millor els problemes de tota mena que suposa l'estudi dels topònims d'origen fitonímic, tractarem d'un altre dels col·lectius botànics formats amb el sufix *-osa*: la *Ciroga*. És el nom d'una antiga casa, avui abandonada, al sud del tossal de Monesma, prop ja del límit amb Castigaleu. No el recull l'*Onomasticon*, que tampoc no tracta del nom *la Cirallonga*, aplicat a un camp prop del llogaret d'Ovís, a la part alta del terme d'Areny. Vam estudiar aquest nom, en una monografia dedicada a l'antic terme de Betesa, publicada per l'Institut d'Estudis Ilerdencs l'any 1992. Vam interpretar aleshores *Cira* com un equivalent de *cirera*,

usat amb el valor de *cirerer*. Creiem que ens vam equivocar. Ara hem reobert el tema, a la llum d'aquest *Ciroga* i altres noms com *Acires* (nom del terme de Viu, a la vall de l'Ésera) i la *Canal de l'Acíar*, en el terme de Campo (Selfa, 2003, p. 116 i 181). Expliquem tot això a partir del llatí ACER, ACERIS 'auró'. Tant l'*Acer monspesulanum* com l'*Acer campestris* creixen bé en aquestes terres. El nom clàssic fou substituït per un derivat: *ACERONEM. A l'Aragó la forma viva procedent d'aquest ètimon és *acirón*. En català la forma normal és *auró*. Al vell municipi de Monesma el mot viu és *alsiró*, amb pronunciació ensordida de la sibilant. És justificable interpretar *Cira* partint del nom d'aquesta espècie?

Hem de dir que l'*Onomasticon* no ens ajuda gaire. Es refereix a un homònim, la *Cirosa*, nom d'un mas del terme de Riner, al Solsonès. L'explicació que dóna és: «De *cirerosa*, derivat de *cirer* (forma dialectal del *cirerer*) amb haplogogia» (OC, III, 376b10). Pot ser que en el cas concret del topònim solsoní tingui raó Coromines, però com veurem, no és aplicable l'explicació als noms ribagorçans.

És cert que, a la Ribagorça, l'apellatiu *cira* indica de vegades el fruit del cirerer i que formalment *cirosa* no seria rebutjable. Però el sufix *-osa* no s'aplica sobre noms de fruits, sinó sobre noms de plantes: *colatxo* (a Monesma, de la planta anomenada *colletxó*), la *boixoga* (a partir de *boix*), l'*avedoga* (format sobre *avet*). La sospita que anéssim errats en relacionar *Cirallonga* i *Ciroga* amb el nom del cirerer es va fer més forta quan vam constatar que molt poques vegades els derivats en *-osa* són noms d'arbres fruiters o almenys cultivats. Casos com la *Pressegosa*, l'*Avellanosa* o la *Prenyanosa* no abunden i, amb excepció de la *Figuerosa*, gairebé sempre són documentals. Endemés, pensem que tant l'*avellaner*, com el *prinyoner* o la *figuera* són plantes que poden ser silvestres tant com cultivades. En canvi, seguint el llibre de la professora Reina Bastardas, podem mencionar una munió de noms en *-osa* aplicats a plantes silvestres: *aldosa*, *argelagosa*, *avetosa*, *baladosa*, *boixosa*, *cardosa*, *cercosa*, *coscollosa*, *espinosa*, *evolosa*, *falgosa*, *fonollosa*, *ginebrosa*, *ginestosa*, *grevolosa*, *llastonosa*, *pinosa*, *romegosa*, *sentigosa*, *tremolosa*.

Tot ens porta, per tant, envers el nom d'una planta boscana. La documentació tant de *Ciroga* com de *Cirallonga* ens orienta cap a un ètimon amb consonant inicial africada: *Ciroha* és l'antecedent documental del nostre *Ciroga*, recollit en els *Focs i morabatins* del segle XIV (Camarena, 1966, p. 24). Per a la *Cirallonga* tenim el testimoni *Ciera llonga* del *Capbreu d'Alaó*, del segle XVII, escrit en castellà i encara inèdit (Terrado, 1992, p. 66). Que la sibilant inicial sigui sorda no és aquí pertinent, per tal com ens trobem en una zona d'apitxament o dessonorització. Tot això concorda amb les formes toponímiques del ribagorçà de l'Ésera (Selfa, 2003, p. 116 i 181), que tenen avui una interdental /θ/: *Acires*, l'*Acíar*. En els dos llocs hi ha arbres boscats i són en concret aurons. En un cas la interpretació podria ser *les Acires* 'els aurons', en l'altre *l'*Acirar* 'auronar', i per haplogogia resultaria la forma actual *l'*Acíar*. Podem pensar, per tant, en un substantiu l'*acira*,

amb una vocal inicial interpretada a Monesma i Ovis com a part de l'article femení. En conseqüència, tindriem *la cira* i d'aquí *la Cira Llonga* 'l'auró alt' i *la Ciroga* 'la terra abundant en aurons'.

Afegirem encara dos possibles reflexos d'aquest *cira*. Uns quinze quilòmetres en línia recta més al nord de la Ciroga es troba un tossal anomenat *tossal de Cire-ra*, entre Soperuny i Ovis. En una terra on el bosc de roures és anomenat *rourera* resulta molt temptador imaginar que un bosc de *cires* hagi pogut ser denominat *Cirera*. Aquí l'*Onomasticon* deixa de prestar-nos el servei que desitjaríem. Identifica aquest *Cirera* amb *Ciresa*, d'un document del cartulari d'Alaó (OC, III, 376a36). Però aquest *Ciresa* es situa prop d'Orrit i, per tant, bastant lluny del tossal de Cirera, que es troba a la vall de Soperuny. Descartem, doncs, una pista que podria induir a confusió. Tornem a Queixigar, on trobem altre cop el nom en un compost: *Comacirera*. És el nom d'una partida que davalla en pendent suau des de la serra de les Torallas en direcció a Queixigar, prop de la zona de Milhomes. Es parla també del *Regal de Comacirera*. Ens sembla que no és forçar excessivament les coses interpretar-ho com 'la coma de les cires'.

Podrà objectar-se que no coneixem ben bé els detalls que han dut des del nom de l'*Acer* fins al de *la cira*. És veritat, tenim solament dues constatacions: 1) el substantiu *cira* ha existit (ho prova un nom com *Cira Llonga*), i 2) aquest substantiu té en noms com *Acires* el valor d'auró'. Però no ens ha d'estranyar que hi pugui haver un primitiu **azira*, quan tenim documentada l'existència del col·lectiu *Azeredo* l'any 1091, a la vall de Cabó (Bastardas, 1994, p. 73), nom que ha de procedir d'un llatí **ACERETUM* i que correspondria avui a una forma com **azeret*. A la vora de *Maçanet* tenim l'apel·latiu *maçana*, a la vora d'*Argelaguet*, *argelaga*. I així podem seguir: *escobet/escoba*, *cebollet/cebolla*, *cegudet/ceguda*, *ginestet/ginesta*, *mentet/menta*, *rosset/rosa*. Què tindria d'estrany que a la vora d'un **aziret* hi hagués **azira*? I una proporció similar podríem establir partint dels col·lectius en *-osa*: *ginestosa/ginesta*, *gargallosa/gargalla*, *argelagosa/argelaga*, *canosa/cana*, *figuerosalfiguera*, *molsosa/molsa*. És ben comprensible que, al costat de *Cirosa* (i *Ciroga*), hagi existit un substantiu *cira*.

Parlant del barranc dels *Moniments*, o del topònim *Bilatruga*, hem comprès com n'és d'important conèixer bé el lèxic patrimonial català. En el cas de *Ciroga* no disposem de l'evidència absoluta d'un *cira* 'auró', però la toponímia sembla apuntar a l'existència d'aquest nom. Els nostres diccionaris diuen que el mot *cirerer* pot aplicar-se tant a l'arbre cultivat, el *Prunus avium*, com a l'arboç, al cirerer de pastor o fins i tot a l'arç blanc. Quins hauran estat els creuaments de formes i significats que hauran permès aplicar el nom de *cirerer* a espècies tan distintes? Quina relació ha pogut existir dintre del sistema entre *CERASUM* i *ACER*? No valdria la pena reprendre aquest petit capítol de la història del nostre lèxic? Si això es fes, la toponímia i noms com *Ciroga* o *Cirera* tindrien de ben segur una paraula a dir.

Una conclusió podem extraure del que hem dit en aquest apartat. Per semblança o per confusió, s'esdevé de vegades que espècies diferents tenen el mateix nom popular. I a això s'afegeix la complicació introduïda, no ja per la semblança física de dues plantes, sinó per la proximitat fònica dels seus significants. Aquest cas el podríem exemplificar amb la sèrie *Cira/Cirogal/Cirosa/Ciret/Cirera*. El cas anterior podria il·lustrar-se amb el nom del *baladre* o *biladre*, que s'aplica adés a l'adelfa, adés al *Nerium oleander*, adés a l'*Helleborus foetidus*. Un estudi toponímic dels reflexos de VERATRUM en el domini català hauria de tenir en compte aquesta realitat. Quan els lingüistes mostrem els topònims derivats de noms de plantes, realitzem sovint un estudi de significants, basat en l'etimologia. Per exemple, quan Coromines inclou a l'article *Baladre* noms com *Clot del Baladre*, a Fillols, *El Baladre*, a Catadau, *El Baladret*, a Llutxent, *barranc dels Baladrers*, a Borriol, *Baladrar* a Albaida i *Baladredo*, a Llavorsí, actua com un bon etimologista, com un home que va aprendre molt bé les lliçons de Wilhelm Meyer-Lübke. Podria ser, però, que no es referissin a la mateixa espècie el *Baladre* de Fillols, que es troba en el vessant nord del Canigó, i el de Catadau, a la Ribera Alta, a la vall dels Alcalans. Al *Baladret* de Llutxent segurament no hi veurem la mateixa espècie que al *Baladredo* de l'Alt Pallars. El més probable és que a les terres valencianes hi creixi el *Nerium oleander* i a les terres pirinenques el *Veratrum album*. Convindria realitzar un estudi autènticament semasiològic, que ens digués a quina espècie correspon un topònim determinat. També es podria treballar amb un enfocament onomasiològic: donada una espècie, esbrinar quins són els topònims, fins i tot no relacionats etimològicament, que responen a aquella realitat botànica. Són possibilitats que van més enllà del treball dels lingüistes i que demanarien una col·laboració d'equips interdisciplinaris.

TOPÒNIMS D'ORIGEN ANTROPONÍMIC

El gran capítol inacabat de l'obra de Coromines és el referent als noms de persona. Ell havia escrit l'any 1953 (Coromines, 1970, II, p. 255):

L'*Onomasticon Cataloniae* sera un vaste recueil d'onomastique enregistrant et expliquant étymologiquement tous le noms de personne anciens et modernes employés dans le domaine linguistique catalan (Catalogne, Roussillon, Royaume de Valence, Baléares et zone orientale d'Aragon), ainsi que tous les noms de lieux, morts ou vivants, situés dans ce territoire.

En els darrers temps de la seva vida, el mestre considerava la possibilitat de completar l'*Onomasticon*, que s'havia convertit en un estudi etimològic dels noms de lloc, amb un volum dedicat a l'antroponímia, posant especial atenció en aquells noms de persona que han arrelat com a noms de lloc. El que ell ens va dei-

jar en diversos treballs és molt valuós. No ens va deixar resolts tots els problemes, però en uns casos els va deixar plantejats i en d'altres va deixar pistes per permetre que nosaltres els plantegéssim i els resolguéssim.

Vegem un cas d'aquest municipi de Monesma: el nom del *Mas de Quixanell*. Es troba un parell de quilòmetres al sud del tossal de Monesma, baixant en direcció al llogaret de Sant Llorenç. A pocs metres hi ha una font abundant i boníssima, que li ha assegurat una existència multiseccular. És estrany que Coromines, que no oblidava el nom dels grans masos, hagi renunciat a tractar d'aquest en la seva obra. El primer dilema que se'ns presenta és analitzar-lo com un antropònim o com un fitònim. L'element inicial *Quix-*, comú a *Quixigar* (variant fònica i gràfica de *Queixigar*) i *Quixanell*, podria fer pensar que en tots dos casos estem enfront d'una arrel relacionable amb el nom del roure, de la qual surten el *caixigo* aragonès o el *quejigo* castellà. Aquí sí que li hem d'agrair a Coromines una nota guiadora, escrita a la fi de l'article dedicat a *Queixans*. Comentant un document d'Organyà de l'any 929, on es llegeix «ad ipsos villares de ipsos chexanos», diu (OC, VI, 314a38):

Aquest text amb l'article *IPROS* suggeriria que ens hem de veure amb un derivat del gal. *cassanus* 'roure' com havien sospitat alguns; però això era poc possible fonèticament com ho palesen els NLL formats d'aquest apel·latiu, com ara Cassanet, Cassanedill; en català la *s* fricativa de *Queixans* suposa per força una base en *-SSI-*.

Si *Queixans*, per raons de fonètica evolutiva, s'ha d'explicar amb una base *CASSI-*, i això ens orienta cap a un nom de persona, *Quixanell* també s'haurà d'explicar així. I aquesta reflexió es veu reforçada per la consideració que els noms de masos, amb molta freqüència, es remunten al nom de l'antic propietari.

Suposem, per tant, que *Quixanell* sigui diminutiu d'un nom de persona. És clar que el seu primitiu serà *Quixà*, i antigament **Quixan*. Sorprenentment això ens recorda el nom castellà de *Quixano*, que no degué de ser rar, per tal com Cervantes l'atribueix al seu personatge universal: *Alonso Quixano*. La solució etimològica d'aquest *Quixà* ens la dona Coromines a l'article dedicat a *Queixàs* (OC, VI, 313b49):

Procedeix de **CASSIANU*, format del NP romà *CASSIUS* amb el sufix *-ANU*, expressant pertinença de propietat, i ben representat a França.

Per a aquest antic *Queixà* podria tenir explicació un nom de casa del llogaret de *las Badias* de Monesma: *Ca de Cuixamenor*. Recordem les expressions medievals «menor de dies» i «major de dies» per referir-se a dues persones, moltes vegades pare i fill, que tenen exactament el mateix nom. Així, hem de pensar en un *Queixà* i en un *Queixà Menor*. És evident que, mancat del seu accent, en quedar

amalgamat l'antropònim amb l'adjectiu comparatiu, l'opacitat semàntica del nom **Queixamenor* afavoria una interpretació per etimologia popular. Als *Morabatins* de 1385 el nom apareix ja com a *Guillem de Coxemeno* (Camarena, 1966, p. 98). És veritat que en els *Focs* de 1381 apareixia escrit com *G. de Colexe Menor* (Camarena, 1966, p. 24). Però és una documentació aïllada i no hem de concedir excessiva importància a formes que van ser escrites per persones vingudes de fora del comtat.

Sortint del territori de Monesma i Queixigar, però en aquest capítol de noms d'origen antropònimic, podríem repassar ara topònims l'etimologia dels quals no vèiem clara fa pocs anys. Per exemple el nom del llogaret de *Verí*, proper a Castilló de Sos. Coromines deia que era d'etimologia incerta i assenyalava «tres hipòtesis cap de les quals no satisfà gaire» (OC, VII, 467a16). Veient que apareix (Terrado, 2000, p. 174) ja amb la forma *Berin* en un document dels primers anys del segle XI, que hi ha un homònim gallec, el poble de *Verín*, i que tenim un *Accius Verinus* en una inscripció hispànica del nord-oest peninsular (Vives, 1971, p. 332), no dubtem ja a vincular el topònim amb el nom personal llatí VERINUS.

Un altre apartat en el qual Coromines ens va ensenyar moltes coses és el dels topònims procedents d'antropònims medievals en genitiu. El document suara esmentat a propòsit de *Verí*, les *Dècimes de Castilló*, conté exemples de noms personals en genitiu: *Ramio Atons*, *Ato Mirons*, *Ato Barons*, *Ennecho Atons*. L'*Onomasticon* ja estableix l'etimologia de noms ribagorçans com *Brallans* (VILLA BRADILANIS) o *Visalibons* (VILLA LUPONIS). En surten ara altres que no vam tractar, com *Puimerons* (PODIUM MIRONIS), a Claravalls, o *Puiaçons* (PODIUM ATIONIS), a Queixigar. I, si no fos perquè la documentació medieval ens ho impedeix, estariem temptats d'interpretar el nom del poble d'*Adons* com un *VILLA ATONIS. L'article sobre aquest nom (OC, II, 11a16) va ser el primer que Joan Coromines ens va encarregar que escriguéssim, i la veritat és que sempre ens ha semblat massa construïda l'explicació que li vam donar a partir del basc pirinenc. El genitiu medieval *Atons* hagués estat una proposta més senzilla. Tanmateix les formes medievals *Atonze* (any 982), *Adonze* (any 961) i *Adoncem* (any 1066) semblen apuntar a una terminació amb sibilant africada i no a un genitiu.

Sempre dintre d'aquest terreny, convindria ampliar el nostre coneixement dels noms que hagin pogut arribar amb moviments de població antics o moderns. Posarem un exemple: el nom del *barranc de Garbisson*, immediat a la població de Roda d'Isàvena. Es pronuncia [garbisón] i l'hem recollit com *barranco Garbisson* a Roda en més d'una ocasió. En el curs baix s'anomena *barranc de Santa Creu*. És impossible no unir aquest nom amb l'antropònim bascònic *Garbisso*, nom navarrès que els especialistes (Cierbide, 2004, p. 214) relacionen amb el basc *garbi* 'net', 'limpidus': *Garbisso Acenariz* (any 1048), *Garbixi* (any 1072). Haurem de pensar en el vell fons bascònic ribagorçà o en un antropònim de repoblació? En

aquest cas ens inclinàriem per la repoblació. L'any 1006 la ciutat de Roda va ser destruïda per Abd al-Malik i a principis de l'any 1018 va ser reconquerida pel rei navarrès Sancho el Mayor. Podríem estranyar-nos que hagués deixat allà alguns dels seus vassalls? I encara que el trasllat del nom no s'hagués produït tan aviat, sabem que les relacions amb Navarra han continuat en segles posteriors.

Moltes coses més caldria tenir en compte per completar l'obra de Joan Coromines, com pot ser el recull i l'estudi dels noms de casa, als quals l'*Onomasticon* presta poca atenció. Però bastaran aquestes pinzellades per mostrar quin és l'onomàsticon que ara podem fer.

CONCLUSIÓ

L'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines és l'obra que ell va redactar amb l'ajut dels seus col·laboradors. De res serviria pensar com hagués pogut ser si el mestre hagués viscut més anys o si els seus col·laboradors haguéssim estat més eficaços. Disposem ara d'un fonament sòlid per a la ciència onomàstica catalana. Però això no vol dir que estigui tot fet. Ben al contrari, és ara quan més podem treballar, per comprovar la solidesa d'aquesta base i per construir a partir d'ella.

En aquesta tasca de futur hem apuntat algunes desiderates. Caldria completar el repertori de noms catalans amb les noves aportacions dels molts reculls de topònims apareguts en els darrers anys. Caldria revisar les propostes etimològiques de Joan Coromines a la llum de la documentació publicada i de les propostes fetes pels especialistes. Ens agradaria tenir una toponímia dels noms de la religió. Seria també interessant disposar d'una toponímia botànica plantejada amb un criteri semasiològic i no solament etimològic. Convindria, per fi, acceptar el repte d'elaborar una obra d'antroponímia catalana. El mestre Coromines ens va deixar un «Toponomasticon Cataloniae», però no va tenir temps d'escriure un «Antroponomasticon Cataloniae». És aquesta potser la tasca més urgent.

L'Institut d'Estudis Catalans, amb conferències com la que avui he tingut el goig de pronunciar davant de vostès, diu que «vol palesar el seu profund agraïment a Joan Coromines». I diu també que la manera que li ha semblat escaient d'homenatjar el mestre és «amb uns actes acadèmics destinats a fer conèixer i a divulgar l'obra de qui fou membre de l'Institut». Felicito l'Institut per aquesta iniciativa i li plantejo un repte: que no es conformi a fer conèixer l'obra de qui va contribuir a la glòria d'aquesta institució, que miri de completar i de perfeccionar l'obra de Coromines.

Quan algú mor dintre d'una família, els qui queden, i especialment si han estat nomenats marmessors, fan complir el testament. Coromines va començar a construir, però no va poder acabar de cobrir. Aquest és el seu testament espiritual: aca-

beu de construir la meua casa. L'Institut pot considerar-se com un dels seus mar-messors. També jo m'hi he sentit, per l'afecte que sempre vaig tenir al mestre. Crec que el millor homenatge que li podem retre és continuar l'obra que ell va començar.

XAVIER TERRADO
Universitat de Lleida

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll.
- BASTARDAS, Maria Reina (1994). *La formació dels collectius botànics en la toponímia catalana*. Barcelona: Reial Acadèmica de Bones Lletres.
- CAMARENA MAHIQUES, José (1966). *Focs i morabatins de Ribagorça (1381-1385)*. València: Anubar.
- CIERBIDE MARTINENA, Ricardo (2004). «El nombre de los navarros». *Nouvelle Revue d'Onomastique*, vol. 43-44, p. 211-222.
- COROMINES, Joan (1965-1970). *Estudis de toponímia catalana*. Barcelona: Barcino.
- (1980). *Toponímia de la Vall de Boí*. [Separata del *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*]
- (1980-1995). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial.
- (1980-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial.
- DANTE ALIGHIERI (1979). *Divina comèdia*. Barcelona: Barcino. [Versió catalana d'Andreu Febrer a cura d'Annamaria Gallina]
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2002). *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ROHLFS, Gerhard (1985). *Diccionario dialectal del Pirineo aragonés*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- SELFA SASTRE, Moisés (2003). *Toponímia del valle medio del Isábena*. Lleida: Pagès Editors.
- TERRADO PABLO, Xavier (1992). *Toponímia de Betesa*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- (1999). «L'Onomasticon que podem continuar fent». *Avui* [Barcelona] (4 febrer).
- (2002). *Els noms de lloc de la Vall de Boí*. Lleida: Pagès Editors.
- TERRADO PABLO, Xavier; MARTÍN DE LAS PUEBLAS, Jesús; SELFA SASTRE, Moisés (2000). «Las décimas de Castejón de Sos. ¿Vestigios del primitivo romance ribagorzano?». *Alazet*, vol. 12, p. 161-200.
- UBIETO ARTETA, Antonio (1989). *Documentos de Obarra anteriores al año 1000*. Saragossa: Anubar.
- VÁZQUEZ OBRADOR, Jesús (1998). «Toponímia de Calvera (Huesca) registrada en documentos de Obarra de los siglos X a XIII». A: *Toponímia: Más allá de las fronteras lingüísticas (Studia toponymica in memoriam Joan Coromines et Alfonso Irigoyen oblata)*. Lleida: Universitat de Lleida, p. 69-87.
- VIVES, José (1971). *Inscripciones latinas de la España romana*. Barcelona: CSIC.

Entorn de l'epistolari de Joan Coromines

El projecte d'edició dels epistolaris de Joan Coromines va néixer després de la mort del nostre filòleg, esdevinguda el 2 de gener de 1997 a Pineda de Mar, lloc habitual de residència pràcticament des de la seva jubilació com a *full professor* de la Universitat de Chicago. Poc després de la mort de Joan Coromines s'inicià la catalogació i ordenació dels materials, llibres i papers, dipositats al seu estudi i biblioteca de Pineda de Mar. En un dels calaixos de mà dreta del seu despatx, presidit per la Underwood negra que havia comprat a l'Argentina i amb la qual havia escrit els milers de pàgines de les seves obres, hi havia un sobre polsegós de mida de mig foli, que contenia totes les cartes que havia rebut de Pompeu Fabra i la còpia de les que li havia tramès, així com altres materials connectats amb aquesta relació. Un cop examinat el contingut, de seguida es va veure que es tractava d'un material important, que calia donar a conèixer. La Fundació Pere Coromines, doncs, va decidir publicar aquests materials i amb aquesta finalitat va crear la col·lecció «Textos i Estudis», amb un format, estructura i tipografia que bàsicament s'ha anat repetint posteriorment, caracteritzada per unes cobertes dissenyades per l'artista Perejaume.

LA COL·LECCIÓ «TEXTOS I ESTUDIS»

El primer volum d'aquesta col·lecció va ser, doncs, *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili*,¹ que va aparèixer al primer trimestre de 1999, tot i que amb data de 1998 per fer-lo coincidir amb el cinquantenari de la mort de Pompeu Fabra. Aquest volum, prologat per Max Cahner, president de la

1. Fa referència a: *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998), ed. a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas, presentació de Max Cahner, proemi de Manuel Castellet, Barcelona, Fundació Pere Coromines, coll. «Textos i Estudis», núm. 1.

Fundació Pere Coromines, i Manuel Castellet, aleshores president de l'IEC, va ser a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas i aplegava sis cartes de Fabra i nou de Coromines,² a més de la correspondència amb Ferran Rahola, gendre de Pompeu Fabra, iniciada amb la comunicació de la mort de Mestre Fabra, i continuada pel procés de publicació de la *Gramàtica catalana* de 1956, anomenada «pòstuma», de la qual va tenir cura J. Coromines. Ferran Rahola va ser substituït com a interlocutor, a partir d'un cert moment de l'edició de la gramàtica pòstuma, per Frederic Rahola, cosí de l'anterior i propietari de l'editorial Teide, que la publicà. Aquest epistolari, a més, afegia com a annex diverses perles inèdites de Pompeu Fabra, com l'estudi «Grafia dels mots composts, sintetitzats o no, amb guionet o sense», la «Llista d'exemples i altres notes —Papers solters—», així com una «Llista d'esmenes al diccionari Fabra», seguida d'unes «Esmenes a la “Gramàtica pòstuma” de Pompeu Fabra», signades per J. Coromines.

De fet, la fortuna de trobar en un únic sobre ben conservats tots els papers de la relació de Fabra amb Coromines va facilitar la intenció que la Fundació Pere Coromines tenia de voler mostrar la relació íntima entre mestre i deixeble, que aquest intercanvi epistolar palesava a bastament.

Després de la publicació d'aquest epistolari es va procedir a una ordenació sistemàtica de la correspondència global de J. Coromines, prou ben ordenada, conservada i classificada per anys. Després d'una primera avaluació d'aquests materials, la Fundació Pere Coromines va valorar-ne positivament el contingut i va decidir-ne la publicació per corresponsals a mesura que s'anessin completant. Per tant, d'entrada es va descartar una publicació cronològica, perquè es va entendre que això dificultaria el seguiment dels diversos discursos, prolongaria excessivament en el temps la conclusió dels diversos diàlegs i dificultaria la publicació de l'obra. Al capdavall, enteníem que un cop publicada la totalitat de l'epistolari de Joan Coromines també es podria fer, si algú hi estava interessat, una lectura transversal, que és la que nosaltres mateixos assajarem en la segona part d'aquesta conferència en alguns d'aquells punts que ens semblen més interessants.

La correspondència de Joan Coromines, com acabem de dir, estava ben conservada, però no era completa en tots els casos. J. Coromines conservava habitualment els originals de les cartes rebudes pels diversos interlocutors, i la còpia de les trameses en el cas que s'haguessin escrit a màquina, fet que era el més habitual. De totes maneres, hi havia, a més de la mancança de la còpia dels originals de Coromines escrits a mà, alguns buits en les cartes rebudes, imputables a pèrdues. Un cop reordenada la correspondència per corresponsals de manera cronològica

2. Amb posterioritat a l'edició d'aquest epistolari es van trobar dues cartes inèdites més de J. Coromines, publicades a la *Revista de Catalunya* (núm. 208, juliol-agost 2005) sota el títol de «Dues cartes inèdites de Joan Coromines a Pompeu Fabra», a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas.

i detectats els buits corresponents, es va procedir a contactar amb els interlocutors o, en el cas de la mort d'aquests, que era lamentablement el més freqüent, els seus hereus, per tal de completar, en la mesura que fos possible, els buits existents i per sol·licitar el permís per a la publicació dels materials. Un cop feta aquesta tasca, que encara continua en els epistolaris pendents de publicació i que en alguns casos ha estat inevitablement i comprensiblement lenta, es procedia a l'edició fidedigna de les cartes i a l'anotació escrupolosa, criticada per alguns i elogiada per alguns altres, que nosaltres defensem.

El volum que vam publicar després contenia la relació epistolar de Joan Coromines amb el filòleg illenc més important del seu temps, Francesc de B. Moll.³ Es tracta d'un gruixut volum, prologat per Aina Moll, filla del venerable filòleg menorquí, l'ajuda de la qual va ser imprescindible per completar aquest epistolari, que reuneix un total de dues-cents vint-i-tres cartes, que s'estenen entre el 1933 i el 1980 —cent set de Coromines a Moll i cent catorze de Moll a Coromines. En annex, a més, s'afegia la correspondència conservada entre P. Fabra i F. de B. Moll: dues cartes de P. Fabra i dues de F. de B. Moll.

Sota el títol d'*Epistolari Joan Coromines & Josep Pla*⁴ publicàvem, prologat per la reconeguda planiana Marina Gustà, les dotze cartes conservades entre el nostre lingüista i Josep Pla: vuit de Coromines i quatre de Pla intercanviades entre el 1961 i el 1974. Aquest volum, el tercer de la col·lecció «Textos i Estudis», va ser coeditat conjuntament per la Fundació Pere Coromines i Edicions Destino i va aparèixer el 2001, coincidint amb el vintè aniversari de la mort de l'escriptor empordanès. La correspondència permet rastrejar la gènesi de l'*homenot* Joan Coromines de Josep Pla. Un annex recollia, a més, sis articles de J. Pla i dos de J. Coromines, de difícil localització, connectats amb els temes relacionats amb l'epistolari. Aquest costum de publicar en annex textos relacionats amb l'epistolari serà a partir d'aquest volum habitual.

El volum quart de la col·lecció va aparèixer l'any 2002 i recollia la relació epistolar amb el brillant assagista valencià Joan Fuster.⁵ Prologat per Jaume Pérez Montaner, la correspondència era formada per un total de trenta-sis cartes escrites entre el 1955 i el 1991, vint-i-dues de J. Coromines i catorze de J. Fuster.

3. Fa referència a: *Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll: Apèndix: Epistolari Pompeu Fabra & Francesc de Borja Moll* (2000), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg d'Aina Moll, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 2, 623 p.

4. Fa referència a: *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla* (2001), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg de Marina Gustà, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 3, 164 p.

5. Fa referència a: *Epistolari Joan Coromines & Joan Fuster* (2002), ed. a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg de Jaume Pérez Montaner, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 4, 180 p.

El mateix any es publicà l'*Epistolari Joan Coromines & Carles Riba*,⁶ prologat per Jaume Medina. Aquest interessant epistolari ha passat més desapercebut que el que es mereix l'interès intrínsec de les quaranta-tres cartes escrites entre el 1928 i el 1960 per J. Coromines (vint-i-vuit cartes) i C. Riba (tretze cartes).

L'any següent va ser el torn del volum que recollia la correspondència amb dos catalans exiliats a Amèrica. Es tractava d'assenyalar la relació del nostre filòleg amb les colònies de catalans exiliats, de les quals, recordem-ho, ell també formà part. Els seus interlocutors van ser el patrici Hipòlit Nadal i Mallol, exiliat a l'Argentina des de començaments del segle xx i editor de la mítica revista *Ressorgiment*, i el comedïograf Avel·lí Artís i Balaguer,⁷ pare de Tísner, establert a Mèxic després de la Guerra Civil i editor de *La Nostra Revista*. En total les cartes conservades d'aquesta relació són vint-i-vuit, escrites entre el 1941 i el 1970: sis de J. Coromines a H. Nadal i catorze d'H. Nadal, i quatre de Coromines a A. Artís i quatre també a la inversa.

El darrer volum aparegut fins ara i setè de la col·lecció és l'*Epistolari Joan Coromines & Joan Sales*,⁸ prologat per Albert Manent, que aplega les cent dinou cartes intercanviades entre el 1946 i el 1983 pel nostre filòleg (vint-i-nou cartes) i l'escriptor i editor J. Sales (vuitanta-vuit cartes) amb el debat de fons del model de llengua literària.

En total, fins ara tenim publicades un total de gairebé mig miler de cartes —concretament quatre-centes setanta-cinc.

VOLUMS PENDENTS

Els projectes més immediats que tenim en cartera dins el projecte d'edició de l'*Epistolari Joan Coromines* és el volum que recollirà la correspondència amb el seu pare, Pere Coromines. Es tracta de la relació epistolar establerta entre el 1925 i el 1939, any de la mort de Don Pere a Buenos Aires, a l'exili argentí. En total són 317 cartes, que ocuparan més de mil pàgines, que recullen, d'una banda, els «anys d'aprenentatge» de Joan Coromines a Montpeller (1926-1927), on va tenir de professors G. Millardet i M. Grammont; a Madrid (1928), on va contactar amb R. Menéndez Pidal, i a Zuric (1928-1929), on J. Jud va marcar profundament el nostre filòleg,

6. Fa referència a: *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg de Jaume Medina, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 5, 349 p.

7. Fa referència a: *Epistolari de Joan Coromines amb exiliats catalans d'Amèrica: Hipòlit Nadal i Mallol i Avel·lí Artís i Balaguer* (2003), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg de José M. Murrià, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 6, 263 p.

8. Fa referència a: *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas, pròleg d'Albert Manent, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 7, 489 p.

i a París (1939); i, d'altra banda, la correspondència dels anys de guerra (1936-1939). Per les pàgines d'aquest epistolari, el jove filòleg reflexiona sobre la seva carrera, desplega projectes, analitza els mètodes dels seus professors i treballa i estudia incansablement; també hi pren un relleu considerable la figura de Pere Coromines, esdevingut un veritable *pater familias*, que aconsella, que renya, que estima.

Hi ha prevista també enguany l'edició de l'*Epistolari Joan Coromines & Josep M. de Casacuberta*, que reunirà la correspondència (1926-1981, cent dues cartes) amb el seu mestre i amic Josep M. de Casacuberta, que introduí Coromines en l'estudi de la toponímia i a qui el nostre filòleg va dedicar els vuit volums del seu *Onomasticon Cataloniae*.

Un altre dels epistolaris previstos és el que recollirà la correspondència entre Joan Coromines i Manuel Sanchis Guarner, el filòleg valencià més important del seu temps. En total setanta-quatre cartes (quaranta-sis de Coromines i vint-i-vuit de Sanchis) intercanviades entre el 1935 i el 1974.

El professor José M. Pascual, amb la col·laboració de José I. Pérez Pascual, també té molt avançada l'edició de l'epistolari de Coromines amb Don Ramón Menéndez Pidal, que aplegarà gairebé un centenar de cartes intercanviades entre el 1929 i el 1964.

Un altre volum recollirà la correspondència al voltant de l'edició de la *Miscel·lània Fabra*, que J. Coromines va emprendre amb grans esforços des de l'Argentina. Els seus corresponents van ser Francesc Cambó, Rafael Patxot, l'AACC, Josep Rovira, Joan Gili, Joan Ventura i Sureda, Miquel Ferrer, entre d'altres.

La quarantena llarga de cartes escrites entre el 1930 i el 1961 que es van intercanviar J. Coromines amb Lluís Nicolau d'Olwer, amb pròleg d'Eulàlia Duran, formarà un altre dels volums d'aquesta col·lecció.

Els altres volums projectats, encara per completar,⁹ reuniran la correspondència que J. Coromines va mantenir amb intel·lectuals de la talla de Jordi Rubió —una vintena de cartes entre el 1948 i el 1980—, Pere Bosch i Gimpera —més de quaranta cartes entre el 1953 i el 1973—, Pere Bohigas —una cinquantena de cartes intercanviades entre el 1949 i el 1989—; amb els filòlegs castellans Américo Castro —quaranta-sis cartes conservades entre el 1940 i el 1963— i Tomás Navarro Tomás —trenta-dues cartes entre el 1942 i el 1973—; Josep M. Batista i Roca —divuit cartes entre el 1952 i el 1959—; Antoni M. Badia i Margarit, Albert Manent i el seu editor Max Cahner.

Les més de tres-centes cartes escrites entre el 1957 i el 1996 amb el seu deixeble Joseph Gulsoy formaran un altre volum; Henrike Knörr està preparant el volum de correspondència entre J. Coromines i Antonio Tovar, Koldo Mitxelena i

9. Les dades aquí expressades només recullen el nombre de documents que hi ha dipositats a l'Arxiu de la Fundació Pere Coromines, prèvia la recollecció completa dels materials.

Manuel Agud —quaranta-vuit cartes (entre el 1952 i el 1982) de Coromines i A. Tovar; setanta-sis cartes (entre el 1956 i el 1987) de Coromines i Koldo Mitxelena, i vuit cartes (entre el 1970 i el 1974) de Coromines i Manuel Agud.

El projecte global d'edició de l'*Epistolari Joan Coromines* és previst que tingui uns vint-i-cinc volums, i no tenim cap dubte que constituirà un dels corpus epistolars catalans més importants del segle xx.

Voldríem remarcar, també, la importància d'aquests epistolars per a la història, si més no, cultural, del nostre país. Importància que rau en el fet que el nostre país va estar emmordassat i emmanillat durant quaranta anys per culpa de la dictadura franquista; durant quaranta anys la realitat d'aquest país no va sortir en els diaris. La recuperació d'aquest passat, d'aquesta memòria històrica, per mitjà de la comunicació epistolar dels caps de brot, de les elits intel·lectuals catalanes, esdevé en determinats aspectes imprescindible. Els diversos volums que formen l'*Epistolari Joan Coromines* són materials preciosos que contenen informació necessària per reblir els forats que la nostra realitat ha deixat en la nostra història. També voldríem destacar el fet que molt sovint els interlocutors d'aquests reculls epistolars, com és el cas que ens ocupa, eren gent d'una alta qualitat humana i moral, amb un ús de la llengua exemplar, modèlic. Totes aquestes característiques fan dels epistolars de la nostra *intelligència* del segle passat una perla preciosa que creiem que cal preservar i donar a conèixer.

A més, aquests epistolars, escrits majoritàriament durant les tres primeres quartes parts del segle xx, són els últims cartutxos, els darrers exemples, del gènere epistolar entès com un gènere fruit d'una necessitat espontània. Amb ells, hi insistim, s'acaba el gènere epistolar. Avui dia els diversos sistemes de comunicació, més immediats, fàcils i barats, condemnen aquest gènere, el gènere epistolar, a la desaparició. Per tant, ens trobem davant els darrers exemplars d'una espècie en via d'extinció, i ens sembla que això també és un al·licient afegit a l'hora d'enfrontar-se a epistolars com el de Joan Coromines.

* * *

Joan Coromines va establir, per mitjà del seu epistolari, una xarxa de relacions amb les elits de la intel·lectualitat catalana del moment. El seu epistolari, doncs, és teixit talment com una teranyina, de manera que si estirem un fil, se'n ressent tota l'estructura. Això ens permet agafar un tema i, saltant d'un epistolari a un altre, fent-ne una lectura transversal, veure com repercuteix en tot el corpus epistolar. El *Diccionari general de la llengua catalana*,¹⁰ de Pompeu Fabra, ens

10. Fa referència a: Pompeu FABRA (1932), *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona, Catalònia. Per a una informació detallada d'aquest volum, cf. J. SOLÀ i P. MARCET i SALOM (1998), «Bi-

permetrà exemplificar això que deïem: l'íntima relació dels diversos epistolaris de Joan Coromines.

ESMENES I ADDICIONS AL DICCIONARI FABRA

Comencem, doncs, amb l'epistolari entre Pompeu Fabra i Joan Coromines. Fabra mateix, en una carta tramesa a Coromines pocs mesos després d'acabar la Guerra Civil,¹¹ comenta:

Jo estic consternat pel que m'ha passat amb els meus papers: amb les preses amb què vaig haver de sortir de Barcelona, no vaig poder emportar-me'ls, i entre ells hi havia una part ja redactada de la *Gramàtica* i totes les esmenes i addicions fetes al *Diccionari* en vistes a una segona edició. En Torres va rebre l'encàrrec de posar-los en un lloc segur; suposo que ho haurà fet; però la dificultat serà fer-los arribar a mans meves.

Fabra mateix, doncs, ens informa que havia deixat a Barcelona ja redactades «totes les esmenes i addicions fetes al *Diccionari* en vistes a una segona edició», notícia de la qual no teníem cap referència.

Miquel Torres i Ferrer¹² devia fer, en part, bé la seva feina, si més no pel que fa a la *Gramàtica*,¹³ que pòstumament el mateix Coromines s'encarregà d'editar. Pel que fa a les «esmenes i addicions» de Fabra, tot fa pensar que la sort no va ser la mateixa, ja que el mateix Fabra, en una carta escrita pràcticament deu anys després d'aquella,¹⁴ diu:

bliografia de Pompeu Fabra», a *Homenatge a Pompeu Fabra: 1868-1948: Fidelitat a la llengua nacional: Biografia, antologia, bibliografia*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Institut d'Estudis Catalans: fitxa 097. Per a un estudi tipològic i estructural d'aquest diccionari, cf. G. COLON i A.-J. SOBERANAS (1991), *Panorama de la lexicografia catalana: De les glosses medievals a Pompeu Fabra*, 2a ed., Barcelona, Enciclopèdia Catalana, col·l. «Biblioteca Universitària», p. 217-234.

11. Cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta III, 8-IV-1939, p. 27-28.

12. Miquel Torres i Ferrer fou col·laborador de Fabra en la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Feia, oficialment, tasques subalternes, però era una persona de la confiança absoluta de Fabra i feia, amb eficàcia i discreció, de filtre de les visites que Fabra rebia.

13. Fa referència a: Pompeu FABRA (1956), *Gramàtica catalana*, Barcelona, Teide, anomenada també «Gramàtica de 1940», perquè «el Mestre començà de treballar en aquest llibre l'any 1940» («Prefaci», de Joan Coromines, p. VIII). També és anomenada «Gramàtica pòstuma» o «Gramàtica per als mestres». J. Coromines fou qui tingué cura de l'edició. Per a una informació detallada d'aquest volum, cf. J. SOLÀ i P. MARCET (1998): fitxa 145. Per a una descripció detallada del manuscrit, cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998), p. 131, núm. 2.

14. Cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta xv, 15-III-1948, p. 70.

Retardava la contesta a la vostra lletra perquè volia adjuntar-hi la llista de les innovacions ortogràfiques que penso proposar a l'Institut en ocasió d'haver emprès aquest la revisió del meu *Diccionari*. Però veient que a hores d'ara encara no tinc confeccionada sinó una petita part d'aquesta llista, no vull deixar passar més temps sense escriure-us acusant-vos la recepció de la vostra lletra, tot proment-vos, però, que us la trametré com més aviat pugui, perquè abans d'enviar-la a la Secció Filològica voldria que ens poséssim d'acord vós i jo sobre les reformes que convé sotmetre a l'aprovació de l'Institut.¹⁵

Per tant, Fabra tenia com a únic interlocutor d'aquestes «esmenes i addicions» al diccionari Fabra Joan Coromines. Hi ha proves d'aquesta connivència entre Fabra i Coromines en les cartes posteriors,¹⁶ en què Fabra li trametia una part de les llistes d'esmenes¹⁷ que l'Institut havia de sancionar, canvis que eren «en conjunt els mateixos que vós proposàveu de fer anys endarrera».

De fet, no deixa de ser normal que, un cop publicat l'any 1932 el *Diccionari general de la llengua catalana*, automàticament s'iniciés un procés de recollida d'esmenes i d'elaboració d'addicions amb vistes a una segona edició, procés que va estroncar la derrota de la Guerra Civil i l'exili consegüent. Ara bé, el que ja sobta més és que es reprengué a finals de la dècada dels quaranta. Per tant, no és arriscat suposar que aquest procés d'elaboració d'una segona edició del diccionari Fabra per part de l'IEC respongui més a un desig de normalitat que no pas a una possibilitat real.

Fabra, doncs, va trametre una part de les llistes a Coromines. Diem «una part», perquè «en les llistes que he tramès fins ara, ja he fet alguns canvis de grafia sense esperar l'aprovació de l'Institut, segur que no els ha de mancar ja que vénen a corregir veritables lapsus i grafies injustificables».¹⁸ En aquesta mateixa carta, Fabra no deixava d'expressar, però, una sèrie de temors:

15. En aquesta mateixa carta, Fabra engega una andanada contra els nous nomenaments de la Secció Filològica de l'IEC: «I, a propòsit de l'Institut, no cal dir-vos quin va ésser el meu astorament quan vaig assabentar-me dels nomenaments d'en Segarra [Josep M. de Sagarra] i de l'Aramon, fets sense consultar-nos prèviament en Nicolau i a mi. Vull creure, com vós, que aquests nomenaments foren fets amb caràcter interí. Vaig demanar aclariments, però encara no m'han estat donats». La composició de la Secció Filològica de l'IEC era, en aquests moments, la següent: Pompeu Fabra, president (SF, 14-II-1911; president SF, 1917-1948; absent des del 1939), substituït, després de la seva mort, per Carles Riba (SF, 5-III-1932; president SF, 1950-1959), Josep Carner (SF, 14-II-1911; absent des del 1939), Lluís Nicolau d'Olwer (SF, 22-III-1917; absent des del 1939); Josep M. López Picó (SF, 1-VII-1933), Josep M. de Sagarra (SF, 1-V-1942), Ramon Aramon, secretari (SF, 1-V-1942), i Pere Bohigas (SF, 13-VI-1942).

16. Cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta xvii, 20-IV-1948, p. 72-75, i xviii, 20-XI-1948, p. 76-81.

17. De fet, van ser dues les llistes d'esmenes al *Diccionari general* que P. Fabra va trametre a J. Coromines, aplegades en *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998), p. 191-223.

18. Vegeu *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta xvii, 20-IV-1948, p. 72.

Però hi ha canvis que cal evidentment sotmetre per endavant a l'aprovació de l'Institut, dels quals convé que parlem abans de proposar-ne l'admissió. Tinc motius per creure que alguns dels canvis que proposarem vós i jo no obtindran, absent jo, l'aprovació dels actuals membres actius de la Secció; però sense que això ens hagi de deturar de proposar totes les innovacions que creguem indispensables, vull dir-vos per endavant, jo, a qui no fan por les innovacions, que no crec que n'hi hagi prou que una grafia sigui indubtablement millor que l'actual perquè aquesta hagi d'ésser, sense més, necessàriament reemplaçada per aquella. A l'hora en què es fixà l'ortografia dita de l'Institut, donat l'estat d'anarquia ortogràfica del català renaixentista, hom era lliure d'adoptar per a cada mot la grafia que jutgèssim més bona; però, avui, fixada l'ortografia, ens hi hem de mirar abans de canviar la grafia d'un mot, sobretot si es tracta d'un mot important, d'ús freqüent, que la imatge visual del qual la gent té ben gravada a la memòria. Això vol dir que [no] pel fet que la grafia actual d'un mot estigui en desacord amb la seva etimologia (és el cas de *endanyar*) hagi d'ésser necessàriament rebutjada, i, encara menys pel fet que no estigui d'acord amb alguna de les normes que es conjuminaren en el moment de fixar l'ortografia (és el cas de *encís*, de *amoïnar*). Altra cosa és que una grafia estigui en desacord amb la pronúncia d'un dialecte (és el cas de *tivar*).

Coromines resumirà molt bé el pensament de Fabra sobre les esmenes ortogràfiques que calia fer en la darrera carta que li envià¹⁹ i que Fabra degué llegir *in extremis* poc abans de morir la diada de Nadal d'aquell mateix any:

Resumint jo diria que les raons a tenir en compte es poden classificar per ordre de força en els grups següents:

a) pronúncia dels dialectes moderns que distingeixen (llevat si és evidentment deguda a una alteració moderna i sense arrelament) i dels textos antics escrits per gent que distingia oralment;

b) raons estructurals de l'idioma, de congruència dins el sistema (p. ex. *tros* - *destrossar*);

c) l'ús arrelat ja en la nostra ortografia, quan es tracta de mots importants la imatge dels quals s'ha fixat ja en la memòria de la gent: si són mots extraordinàriament importants aquesta raó pot passar de vegades a davant de b), i àdhuc en algun cas extraordinari davant de a), mentre que si són mots poc importants —mots de diccionari, com *fenal*, *sacotell*, etc.— aquesta raó té menys força àdhuc que d);

d) l'etimologia, que solament té força com a subsidiària de les anteriors, com a raó de reforç d'aquestes, o en els casos en què tots els dialectes, ja des d'antic perderen la distinció o no la conegueren mai.

19. Cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta XVIII, 8-XII-1948, p. 84-85.

I acaba:

Finalment convé observar aquella norma de prudència comuna a tots els afers humans que recomana, en cas de dubte, d'abstenir-se de fer res, o bé, en el que ara ens interessa, esborrar el mot del diccionari, si no hi ha veritable necessitat d'incloure-l'hi.

Crec que amb això que he dit no faig més que formular els principis que vostè ha seguit tota la vida, als quals em vaig atènyer essencialment des del començament i que amb els anys i l'experiència no han fet més que anar-se fortificant i precisant dintre meu.

COROMINES, MEMBRE DE L'INSTITUT

En la penúltima carta que va escriure a Coromines,²⁰ Fabra l'investia membre de l'Institut i cap de les Oficines Lexicogràfiques *in pectore*:

Em plau molt, com a amic que us sóc i com a patriota, saber-vos esdevingut un lingüista de primera fila, que honora Catalunya; però això, enyorat Coromines, no em consola de la pena que em fa veure-us allunyat de la nostra terra, privat de dedicar-vos de ple a l'obra de perfeccionament de la nostra llengua i d'ésser, com us pertoca, el cap de les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut, de les nostres fins ara desgraciades Oficines. Jo que, quinze anys endarrera, esperava que, per fi, anàvem a redreçar-les un cop desembarassats dels qui tant entrebancaren el seu bon funcionament! Però confio que, amb mi o sense mi, l'obra interrompuda es reprendrà, i vós hi sereu.

Fabra moria la diada de Nadal de 1948. Poc després d'aquest fet luctuós, el 16 de febrer de 1949, Coromines es posà en contacte epistolar amb Carles Riba, president de la Secció Filològica de l'Institut en substitució de Fabra. Coromines escriu essent ja professor a Chicago, on havia aterrat l'any 1946, després d'haver sojornat un any a Nova York gaudint d'una beca de la Fundació Guggenheim per a la preparació del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. L'objectiu de Coromines era fer complir les darreres voluntats de Fabra expressades en la carta anterior. I per a això esgrimia aquell fragment de la carta de Fabra afegint-hi tot seguit:

[...] tinc consciència, sense una modèstia que hauria de ser insincera, d'haver reunit sobre el català una massa de coneixements, gràcies a una sèrie de circumstàncies favorables, una massa de coneixements tècnics tan gran com cap altra persona vivent avui no ha pogut reunir-los.

20. Cf. *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998): carta xvi, 20-IV-1948, p. 74.

I sol·licitava formalment l'ingrés en aquesta institució. Riba li responia²¹ que en prenia nota i en la contestació d'una carta posterior de Coromines li responia que el «*fauteuil* d'En Fabra», per usar l'expressió mateixa de Riba, seria per a ell:

[...] ens acordàrem, sense dificultats, sobre aquests dos punts: que el successor d'En Fabra ha d'ésser un filòleg tècnic (prou poetes dins la Secció!) i que aquest ha d'ésser V.²²

Finalment, Coromines va ser fet membre adjunt de la Secció Filològica de l'IEC l'any següent, en la sessió plenària del 21 de gener de 1950. En la carta posterior,²³ Coromines acceptava i regraciava «l'elecció amb què acaba d'honorar-me l'Institut» i expressava «la necessitat d'escurçar el termini de la tornada», necessitat que no aconseguiria mai. Coromines tornà a posar els peus a Catalunya després de la Guerra Civil pel maig de 1952. A partir d'aleshores, i fins a la seva jubilació l'any 1967 com a *full professor* de la Universitat de Chicago, quan es reincorporà definitivament a Catalunya, Coromines pogué concentrar la docència a la universitat i passar cada any un semestre a Catalunya fent enquestes per al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i per a l'*Onomasticon Cataloniae*.

De fet, la situació de l'Institut durant la dècada dels cinquanta no era gens fàgura, com comenta Riba:

El fet és que la situació s'ha prolongat més que aleshores no es preveia, i de vegades surto d'una d'aquestes sessions privades que fem, amb la melangia de plegar d'un joc per al qual potser ja som massa grans. V. deixa entendre el temor que estiguem sotmesos «a una forta pressió» etc. des de fora. No, res d'això: se'ns desdenya olímpicament; se'ns indica que si procedíssim a una depuració se'ns reconeixeria; però, en el cas que ens avinguéssim a aquesta indignitat, no dubto que ens posarien altres condicions igualment inacceptables. ¿He dit olímpicament? Per part d'alguns, caldria dir mefistofèlicament: prou se sap que una Acadèmia no pot obrar sense més recursos que els que s'arrenquen de bons patriotes, de dins i de fora, que es van cansant... I mentrestant, els membres que fan obra científica, la fan, si excepcionalment no tenen una posició personal independent, a estones que els deixen altres ocupacions, o gràcies a mecenatges precaris, o pitjor, lligant-se amb institucions estatals que, si no són creades originàriament contra la cultura catalana —vull sobretot dir en català— dins de Catalunya ho resulten; amb un trossejament de la unitat aconseguida, per trista torna.²⁴

21. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 12, 17-III-1949.

22. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 14, 29-VIII-1949, p. 84.

23. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 15, 14-III-1959, p. 87-88.

24. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 14, 29-VIII-1949, p. 83.

LA REEDICIÓ DEL DICCIONARI FABRA

De la revisió del diccionari Fabra que preparava l'Institut, ni un mot més. El silenci era més que significatiu. Coromines estava immers en la redacció del diccionari etimològic castellà, que l'acaparava totalment. Pel que fa a l'Institut, no havent-hi possibilitats d'afrontar econòmicament l'edició, el projecte es devia aturar. De totes maneres, Coromines ja havia deixat enllestit un treball inèdit titulat *Addicions i modificacions al Diccionari general de P. Fabra* en data 6-IV-1948, de seixanta-tres pàgines de gran format, que la Fundació Pere Coromines té intenció de publicar tan aviat com sigui possible.

Estant les coses així, una carta de Joan Coromines a Carles Riba de la darrereria de 1953²⁵ alerta d'una «qüestió urgent i important»:

En Vila i Vallès, llibreter català de Buenos Aires, em diu en una carta del 22 de novembre, rebuda ahir: «Ja el suposo assabentat que el dia del llibre (abril de 1954) es posarà a la venda a Barcelona, la nova edició del *Diccionari Fabra*, corregit i augmentat i autoritzat per la censura franquista. Tinc entès que s'ha obligat a treure unes poques paraules —no sé quines». No afegeix res més.

Coromines continua un pèl malfiat:

Suposo que aquesta novetat, que em sobta desagradablement, ja deu ésser ben coneguda a Barcelona. Si no ho fos, la provenença de Buenos Aires faria pensar que la reedició és cosa d'En Cruzet i En Lòpez Llausàs [...]. A Barcelona ja em temia jo que passaria això d'un moment a l'altre i per això vaig demanar que l'Institut prengués una decisió en ferm. Deurà ésser una reedició feta de qualsevol manera i amb més errades encara que l'altra. Si persistim en la idea de desautoritzar-la potser encara som a temps de fer una gestió enèrgica per impedir l'aparició del llibre o ajornar-la. La cosa és de molt mal averany, car s'hi pot haver ficat algun aficionat sense escrúpols que hi introdueixi innovacions, i fins es pot témer que ací hi hagi el punt d'arrencada d'una dissidència important. Tenim enemics poderosos interessats en l'aparició de tals dissidències.

Davant d'aquesta situació, Coromines proposava mesures expeditives:

Val la pena d'intervenir ràpidament prop dels editors, siguin qui siguin, i anunciar-los la desautorització i que es farà pública per diversos mitjans a Catalunya i a l'estranger. Això potser encara els pot fer reflexionar. És de témer que la família Fabra hi vagi d'acord i també caldria telefonar-los i escriure'ls.

25. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 23, 20-XII-1953, p. 103-105.

En aquesta mateixa carta, Coromines esgrimia un fragment d'una carta de Lluís Nicolau d'Olwer sobre el tema de la reedició del diccionari Fabra:

El *Diccionari Fabra* no pot esperar *ad kalendas*. Precisament donada la situació actual del català, cal no privar d'aquest instrument els nostres compatriotes que encara es preocupen de la correcció de la llengua. Estem exposats a una reedició irresponsable d'algun editor pirata (fa anys, hom havia parlat de fer-la en una República americana: compteu com hauria sortit!). La revisió a fons del *Diccionari* donarà bastant de feina, car a més de la part purament filològica, caldrà posar al dia el vocabulari científic... D'altra banda la direcció de l'empresa heu d'assumir-la vós (qui, si no?), i migpartida la vostra activitat entre Xicago i Barcelona i tenint entre mans moltes altres tasques, no podreu enllestir una *nova edició* del *Diccionari* sinó en el termini d'uns anys. El meu parer seria, doncs, de fer ara una *reimpressió* de la 1.ª edició, introduint-hi només aquelles modificacions que En Fabra havia ja acceptat, i que això ho deixéssiu enllestit vós en el pròxim semestre barceloní.

Aquesta carta no tingué resposta directa de C. Riba. De totes maneres, tres setmanes després,²⁶ Coromines torna a insistir en aquest tema, aprofitant noves notícies enviades per aquell llibreter:

[...] la censura ha donat permís per a la reimpressió, si bé crec que n'ha fet suprimir alguna poca cosa²⁷ (això no ho sé del cert). En Lòpez Llausàs, d'acord amb la Casa del Libro de Barcelona, i essent En Lòpez posseïdor de tot el plom amb què es va imprimir, [...] el reimprimeix. L'únic que ha hagut de fer és posar al seu lloc totes les paraules de l'Addenda, de la pàgina 1.763 a la 1.782 [...]

Coromines es posa al servei de l'Institut:

Per al cas que sigui possible de convèncer els editors de la necessitat de procedir d'acord amb nosaltres —i crec que val la pena de fer un esforç per aconseguir-ho— jo resto disposat a dirigir la reimpressió, sigui limitant-me a vetllar perquè el text sigui reproduït sense altra modificació que les errades d'impremta, i alguna distracció o inconseqüència evident, sigui (ço que em semblaria preferible si vostès hi estan d'acord) fent-hi només aquelles poques esmenes que figuren en la llista aprovada per l'autor i els col·legues de la Secció.

En la carta següent, Coromines resumeix en dos punts, després de callar «moltes raons per motius ambientals», la seva posició sobre la reedició del diccionari Fabra:

26. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 24, 6-I-1954, p. 106-108.

27. Cf. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1990), «Reincorporació al *Diccionari general de la llengua catalana* de les supressions atribuïbles a la censura», a *Documents de la Secció Filològica, I*, Barcelona, IEC, p. 73-75.

1. Crec que caldria fer un esforç a fons perquè de la lectura i correcció de les proves es pogués encarregar un bon corrector de català, sense cap relació amb la Casa del Llibre, designat per nosaltres i pagat per nosaltres, però amb diners d'ell. Per tant no pot ésser En Miracle, ni l'Aramon ni jo. [...]

2. La nota preliminar signada pel nostre President i la introducció de correccions (correccions noves, que no siguin de meres errades, distraccions o inconseqüències momentànies) són coses que estan molt bé, sobretot si, com ho entenc, no ens hi comprometem des d'ara. [...]

Tot fa témer i els primers fets ho confirmen, que ells miraran de precipitar la impressió, i àdhuc tirant fulls abans que ho autoritzem, com ja ho van fer en vida d'En Fabra, amb la primera impressió. El nostre «veurem» els frenarà saludablement. Ara nosaltres tenim sobre En Fabra el gran avantatge de no esperar de l'editor cap diner, i ens mostrariem ben curts de caràcter si no fèiem rendir a aquest avantatge tot el que pot rendir.

LA CONFERÈNCIA «ELS DOS DICCIONARIS»

Enmig d'aquest procés de reedició del diccionari Fabra, el filòleg menorquí Francesc de Borja Moll fa a Barcelona una conferència que causà un cert rebombori. Va ser un 20 de maig de 1954 a la seu de la Caixa de Jubilacions i Subsidis del carrer Aragó, dins els actes de l'Obra del Diccionari.

En aquesta conferència,²⁸ Moll donava resposta de manera belligerant a una sèrie de rumors, alguns d'ells un pèl malintencionats i d'altres d'una mala bava indissimulada, en contra del *Diccionari català-valencià-balear* en curs de publicació. Aquesta polèmica no apareix en els annals de la història cultural del nostre país —només F. de B. Moll en fa esment en les seves memòries—,²⁹ però, per exemple, alguns fragments del prefaci³⁰ de C. Riba a la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra, no s'entenen si no es té en compte aquest context.

La polèmica, no exempta de confrontació comercial —pensem que al cap de poc (setembre de 1954) apareixeria als aparadors de les llibreries la nova edició del

28. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002), p. 263-279.

29. Cf. F. de Borja MOLL (1975), *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Mallorca, Moll, col·l. «Els Treballs i els Dies», núm. 12, p. 138-143.

30. Potser algun dia caldria analitzar amb cert deteniment el prefaci de C. Riba al diccionari Fabra. En alguns moments, no sempre, però, sembla estar presidit per un cert desmenjament —i no ho diem només pel polèmic «honnête homme»— en relació amb aquesta obra de Fabra. És clar que, mirat en perspectiva lexicogràfica general, el diccionari Fabra és el que és, o el que podia ser en els moments i les circumstàncies en què va ser redactat. Però també és evident que dins el panorama de la lexicografia catalana l'aparició del diccionari Fabra suposava que la nostra llengua entrava amb tots els honors dins la categoria de les llengües de cultura. D'altra banda, l'aparició del diccionari Fabra abans de la Guerra Civil va ser providencial, perquè no costa gaire imaginar que l'inici de la dictadura franquista sense l'existència del diccionari Fabra hagués suposat per a la llengua catalana una tragèdia de resultats irreversibles.

Diccionari general de la llengua catalana, de P. Fabra, beneït per l'IEC—, discutia en el fons quin havia de ser el model de llengua literària —que era el terme que s'usava aleshores per referir-se a la llengua estàndard— que s'havia d'usar, quin havia de ser el tipus de llengua, prou ample sense arribar a ser disgregador, que calia per tal que tots els parlants i escriptors dels Països Catalans s'hi sentissin còmodes.³¹

Moll acabava la conferència amb les paraules següents:

El que fa perillar la unitat de la llengua no és l'ús de paraules dialectals, que són fruit de la mateixa llengua; el que fa perillar la unitat és el prurit d'imposar un motllo unitari a tothom i no respectar la personalitat dels escriptors comarcals, que tenen perfectíssim dret a matisar els seus escrits amb mots i formes de les seves regions respectives. Així s'atura l'enriquiment del lèxic i al mateix temps es fomenta el divorci dels escriptors i lectors regionals, s'aconsegueix que es retreguin d'escriure i llegir en català, i es fa, a la llarga, una labor de disgregació, tota contrària de la unitat en nom de la qual es parla. I quan alludeixo a les comarques, no vull referir-me únicament a València i a les Illes, sinó a les mateixes regions del Principat; perquè és un fet innegable que en la política cultural catalana s'ha tingut molt poc respecte als valors de Lleida, de l'Empordà, del Camp de Tarragona i d'altres comarques poc o molt allunyades de Barcelona.

Els problemes del llenguatge, i més concretament del lèxic, han de tenir la solució escaient en els dos diccionaris: en un diccionari de criteri exhaustiu que aportí tots els materials, i en un diccionari normatiu que vingui després d'aquell i que n'aprofiti tot allò que no sigui barbarisme innecessari, arcaisme ja superat o simple variant local. I la labor pràctica del qui prepari el diccionari normatiu ha de consistir en tenir una major tolerància per a les paraules comarcals, sobretot per a les que bons escriptors ja han usat literàriament.

Jo espero confiat el dia que l'Institut d'Estudis Catalans, amb el seu ben guanyat prestigi i amb la garantia dels noms il·lustres que figuren en la llista dels seus membres, ens doni el diccionari normatiu, ben fonamentat en la coneixença de totes les aportacions precedents, i en el qual figurin els mots catalans, no com una relació d'indultats del rigor acadèmic, sinó com un exponent de la riquesa exuberant de la nostra llengua, sia quina sia la regió on es parli, perquè sempre hem proclamat i proclamarem que allà on es parla català, per lluny que sigui, batega l'autèntic esperit de Catalunya.

31. La polèmica venia de lluny, vegeu, si no, la carta (Sueca, 18-II-1954) que J. Fuster adreçà a l'escriptor Vicenç Riera Llorca, en què narra la primera visita que féu a Barcelona, entre el 8 i el 15 de febrer de 1954, patrocinada pel grup de la revista *Pont Blau*, de Mèxic, que dirigia el mateix Riera Llorca: «Després, vam tocar —n'havíem quedat set o vuit— el tema de la llengua; ja pots imaginar-t'ho: el problema de la llengua de valencians i mallorquins. Riba estava irritat amb els mallorquins —jo, càn did de mi, em pensava que Riba no s'irritava—, per certs excessos dialectalitzants: acabàrem coincidint que la meua posició era la més equàn im i discreta [...]» (*Epistolari Joan Fuster - Vicenç Riera Llorca* (1993), ed. a cura de Josep Ferrer i Costa i Joan Pujadas i Marquès, Barcelona, Curial, p. 332).

Aquesta conferència provocà una llarga carta³² de Coromines de contestació. Coromines, esverat per les notícies que li arribaven des de Barcelona pel malestar que havia provocat la conferència de Moll, li'n demanà una còpia. La contestació de Coromines és aquell tipus de cartes que justifiquen tot un epistolari. Coromines, conciliador, defensa la posició intermèdia:

Sobre aquest tema existeixen moltes posicions i encara més matisos. Hi ha posicions extremes i posicions intermèdies, i la qüestió és molt clara, amic Moll: la raó està amb els del mig, i el tort en això està amb els extremistes, d'una i altra banda.

I raona:

Estigueu segur que homes com En Carles Riba i En R. Aramon, són gent que han lluitat i lluiten contra els exclusivismes i exageracions unificadores de molts, poc informats els uns i molt intolerants els altres.

Això em sembla essencial per damunt de tot: tots els anomenats en últim lloc estem en una sola barca. I aquesta barca està travessant un tràngol assaltada per corrents i ràfegues d'una i altra direcció.

També entre nosaltres hi ha diferències, diferències algunes vegades importants i generalment només de matís. És bo que tots exhortem el qui es trobi a l'arjau a servir ben bé en la direcció precisa que cadascú creu la ideal, però no ens posem a forcejar violentament els uns amb els altres per imposar-la. No solament perquè podem bolcar la barca de tots, sinó encara més perquè les diferències en realitat són petites, i mostrem una manca de perspectiva si ens posem a polemitzar amb vehemència per discrepàncies de relleu escàs. Tots tenim un denominador comú: ni creiem que hi hagi cap dialecte amb dret a usurpar les funcions de la llengua literària o digne de suplantar-la per ell sol, ni volem que aquesta rebutgi les aportacions dialectals valuoses. Dintre aquesta tesi general els uns ens decantem a subratllar fortament la primera part d'aquesta definició, d'altres l'altra, i els altres a subratllar-les totes dues amb força igual.

La posterior contestació, santament indignada, de F. de B. Moll ocupa la carta 64:³³

Estau en un error profundíssim quan pensau que he parlat influït per gent que em volta i em diu «Els altres han dit tal cosa, nosaltres hauríem de tornar-nos-hi dient que no comprin el d'ells». Que poc em coneixeu! ¿Podeu creure que hauria passat la vida sacrificant-me, com l'he passada, si tinguéu aquest es-

32. Vegeu *Epistolari Joan Coromines - Francesc de Borja Moll: Apèndix: Epistolari Pompeu Fabra - Francesc de Borja Moll* (2000): carta 59, 26-VIII-1954, p. 199-225.

33. Vegeu *Epistolari Joan Coromines - Francesc de Borja Moll: Apèndix: Epistolari Pompeu Fabra - Francesc de Borja Moll* (2000): carta 64, 7-I-1955, p. 235-239.

quifit criteri purament mercantil, aquesta magror espiritual? Els qui em volten, gent senzilla, sense pretensions d'intellectuals, tenen tots un denominador comú: un patriotisme abrandat, a prova de dificultats i de mesquineses d'altri; obren amb un desinterès exemplar, com jo no creia que n'existís encara, i posen per damunt de tot, els interessos de l'obra patriòtica per la qual es mouen. Amb el mateix entusiasme propaguen el *Diccionari català-valencià-balear* que les publicacions Barcino, les de l'Òssa Menor o les de l'Institut d'Estudis Catalans. Però aquests homes carregats de fe i d'abnegació s'han trobat sovint que la seva propaganda del *Diccionari català-valencià-balear* era entrebancada per un treball de sapa que sempre procedia d'elements íntimament adherits a la més alta institució cultural catalana. Imagineu-vos el desencís que havia de produir-los aquest fet incompreensible!

Concretament, a aquests amics els arriben pertot notícies de la consigna «No compreu el *Diccionari català-valencià-balear*», i aquesta consigna ha pervingut a coneguda d'una massa important de patriotes que se n'han escandalitzat amb tota la raó. Però la reacció d'ells no ha estat de dir que no comprin el *Diccionari Fabra*, sinó al contrari, comprar-lo ells i recomanar-lo als amics i coneguts, com jo mateix he fet. Tota informació que us hagi arribat en el sentit de dir que els elements de propaganda del *Diccionari català-valencià-balear* entorpeixen la difusió del *Diccionari Fabra*, és tendenciosa i falsa.

Ara, que l'actitud de determinats elements conspicus del catalanisme enfront del *Diccionari català-valencià-balear* ha indignat els nostres propagandistes i els ha fet lamentar que l'Institut perdi prestigi per estar lligat amb les persones que han pres la dita actitud, això és completament exacte.

La teoria de la consigna de no comprar el *Diccionari català-valencià-balear* és que no convé que aquest vagi a altres mans que a les dels molt entesos. Suposant que això no fos una exageració, caldria només considerar que els entesos no basten, en el nostre país, per a sostenir una obra tan costosa, i que, encara, molts d'ells no la compren o pretenen que cal regalar-los-la. Pobres obres per als entesos, si haguessin de reïar-se de l'ajut d'aquests!

Els salvadors del *Diccionari* seran una massa de catalans «no entesos», però vibrants de patriotisme sincer. I el *Diccionari*, desgraciadament, haurà hagut de fer-se a despit de molts dels «entesos». Bona dada, edificantíssima, per a la història!

Sigui com sigui, els ànims exaltats —Riba arriba a parlar de «cisma» i «revolta»³⁴— es calmaren i les aigües tornaren a mare. En quina mesura hi contribuï aquesta carta de Coromines que, en certa manera, creava jurisprudència sobre el tema, és difícil de dir. Ara bé, quan F. de B. Moll publicà la seva conferència, introduí les modificacions que els comentaris de Coromines suggerien. D'altra banda, cal recordar que J. Coromines fou el gran avalador de F. de B. Moll —i també de M. Sanchis Guarner— per al seu ingrés a la Secció Filològica de l'IEC. En

34. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 28, 29-IX-1954, p. 120.

aquesta mateixa carta de Riba a què fèiem referència més amunt, Riba comentava, com qui no vol:

Amb tot m'he contingut d'usar-la jo [la duresa] en el pròleg a la reedició del *Diccionari Fabra*, que ja he escrit. Em sap greu de no haver pogut esperar les notes que V. m'havia promès: la impressió era feta, amb totes les garanties que nosaltres havíem exigit; i només mancaven les meves pàgines. De totes maneres, l'original és a la censura, i fins que no el vegi aprovat no creuré que passi incòlume.

Coromines contestà aquesta notícia lamentant-se'n:

Començo per la cosa més important i urgent, una notícia que m'ha fet impressió, i una impressió no gens agradable. Em diu «la impressió (del *Diccionari Fabra*) era feta, amb totes les garanties que nosaltres havíem exigit; i només mancaven les meves pàgines» (deixem de banda ara que jo demanava altres garanties, com la de poder llegir jo una prova de tot el llibre, i només me'n van deixar veure 30 pàgines, després de grans precís i insistència, entre les 1.800). Vol dir, doncs, que tot el diccionari ja està tirat fins a la Z? Suposo que sí (millor que m'equivoqués).

És a dir: des de finals de l'any passat fins al mes de juny —en sis mesos o més— solament es va tirar i imprimir de la A a la D, i ara en tres mesos s'han imprès i tirat totes les altres lletres. Sembla que la cosa s'ha precipitat quan he estat fora.

De fet, Coromines es queixarà, ens sembla que força raonablement, d'haver-li fet el buit en la reedició del diccionari Fabra. Però, realment, el que lamentava era que:

Sr. Riba, han passat 22 anys d'ençà que va sortir la primera edició del diccionari. En passaran menys fins a la tercera? Es pot témer que en passin més, i llavors vostè, l'Aramon, jo i tots serem morts.³⁵

I, sobretot, Coromines es mostrava belligerant en tres mots: *viuda*, *pendre* i *racó*, només el darrer dels quals va ser acceptat *in extremis* dins la fe d'errates. Riba ve a contestar-li que veia fantasmes:

35. Cf. A. RICO i J. SOLÀ (1995), *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica*, València, Universitat de València, p. 171: «La situació de la llengua en les dècades posteriors a l'aparició del Fabra i el caràcter de diccionari oficial que conferia a aquest l'Institut d'Estudis Catalans no afavorien gens l'aparició d'altres diccionaris de caràcter general. Els que van aparèixer en les dècades dels anys seixanta i setanta, i fins i tot els més recents, es caracteritzen per una forta dependència del DGLC».

Temo que V., sense adonar-se'n, s'abandoni una mica al complex de solitud i de recel propi de l'emigrat (jo també ho he estat); però espero que, en tornar, tenint davant dels ulls, viva i desagradable, la complicació de les coses d'aquí dins, recordarà una vegada més aquella dita nostra: «no es pot matar tot el que és gras», i cedirà més fàcilment en coses secundàries per salvar-ne d'importants.³⁶

En fi, enrabiat, J. Coromines redactà la seva dimissió,³⁷ que en darrera instància no presentà. Uns i altres acabaren contemporitzant pel bé de l'Institut i del país.

LES «MANERES HONESTES DEL GUST»

De fet, la relació epistolar entre Coromines i Riba s'interromp gairebé durant un any. Quan es torna a reprendre, és per agrair la revisió de la traducció de *L'eunuc*, de Plaute, que Coromines havia traduït per a la Fundació Bernat Metge. Després d'agrair formalment la «cura» amb què havia revisat la seva traducció, Coromines s'exclama de «la gran quantitat de correccions merament *de català*».³⁸ I aquest és un altre dels grans temes i preocupacions de Coromines durant aquests anys actius dins l'Institut. Un tema —probablement «el» tema— que ja treia el cap en aquella llarga carta a F. de B. Moll que hem citat més amunt: «la raó està amb els del mig», escriu a Moll, referint-se a models de llengua. I aquesta mitjanja la forneixen «les maneres honestes del gust», per dir-ho a la manera de Riba:

El gust: vet aquí un sentit que en ell mateix no s'hereta; però és transmissible un joc de criteris que n'asseguri millor l'educació en cadascú. Aquella educació, per la qual, i únicament per la qual, l'escriptor arriba a discriminar, amb una serenitat que fa petitíssim el marge de falla, entre el que ha de saber —o d'oblidar— d'ell mateix, i el que deu als altres, als qui el llegiran; i a la seva pròpia obra, que ha de viure per ella mateixa, orgànicament, segons la seva finalitat, sí, però també segons unes condicions socials dins les quals l'escriptor s'ha trobat, i sobre les quals sense poder-les canviar, té la possibilitat i el deure d'influir.³⁹

Llavors, si Riba i Coromines semblen estar d'acord en el fons, és a dir, que el «bon» gust —«les maneres honestes del gust»— ha de presidir el model de llengua literària, què havia passat? Que els gustos, com els temps, estaven canviant?

36. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 30, 26-XI-1954, p. 134.

37. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002), p. 255-259.

38. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002): carta 36, 9-V-1956, p. 166.

39. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002), p. 245. Es tracta del prefaci de Carles Riba a la segona edició del *Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra.

Sigui com sigui, la posició de Coromines pel que fa al model de llengua literària queda ben explicada en una carta adreçada a Josep Pla amb motiu de no haver-se-li concedit el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes:

Vostè sap que jo poso la força d'estil per damunt de la recerca preciosa, el gruix humà per damunt de l'alambí, la literatura d'abast nacional molt més alta que el brodat de cenacle, l'essència per sobre de la quintaessència.⁴⁰

Aquesta serà la gran discussió que tindrà amb l'escriptor Joan Sales. El gran tema de la correspondència entre Coromines i Sales —que a voltes es converteix en un tema amb variacions— serà, doncs, el model de llengua literària, és a dir, l'establiment del que ara en diríem una llengua estàndard, que fos adequada i útil a totes les circumstàncies de la vida, com defensava J. Sales:

Perquè el nus de la qüestió és aquí, com havia comprès Pompeu Fabra ja des de darreries del segle passat: ¿el català pot aspirar a ser una llengua plenament usual, és a dir, apta per a tots els usos, com ho són el suec, el noruec, el danès, el neerlandès, el txec i altres d'una extensió geogràfica o un nombre de parlants comparable; una llengua en què es pugui escriure amb tota naturalitat des de la correspondència més íntima fins a la propaganda comercial més multitudinària, des de la filosofia més íntima fins a la jurisprudència més docta fins al vodevil més esqueixat o el serial radiofònic més demòtic? ¿Pot ser la llengua dels tribunals i dels cabarets, del Parlament i del cine, de la ciència i dels diaris, de l'oratorià sagrada i de la televisió? ¿O bé ha de limitar-se a llengua merament «literària», quasi merament «poètica», a la manera de la dels felibres?⁴¹

Evidentment que tant Coromines com Sales, com també Riba i tota la Secció Filològica de l'Institut, creien que la nostra llengua havia de ser «apta per a tots els usos», però, amb el rerefons de la dictadura franquista, que ho condicionava tot, no estaven d'acord en els procediments. Coromines també creia, com Sales, que «un arcaisme és tan de mal gust com un barbarisme».⁴² El problema, en aquest cas, era que Sales tirava massa pel dret en alguns aspectes, com en el de proposar modificacions ortogràfiques. Coromines reconeixia que pel «camí del lèxic i de la fraseologia es pot anar força enllà sense escandalitzar-me».⁴³ Però l'advertia severament: «deixeu córrer del tot la idea de canviar normes ortogràfiques ni grama-

40. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Josep Pla* (2001): carta 10, 27-V-1973.

41. Vegeu J. SALES (1971), «Pròleg de l'editor», a Joan COROMINES, *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor, coll. «El Pi de les Tres Branques», núm. 2-3, p. 9.

42. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 35, 9-XII-1957, p. 156.

43. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 43, 4-X-1958, p. 173.

tics, i aquelles més que cap», idea que en una carta posterior⁴⁴ no s'està de titllar d'«insensata», alhora que el prevenia seriosament sobre els perills de dinamitar l'autoritat de l'IEC: «romput el principi d'autoritat de la Filològica, cada dia se'n llevaria un, amb aquell vici tan català de les “pensades”».⁴⁵

En aquesta llarga carta —antològica— Coromines insistia detalladament, exemplificant-ho de manera magistral, sobre els motius que farien forassenyada qualsevol modificació de l'ortografia, tot i reconèixer els problemes del nostre sistema:

Confesso que d'aquests 40 anys en fa 25 o 30 que vaig arribar a la conclusió que la nostra ortografia tenia imperfeccions d'importància. Mentre totes ens ponien, i comptàvem amb l'escola i amb la premsa, el mal en definitiva era lleu, i no ha començat d'ésser important fins que els déus se'ns han girat d'esquena, però bé, tot això és història, és un fet acomplert i sense remei!⁴⁶

Problemes que eren, en molts casos, estructurals:

D'altra banda noteu una cosa molt més important. Que la gran majoria de les dificultats de l'ortografia catalana són dificultats *inherents*. [...] Dificultats inherents per dues raons. Primer perquè la nostra llengua és *molt* més rica en sons que el castellà. Aquest no té més que 5 sons vocàlics i 18 sons consonàntics (parlo de sons i no de lletres) [...]. El català, en canvi, té 23 sons consonàntics diferents i té 8 vocals en lloc de les 5 castellanès. Ara bé, com que català i castellà han d'expressar aquest nombre diferent de sons per mitjà del mateix nombre de lletres heretades del llatí, que no són en total més que 24 (mentre que els nostres sons són 31), salta als ulls que el català, per compensar aquest dèficit de l'alfabet llatí, ha de recórrer indefugiblement a complicacions ortogràfiques que el castellà no necessita. [...] I la segona raó és que nosaltres tenim un sistema de dialectes diferenciat sobretot en qüestions de pronunciació, i aquests dialectes ens imposen encara moltes altres complicacions ortogràfiques inevitables [...].⁴⁷

La qüestió, doncs, és que l'ortografia és un sistema de representació lingüística, que té uns condicionaments històrics determinats, que al seu torn intenta acontentar tots els parlants, amb les seves varietats i dialectes, d'una llengua que s'estén de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó.

En fi, el tema donaria per molt. Però fixem-nos com a través de la correspondència de Joan Coromines amb interlocutors com Fabra, Moll, Riba, Pla i Sa-

44. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 44, 5-X-1958, p. 177-189.

45. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 44, 5-X-1958, p. 184.

46. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 44, 5-X-1958, p. 178.

47. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004): carta 44, 5-X-1958, p. 179-180.

les, podem passar revista a alguns temes que van interessar la intel·lectualitat catalana de les dècades centrals del segle xx. Evidentment, la correspondència de Coromines se'ns apareix com una gran muntanya que té diverses vies d'escalada. Nosaltres només n'hem assajat una.

JOSEP FERRER I COSTA
Filòleg

JOAN PUJADAS I MARQUÈS
Periodista

BIBLIOGRAFIA

- COLÓN, G.; SOBERANAS, A.-J. (1991). *Panorama de la lexicografia catalana: De les gloses medievals a Pompeu Fabra*. 2a ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. (Biblioteca Universitària)
- Epistolari Joan Coromines & Francesc de Borja Moll* (2000). Ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Pròleg d'Aina Moll. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 2)
- Epistolari Joan Coromines & Josep Pla* (2001). Ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Pròleg de Marina Gustà. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 3)
- Epistolari Joan Coromines & Carles Riba* (2002). Ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Pròleg de Jaume Medina. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 5)
- Epistolari Joan Coromines & Joan Sales* (2004). Ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Pujadas. Pròleg d'Albert Manent. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 7)
- MOLL, Francesc de B. (1975). *Els altres quaranta anys (1935-1974)*. Mallorca: Moll. (Els Treballs i els Dies; 12)
- Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998). Ed. a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas. Presentació de Max Cahner. Proemi de Manuel Castellet. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 1)
- SALES, Joan (1971). «Pròleg de l'editor». A: COROMINES, Joan. *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor, p. 7-20. (El Pi de les Tres Branques; 2-3)
- SOLÀ, J.; MARCET I SALOM, P. (1998). «Bibliografia de Pompeu Fabra». A: *Homenatge a Pompeu Fabra (1868-1948): Fidelitat a la llengua nacional. Biografia: Antologia: Bibliografia*. Barcelona: Generalitat de Catalunya: Institut d'Estudis Catalans, p. 127-222.

Taula rodona

ANTONI M. BADIA I MARGARIT
Coordinador

JOAN COROMINES, CENT ANYS

Joan Coromines va tenir, com el temps que li va tocar de viure, una vida agitada: va viure l'alegria i la illusió de la Catalunya republicana i va patir la derrota i la decepció de la Guerra Civil amb el consegüent exili en terres americanes, concretat en una estada inicial a l'Argentina i el sojorn posterior als Estats Units d'Amèrica, que, amb intermitències, s'allargassà fins a la seva jubilació com a professor de la prestigiosa Universitat de Chicago l'any 1967. En l'endemig, els esforços per ajudar a reconstruir, en la mesura de les seves possibilitats i des de la clandestinitat, un país ocupat i silenciats seguint el precepte fabrià de «no abandonar mai la tasca ni l'esperança». Un cop retornat de manera definitiva a Catalunya, s'installà a la vila costanera de Pineda de Mar, al Maresme oriental, on morí l'any 1997, després de deixar-nos obres lingüístiques i lexicogràfiques de referència ineludible, com el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i l'*Onomasticon Cataloniae*, en els quals vaig tenir l'honor de col·laborar i que vaig tenir el goig d'editar.

Tot i el seu llarg exili, Joan Coromines no es desentengué mai —com molt bé demostren aquestes dues obres lexicogràfiques monumentals— de la seva pàtria, que, en el seu cas, com en el nostre, volia dir totes les terres de parla catalana, terres englobades dins el concepte de Països Catalans: el Principat de Catalunya, el País Valencià, les Illes Balears, Andorra, la Catalunya del Nord i la Franja de Ponent, és a dir, els territoris que s'estenen, en els confins septentrional i meridional, de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó, en els confins occidental i oriental, que Coromines va recórrer a peu en les diverses campanyes toponomàstiques que va fer des de la seva joventut i fins poc abans d'iniciar la redacció de les seves obres lexicogràfiques de maduresa, i que li forniren milers de cèdules que encara conserven els atapeïts calaixos del seu cedulari.

Deixeble per antonomàsia de Pompeu Fabra, Joan Coromines es formà bàsicament a Barcelona. En els anys universitaris, mentre compaginava la carrera de dret amb la de filologia, en plena dictadura de Primo de Rivera, s'involucrà en les activitats de la Societat d'Estudis Militars, membres de la qual participaren en l'atemptat fallit en contra Alfons XIII, fets coneguts amb el nom de *complot de Garraf*. Per evitar la repressió posterior, el seu pare el féu sortir del país i l'envià a estudiar a Montpeller, on tingué de professors Georges Millardet i Maurice Grammont, que orientaren de manera decisiva la seva formació universitària. Estudiant brillant i tenaç, un cop tornat a casa, es doctorà a Madrid i amplia estudis a Zuric, on conegué un altre professor fonamental per a la seva carrera, ja convertida en vocació, Jakob Jud. Després d'un breu sojorn a París, on completà la seva formació acadèmica amb un grapat d'excel·lents professors, tornà definitivament a Barcelona l'any 1930. Fou aleshores que Pompeu Fabra l'incorporà a les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Joan Coromines era ja el filòleg més brillant de la seva generació amb un futur prometedor al capdavant de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, cridat a ser un element fonamental en la continuació del procés de depuració i unificació de la llengua catalana iniciat i executat amb èxit per Fabra. Ja llavors, el 1934, Joan Coromines secundà un manifest encapçalat per Pompeu Fabra i catorze personalitats més, titulat *Desviacions en els conceptes de llengua i de pàtria*, en què afirmaven que «la nostra pàtria, per a nosaltres, és el territori on es parla la llengua catalana», és a dir, el territori que s'estén entre els quatre punts cardinals assenyalats més amunt. No podem desentendre'ns, en el nostre cas, del tret definitori i definitiu que té la nostra llengua dins la nostra col·lectivitat la importància de la qual Josep Pla definí de manera encertada: «el dia que aquest país perdi la llengua passarà a ser una massa traduïda, sense personalitat, negligible, nul·la de dalt a baix».

Després de la Guerra Civil, Joan Coromines s'exilià a l'Argentina, contractat per la Universitat Nacional de Cuyo (Mendoza). Agraït envers Fabra, publicà en uns moments molt difícils, en plena Segona Guerra Mundial, la *Miscel·lània Fabra*, recollida per festejar el setantè aniversari del Mestre que s'esqueia el 1938. Com tantes altres coses, la Guerra Civil n'impedí la publicació. Coromines recuperà els materials i els publicà per commemorar el setanta-cinquè aniversari de Fabra l'any 1943. Anys després fou el mateix Coromines qui s'encarregà d'editar la *Gramàtica catalana* de 1956, coneguda com a *Gramàtica pòstuma*, la darrera i més madura obra de Pompeu Fabra.

Mentrestant, Coromines treballava en l'edició del que havien de ser els quatre gruixuts volums del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, publicat entre el 1954 i el 1957, i refós posteriorment en el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. La preparació d'aquest diccionari la inicià a la nova i petita

Universitat de Cuyo, als peus dels Andes argentins. La conclusió la féu ja als EUA, gràcies a una beca de la Fundació Guggenheim. D'entrada podia semblar que Coromines abandonava la seva filologia materna, però res més lluny de la realitat, ja que com ell mateix explica en una carta a Carles Riba de l'any 1949, feia passar de «contraban», segons les seves mateixes paraules, una part important de continguts lexicogràfics que corresponien a la llengua catalana. En una carta posterior encara hi insistia: «prego que observi com he fet posar en els indrets més conspicus el nom de l'Institut, com el meu nom figura escrit en català al peu del pròleg i en castellà no figura enlloc, i com la dedicatòria va en català». Donades les circumstàncies, no s'hi podia fer gaire més. De totes maneres, la publicació d'aquest diccionari etimològic de la llengua castellana catapultà Coromines al centre de la filologia romànica internacional, i esdevingué, ell i el seu diccionari, un autor i una obra de referència mundial en la seva especialitat. Coromines, doncs, entrava per mèrits propis a l'Olimp de la filologia romànica.

Era precisament en aquella esmentada carta a Carles Riba, aleshores president de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, en què Coromines reclamava de bones maneres el dret que li corresponia a ocupar un lloc dins el si de l'Institut d'Estudis Catalans. Per a això, Coromines esgrimia les cartes de Fabra, que el nomenaven hereu *in pectore* i, també, el fet d'estar en possessió de la «consciència, sense una modèstia que hauria d'ésser insincera, d'haver reunit sobre el català una massa de coneixements, gràcies a una sèrie de circumstàncies favorables, una massa de coneixements tècnics tan gran com cap altra persona vivent avui no ha pogut reunir-los». I, a més, era veritat. Joan Coromines va ser nomenat membre adjunt de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1950, i es corregí d'aquesta manera l'anomalia de la seva absència, que explicava la Guerra Civil passada i l'exili americà de Coromines.

Pel que fa a les seves relacions amb l'Institut d'Estudis Catalans, potser Coromines pecà una mica massa d'ingenuïtat, ja que confià excessivament en les possibilitats executives d'aquesta alta institució acadèmica, reduïda per imperatius polítics a una activitat catacumbal i pràcticament testimonial. Els enfrontaments amb algun membre de l'Institut no tardaren a aflorar, sobretot amb motiu de les desavinences per la manera en què es portà la segona edició del *Diccionari general de llengua catalana*, de Pompeu Fabra, de l'any 1954. De totes maneres, Coromines tingué un paper important en l'elecció dels nous membres de l'Institut d'Estudis Catalans —el menorquí Francesc de B. Moll i el valencià M. Sanchis Guarner—, i un paper actiu durant la dècada dels anys cinquanta i seixanta.

Finalment, però, aclaparat pel volum de feina de la redacció del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, iniciada durant la segona meitat de la dècada dels setanta, deixà en un segon terme, potser una mica desencisat i tot, les reunions i les activitats de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans,

tot i que Coromines sempre se sentí orgullós de formar part d'aquesta alta institució acadèmica del nostre país.

Coincidint amb la diada de Sant Jordi de 1980, apareixia el primer volum del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, de Joan Coromines, que l'autor mateix titllava en les pàgines prologals de ser «l'obra de tota una vida». Aquest diccionari és fonamentalment un diccionari etimològic, però no només això. El seu contingut abasta la història de la llengua, la fonètica, la dialectologia, l'onomàstica... Coromines dona resposta a tota la nostra llengua de manera global... i personal. Sigui com sigui, juntament amb el diccionari Fabra i el diccionari Alcover-Moll, constitueix el tercer pilar en què se sustenta tota la filologia catalana moderna i marca una fita ineludible. El diccionari Coromines marca un abans i un després en la història de la filologia del nostre país.

Encara, a més, Coromines tingué les forces per tirar endavant la redacció de l'*Onomasticon Cataloniae*, que recollia l'estudi de l'etimologia de tots els noms de lloc dels Països Catalans. Una altra obra de titans que, en aquest cas, deixà enllestida, però que no veié editada completament.

Ja a les acaballes de la seva vida creà una fundació a la qual posà el nom del seu pare, la Fundació Pere Coromines, que tinc l'honor de presidir i que té la seu a punt de ser inaugurada a la població de Sant Pol de Mar, a la que fou casa d'estiu de la família Coromines. La Fundació Pere Coromines té entre els seus objectius fundacionals preservar i donar a conèixer l'obra del seu fundador, Joan Coromines. Obra que va ser moguda per un esperit que molt bé resumeix una frase de la carta que ell mateix va trametre a l'aleshores ministre de cultura espanyol, Jorge Semprún, amb motiu de l'atorgament del Premio Nacional de las Letras de 1989: «L'única nació meva i la meva única llengua, a les quals presto incondicional obediència i homenatge són la nació i la llengua catalanes».

MAX CAHNER
Universitat de Barcelona
Fundació Pere Coromines

ELS PROBLEMES TÈCNICS I LA METODOLOGIA HISTORICOLINGÜÍSTICA DELS DICCIONARIS

Quan l'aleshores professor meu de literatura catalana Max Cahner em va proposar l'any 1979 de fer d'auxiliar de Joan Coromines, jo no tenia cap més mèrit que el de ser un estudiant il·lusionat i «diligent», podríem afegir amb un somriure, de filologia catalana i, sobretot, el d'haver col·laborat amb el rector Badia i Margarit en el *Formulari administratiu aplicat especialment a la universitat*, publicat abans de l'aprovació de l'Estatut d'autonomia i, doncs, de l'oficialització del català.

No era, doncs, cap expert en diccionaris, tot i ser-ne com a aspirant a filòleg un usuari habitual. Vaig anar aclapat pel neguit a la primera trobada amb Joan Coromines i en vaig sortir engrescat i amb l'encàrrec d'ell i de Max Cahner d'ajudar-lo en unes tasques concretes. M'endua de Pineda de Mar un full on Coromines havia transcrit la seva peculiar notació fonètica cursiva, que em vaig afanyar a aprendre. La meva feina consistiria durant deu anys a organitzar, conjuntament amb l'Àngel Satué, les cèdules emmagatzemades al pis de Coromines a l'avinguda de Sarrià de Barcelona a fi d'ordenar-les segons el previsible contingut de les entrades i d'agrupar-les dins de cada article per les que recollien hipòtesis etimològiques i formes properes en altres llengües, les que aportaven testimonis de la presència dels mots en textos medievals o posteriors, les que reflectien l'ús oral d'aquells mots arreu del territori, les corresponents a derivats i compostos...

Abans de procedir a iniciar la redacció de cada una de les lletres del *Diccionari*, Joan Coromines i jo dedicàvem llargues sessions, sovint aprofitant el dia setmanal que Coromines es concedia per fer una excursió, a repassar cèdula per cèdula tots els materials, a fi d'adquirir-ne una visió completa i de fer-ne una primera digestió perquè un cop començada l'escriptura a màquina dels articles el procés es pogués dur a terme d'una manera àgil i sense interrupcions. D'altra banda, també em tocava preparar, partint del model del seu diccionari etimològic castellà, una primera relació dels mots que calia tractar sota de cada entrada i, un cop acabat l'article, elaborava un índex dels mots efectivament examinats sota les entrades amb una estructura més complexa. A més, escrivia textos breus quan Coromines m'ho demanava, l'ajudava amb l'aportació de materials que extreia de l'estudi del *Llibre de les costums de Tortosa* o d'altres fonts...

Inevitablement una ocasió com aquesta em duu a reviu els records més personals d'aquells anys: la meva amistat amb Joan Coromines, la seva esposa i els seus germans, molt especialment l'Albert, que es va instal·lar al pis de Barcelona on l'Àngel Satué i jo treballàvem, les converses polítiques i filològiques amb Joan Coromines, els sopars frugals que compartíem a Pineda de Mar, les excursions pel Montnegre o la Vall de Boí, les lectures conjuntes de Goethe o Virgili, la fatiga i el desànim davant de la feina que a cops semblava inacabable...

Deixeu-me, però, afegir unes consideracions més tècniques sobre la feina realitzada. L'elaboració d'un diccionari etimològic podria assemblar-se a la d'una successió interminable de monografies, amb l'avantatge que molts mots no requereixen cap estudi aprofundit, llevat del de presentar les dades arreplegades en enquestes orals i buidatges de documents, perquè tenen una etimologia i una història transparents, però amb l'inconvenient que no hi pots obviar els problemes més envitricollats.

Des de l'antiguitat hi ha hagut una fascinació per la interpretació de l'origen dels mots i s'hi ha posat massa vegades més imaginació que ciència. Certament en

els darrers cent cinquanta anys l'evolució de la lingüística històrica ha estat formidable, per la minuciositat creixent dels estudis comparatius, onomasiològics i de geografia lingüística, per la definició precisa de les regles d'evolució internes de les llengües i les que anaven separant variants d'una mateixa llengua fins a fer-ne llengües diferents... La formulació de les lleis que descriuen les principals mutacions consonàntiques de les llengües germàniques (escau esmentar Rasmus Kristian Rask i Jacob Grimm) o les d'apofonia, síncope, assimilació, dissimilació, etc. que caracteritzen el llatí (recordem amb admiració Alfred Ernout, Antoine Meillet, Max Niedermann...) i les diverses llengües romàniques han anat limitant el territori de la mera intuïció en la resolució de qüestions etimològiques. Sens dubte el vigor intel·lectual, l'esforç metodològic i la capacitat interpretativa de Joan Coromines hi han fet una contribució rellevant.

En la redacció del diccionari he de confessar que m'hauria agradat que Coromines ens hagués convidat més sovint a capbussar-nos en escenaris més entreteixits davant d'etimologies evidents (per exemple fent-nos veure la procedència coincident del català i de l'alemany *alt*, amb derivacions semàntiques diferenciades de l'arrel indoeuropea *al-* 'créixer', d'on també *alumne* o *aliment*), però entenien que, sabent que aquesta informació era fàcilment localitzable, concentrés les seves energies en l'anàlisi dels casos més obscurs. Era apassionant sentir com Coromines s'endinsava sense defallir, amb totes les dades lingüístiques, geogràfiques, històriques de què disposava i amb coratge intel·lectual, pels camins de la història de mots com *pair*. Aquest esperit exigent el duu a revisar encara al suplement inclòs al darrer volum hipòtesis seves (*barraca*) o de Joseph Gulsoy (*nissaga*).

En diverses ocasions s'ha bescantat l'obra de Coromines quan acudeix amb insistència al sorotàptic i al mossàrab per plantejar hipòtesis interpretatives arriscades davant de veritables atzucacs. Comprenc les reserves i certes reaccions de desconfiança, però hi celebrava i hi celebro l'agosament de Coromines, la seva manca de conformisme i de resignació. Al capdavant que els *urnenfelder* hallstàtics eren un poble indoeuropeu força estès sembla prou clar, com ho és que alguns etimòlegs, per manca de fonts, han explicat d'una manera massa homogènia, esquemàtica i acrítica la realitat lingüística d'onades indoeuropees separades per centenars d'anys, com són les de les cultures de Hallstatt i La Tène. No sóc partidari de fes cegues en etimologia, però tampoc d'un escepticisme eixorc incapaç de plantejar-se altres escenaris que els coneguts, quan tinc, com molts, la convicció que la realitat pregrega i preromana era més complexa de com sol ser descrita. Com a Coromines em sap greu que es menyspreï el que es desconeix i, com ell, sóc dels qui creu que el risc i l'agosament poden afavorir el progrés. L'obra de Coromines mereix el nostre reconeixement pel que representa d'assaig de mapa sistemàtic i complet de la història del lèxic català, repreneu aquesta gran meravella que és el *Diccionari català-valencià-balear* d'Antoni M. Alcover i sobretot Fran-

cesc de B. Moll, però també per l'estímul constant que és per a recerques posteriors, que contrastin i rectificuin, quan calgui, les seves hipòtesis valentes.

CARLES DUARTE I MONTSERRAT
Filòleg i col·laborador de Joan Coromines

EN EL DESPATX DE COROMINES

Josep Carner havia dit a Tomàs Garcés: «Tinc l'honor d'haver estat, cronològicament, el primer ministerial de l'obra de Pompeu Fabra»;¹ jo, també cronològicament, vaig tenir la sort i l'honor de ser el darrer operari del despatx de Joan Coromines. En el despatx de Pineda, hi havien treballat persones eminents, com ara els professors Joseph Gulsoy, Philip D. Rasico o José Antonio Pascual. L'editor de Coromines, Max Cahner, havia passat també llargues jornades treballant amb les cèdules coromianes en el despatx de Pineda. Carles Duarte, filòleg, havia estat el secretari del lingüista, abans de jo.

La taula del despatx de Coromines i la meva estaven separades per la calaixera, el gran cedulari on el lingüista havia anat emmagatzemant el seu saber des de feina més de setanta anys: «Des de 1922, data de les primeres notes preses amb aquest objecte», diu Coromines en el primer paràgraf del prefaci del DECat.

En una carta a Fabra, datada a Mendoza, el 30 d'agost de 1944, hi trobem explicada clarament la manera de treballar de Coromines:

En aquest institut que van crear per a mi tinc materials abundants i adequats: quatre grans sales, mobiliari luxós, dos ordenances i dos auxiliars tècnics (estudiants que han acabat la carrera o es troben al darrer any) sota les meves ordres. Ells han escrit a màquina i per duplicat unes 30.000 cèdules atenint-se als senyals en llapis que jo havia posat en les fonts (encapçalament, i text comprès entre els senyals de començament i fi). [...]

He estat preparant en aquests cinc anys un diccionari etimològic castellà, però al costat de cada cèdula castellana, en feia una o dues per a l'obra catalana paral·lela i d'altres que serviran per a totes dues.

[...] Faig gestions per passar l'any que ve als Estats Units amb alguna beca científica o una càtedra que permetés de treballar, per tal d'acabar la recollida de materials per als dos diccionaris etimològics (hi ha molts llibres i col·leccions inassequibles a Amèrica del Sud).²

1. Josep CARNER (1986), *El reialme de la poesia*, ed. a cura de Núria Nardi i Iolanda Pelegrí, Barcelona, Edicions 62, p. 277.

2. Carta VII de J. C. a P. F. dins *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998), ed. a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas, Barcelona, Fundació Pere Coromines, col·l. «Textos i Estudis», núm. 1, p. 45-47.

Coromines llegia sempre amb un llapis a la mà a fi de poder marcar qualsevol mot que li cridés l'atenció. Aquesta era la tasca que els filòlegs del seu temps designaven amb un verb que avui ens fa venir un somriure als llavis perquè potser l'associem amb altres activitats que no són estrictament filològiques: *despullar*. De manera que molts de llibres de la biblioteca de Coromines contenen la nota de: «Despullat completament». La sentència es deu prestar a comparacions lúdiques que devien convertir la filologia en una activitat força més divertida del que ens podem imaginar.

La veritat és, però, que després del «despullament», els mots eren copiats en fitxes que en el despatx de Coromines sempre s'anomenaven *cèdules*. Diu el DECat:

CÈDULA [II, 657a22-32]: Modernament ha estat adoptat per les dues grans empreses lexicogràfiques —la de la S. F. de l'IEC i la de Mn. AMAlcover i l'AlcM— per denominar les fitxes o paperetes filològiques i lexicogràfiques; ús que fou seguit també per altres organismes dependents de l'IEC (*cf. it. scheda* usat també amb aquest valor); d'ací el derivat cedulari per al conjunt d'aqueixes cèdules, mot que mancava en el *DOrt*. I que Ed. Fontserè reclamava c. 1925 a Fabra, evidentment perquè el Servei Meteorològic també se'n servia.

Fitxa en el món corominià tenia molt mala anomenada:

FICAR [III, 1011a56-1011b2]: [...] com a terme d'oficina o d'erudició sempre s'ha dit en català cèdula (amb cedulari = cast. *fichero*), com a terme de manyà o fuster és un barbarisme, com a terme de policia [...] potser no és prudent que m'hi fiqui: i si hi ha «esportius» o badocs que imitin els termes policíacs no em sembla de bon gust!

PAPER [VI, 253a4-8]: *Paperam. Paperassa. Paperejar; papereig. Papereta, -peleta*, amb raó rebutjats com a castellanismes, tal com *fitxa* en aquest sentit és alhora afrancesat i acastellanat, per cèdula.

Les cèdules en la cosmovisió de Coromines tenien el que en podríem dir *pedigrí*:

ESCARDALENC [III, 490a13-23]: Cèdula que trobo dins l'opuscle que Balari escriví sobre el mot, escrita amb bella i acurada lletra; és de la mateixa grandària que les que després féu el meu pare a l'Empordà, lletra diferent i més elegant que la d'ell en les de 1898: l'opuscle el vaig heretar d'ell, no sé si rebut del seu mestre Balari, o comprat pel meu pare; però penso que potser Balari començava a despullar Canigó com ho féu amb l'Atl., i s'hi va oblidar o hi deixà expressament aqueixa cèdula com a model per al deixeble Coromines.

A vegades sembla que es tornen trapelles i s'amaguen. El DECat en algunes ocasions es confessa víctima d'aquest bellugueig incontrolat de les paperetes:

LLEU [v, 190a28-33]: En un document de l'Alt Pallars, vaig trobar *llivanta*, en unes afrontacions de Biuse, que pel context em sembla tenir el sentit del llivanya balear (*Capbreu de Rialb*, escrit el 1645, crec en el f° 35ss., i llegit en papers municipals d'allà el 1959, per desgràcia s'ha esgarriat la cèdula i no puc verificar-ho).

Jo mateix vaig ser víctima d'una conspiració de cèdules. Els puc assegurar que l'experiència filològica més tremenda de la meua vida es va produir en el despatx de Coromines un dia que cercava unes cèdules que es trobaven al fons d'un calaix. Vaig haver d'estirar el calaix fins al final, de manera que va sortir de les guies, jo el vaig poder mantenir agafat per la part de davant, però la part del darrere va quedar en posició vertical. Les cèdules van aprofitar aquella oportunitat per escampar la boira: de cop i volta em vaig trobar amb trenta mil cèdules escampades per terra i el calaix —com una boca oberta esdentegada que feia una riallada davant la meua tanoqueria— a les meves mans. Vaig quedar desolat. El professor Coromines —que després, suposo que per consolar-me, em va confessar que a ell una vegada les cèdules li havien fet la mateixa facècia— em va dir lacònicament: «Caldrà fer-les tornar a lloc». Els asseguro que la sensació d'ofec que em va causar fer tornar a la cleda les cèdules disbauxades sols la vaig tornar a tenir força anys més tard quan feia els índexs de mots catalans del DECat, que forma el gruix del volum x d'aquesta obra: allí, amb el meu germà Josep Ferrer i l'amic Joan Pujadas, vam haver d'ordenar 282.251 cèdules que, tot i l'ajut de procediments informàtics, van cuidar matar-nos a tots tres.

Aquell despatx on el temps s'aturava era també l'escenari de secrets, misteris i conspiracions.

El despatx del senyor Coromines i el meu estaven separats pel gran cedulari, de manera que quan tots dos estàvem asseguts treballant no ens vèiem l'un a l'altre. De vegades, el silenci d'aquell santuari del saber lingüístic es veia esquinçat per una veu estentòria que deia: «Ferrer, que hi és?». Com que el temps passava allí d'una manera molt peculiar, el Mestre a vegades s'oblidava de la meua presència i quan em necessitava per a alguna cosa, primer havia d'aclarir si realment hi era.

Allí també, amb l'entranyable professor Joseph Gulsoy preparàvem inofensives conspiracions: a mitja tarda jo li passava una fitxa on, en anglès, li escrivia que potser ja era hora de baixar a la cuina a fer un cafè; el doctíssim i amabilíssim filòleg canadenc em tornava la cèdula amb la resposta: «OK», sempre acompanyada d'alguna pulcra correcció d'estil en la meua nota escrita en anglès.

En aquell despatx, el ritme habitual de silenci i treball sols es veia alterat quan venia el senyor Max Cahner. Cada visita del seu editor era motiu d'una secreta alegria per a Coromines. Quan començàvem la jornada a la tarda m'anunciava: «Avui ve el senyor Cahner». Això era sempre un motiu de goig, que ens permetia de fer una breu pausa en la feina inacabable.

També hi havia misteris en el despatx de Coromines. Un bon dia em va trucar la senyora Carmina Garcia-Roca, persona molt afable que tenia cura de la producció dels volums del DECat i de l'OC, editats per Curial Edicions Catalanes. Em va demanar: «Ferrer, miri d'aclarir què vol dir la creu de mort que hi ha davant de la remissió *Bausà* de l'*Onomasticon*». Efectivament, en l'edició impresa de l'OC, II, 383b4-5 hi apareix el signe tipogràfic conegut amb el nom de *creu de mort* (†) davant del nom *Bausà* que remet a *Bauçà*, nom de lloc i de persona documentat fonamentalment a Mallorca. Jo vaig mirar els originals mecanografiats de l'OC i allí, efectivament, hi havia escrit per la mateixa mà de Coromines la indicació per al tipògraf, que aleshores era el senyor Lluís Crespo, «creu de mort». Davant de l'evidència textual, vaig optar per fer la consulta al mateix doctor Coromines. Ell recordo que em va respondre: «Deu ser cosa del tipògraf». La realitat és, però, que la indicació al tipògraf era escrita per la seva pròpia mà i que ell mateix no havia esborrat el signe de les galerades ni de les compaginades, i així va quedar en el text imprès. És el «misteri de la creu de mort» que forma part també de l'«ardida piràmide» corominiana que, tal com agradava de dir a Salvador Espriu —que, juntament amb Tomeu Rosselló, havia estat alumne de Coromines en les classes de llengua francesa antiga que ell feia a la Universitat de Barcelona en els anys de la República—: «les obres del professor Coromines són més divertides que les novel·les de lladres i serenos». Certament, en el despatx del senyor Coromines, hi havia també misteris dignes de les millors narracions de Sherlock Holmes.

JOAN FERRER

Antic secretari i col·laborador de Coromines
Universitat de Girona

LA MEVA RELACIÓ AMB JOAN COROMINES

La meva relació amb Joan Coromines està estretament lligada a la que ell va mantenir amb el meu pare, Francesc de Borja Moll, que ha quedat força ben reflectida en la seva correspondència, publicada per la Fundació Pere Coromines.¹ Una correspondència que devem a les etapes —seguides, o intermitents— d'allunyament forçat que patiren, i que, tanmateix, resulta fragmentària, no sols per la pèrdua d'un nombre considerable de cartes, sinó també perquè durant molts anys, mantenien sovint comunicacions mitjançant tercers, molt especialment Manuel Sanchis Guarner (l'epistolari del qual amb Coromines durant la seva estada a Mallorca —1943-1959— resultarà sens dubte complementari del que co-

1. *Epistolari Joan Coromines & Francesc de B. Moll* (2000), ed. a cura de Josep Ferrer i Joan Puja-das, pròleg d'Aina Moll, Barcelona, Fundació Pere Coromines, coll. «Textos i Estudis», núm. 2.

mentem), i sobretot perquè, a partir del 1952, sovintejaren les trobades personals durant els sis mesos anuals d'estada de Coromines a Catalunya, que minvaren molt la necessitat de comunicació escrita.

Els dos tenen en comú la dedicació de tota la vida a una obra de gran importància per a la llengua catalana (especialment el DECat i l'*Onomasticon* en el cas de Coromines, i el DCVB en el de Moll), feta essencialment per amor a la llengua —entesa com a principal signe d'identitat de la nostra comunitat lingüística i cultural—, i amb la voluntat de salvaguardar-ne la pervivència. Tots dos eren conscients de la importància de la seva obra —viscuda com a missió, fins al punt que totes les altres activitats que emprengueren, de caràcter científic o assumides per l'exigència del *primum vivere*, apareixien als seus ulls com a secundàries—, i per això es lliuraren a treballar-hi sense estalviar esforços ni sacrificis. La seva amistat, que durà més de cinquanta anys, s'originà i s'alimentà —per damunt de decepcions de vegades greus— en aquest ideal comú de servei a la llengua i a la lingüística.

Val a dir que aquest ideal i la manera de servir-lo és l'única cosa —a part del fet de ser coetanis— que tenen en comú els dos personatges, i així ho vaig fer observar en el pròleg que encapçala l'epistolari² —el qual, al marge d'esquemàtiques notícies de caràcter familiar, gira sempre entorn de temes relacionats amb aquesta devoció comuna: la llengua i els seus problemes; l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) i el seu paper d'acadèmia de la llengua; Fabra i la Secció Filològica; purisme i antinormisme, i sobretot l'estat dels treballs de tots dos en cada moment, i les seves angoixes i esperances quant a la possibilitat de dur-los a bon port.

No us cansaré parlant-vos de les diferents etapes de la seva relació, que corresponen a altres tantes etapes de les seves vides —especialment de la de Coromines—, ni tampoc dels fets que la van reforçar o enterbolir en determinades circumstàncies. Remeto els qui hi estiguin interessats al pròleg que ja he esmentat i a la lectura de les cartes, en general prou explícites, i passo a parlar-vos de la meua relació personal amb el nostre homenatjat d'avui, que s'inicià l'any 1953 en el marc del VII Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques.

Aquell congrés —el primer que la Société de Linguistique Romane celebrava després de la Segona Guerra Mundial— tingué lloc a Barcelona, a l'abril de 1953, quan feia pocs mesos que Coromines hi havia tornat per primera vegada amb un permís de mig any de la Universitat de Chicago. I el doctor Badia, que era el secretari del Comitè Organitzador, enrolà per a les tasques auxiliars de l'organització els seus deixebles de cinquè curs de romàniques —entre els quals em comptava—, al-

2. «Tant per l'origen geogràfic i familiar com per les característiques físiques i el tarannà, la formació personal i científica, la família que formaren, la influència que els fets històrics que trasbalsaren el món van exercir en la seva vida, l'estil amb què redacten la seva obra [...] gairebé tot en ells és diferent» (*Epistolari Joan Coromines & Francesc de B. Moll* [2000], p. 6).

guns dels de quart i algun de ja llicenciat. Va ser una experiència inoblidable, que no sabia explicar: conèixer personalment els capparets de la filologia romànica, veure'ls actuar a les sessions, ajudar-los a resoldre petits problemes del seu viatge i de l'estada a Barcelona, posar-los en contacte amb col·legues que no coneixien personalment, rebre'n ofertes de beques d'ampliació d'estudis... A estones, no sabia si somiava o estava desperta.

Durant l'etapa de preparació del Congrés, cada inscripció d'un personatge important que coneixíem a través de la seva obra havia despertat entre nosaltres una gran expectació; però, en el meu cas, el que vaig esperar realment «amb can-deletes» va ser Joan Coromines. M'era familiar des de la infantesa, en què les cartes dels amics del pare exiliats eren rebudes i comentades amb alegria a casa nostra —especialment, les d'ell i les de Joan Mascaró i Fornés, dels quals tots els «Mollets» sabíem que eren amics i protectors del *Diccionari*;³ i en l'aspecte científic, des que a l'estiu de 1947, a punt de començar el setè curs de batxillerat, vaig fer amb el meu pare i amb Sanchis Guarner i la meva germana Francesca un llarg viatge d'enquesta per a l'*Atlas lingüístico de la Península Ibérica* per terres del Principat, que fou el meu viatge iniciàtic en la catalanitat, comparable al que mon pare havia fet l'any 1921 amb mossèn Alcover. Aleshores vaig decidir que em dedicaria a l'estudi de les llengües romàniques, i especialment del català; i al cap d'un any em vaig matricular de primer curs de filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona, on dos anys més tard vaig caure en mans del nostre moderador d'avui, que acabà d'inocular-me el virus de la lingüística. De manera que al final dels estudis estava preparada per a l'«impacte Coromines».

No em va decebre. Em va impressionar pel seu aspecte físic —era alt com un sant Pau, en aquell temps: amb quaranta-vuit anys, tenia la prestància que vuit anys més tard Josep Pla definiria dient: «és un home alt, corpulent, vital, un admirable espècimen humà», si bé no presentava encara «la indefectible panxeta de l'home que ha arribat a la maduresa de la vida humana», que segons aquell ja lluïa l'any 1961—, però sobretot m'admirà pel nombre i la varietat d'intervencions que tingué en el Congrés i per la valentia amb què denuncià el règim franquista en un discurs en anglès durant el banquet de clausura que ens deixà garratibats (i que

3. L'amistat del meu pare amb Joan Mascaró durà, con en el cas de Coromines, més de cinquanta anys, i donà lloc també a un epistolari interessantíssim, paral·lel en el temps amb el d'aquest (vegeu Gregori MIR [1998], *Correspondència de Joan Mascaró*, Mallorca, Moll, secció xxx: *Francesc de Borja Moll*: 1a part, vol 1, p. 272-409; 2a part, vol. II, p. 7-130): tots dos comencen l'any 1933, amb motiu de les gestions que Moll fa després de la mort d'Alcover en cerca de suport per al *Diccionari* i a les quals tots dos ajuden tant com poden, i acaben entorn del 1980; comprenen un nombre d'epístoles semblant (223 el Coromines-Moll; 253 el Mascaró-Moll), amb concomitàncies considerables quant a la temàtica, però amb diferències més considerables encara, d'acord amb la gran diferència de tarannà dels corresponents (el tema familiar, per exemple, quasi inexistent en la correspondència de Coromines, té un paper de primer ordre en la de Mascaró).

probablement contribuí a fer que «la qüestió del trasllat a Espanya», que, com deia al desembre de 1952, «continua empantanegada»,⁴ quedés encallada definitivament). Em captivà també pel cas que ens feia als llicenciats recents o imminents que ajudàvem el doctor Badia en l'organització del Congrés, interessant-se pels nostres projectes amb gran afabilitat.

El Congrés va ser el punt de partida de la meua relació personal amb ell, que es desenvolupà amb intermitències durant dues etapes diferents del període que cobreix l'epistolari i en una tercera, durant la qual ells ja no mantenen correspondència.

Durant la primera, que he anomenat «llarga etapa de feina intensa» per part dels dos corresponsals, vaig tenir nombroses ocasions de relació amb ell, especialment a causa de l'edició i de nombroses reedicions del seu treball *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, que va ser el número 1 de la «Biblioteca Raixa» i donà lloc a diverses peripècies, relacionades amb la censura, amb algun malentès i amb les condicions que Coromines posava per a autoritzar les reedicions de l'obra. Entre el 1954 i el 1962 vaig tenir cura de «Raixa» —i de la resta d'edicions—, precisament a partir d'una carta seva adreçada «als estimats amics Moll i Sanchis Guarner», en què protestava iradament perquè s'havien imprès uns fulls d'*El que s'ha de saber...* dels quals no havia vist proves.⁵ Aquella carta ens va fer comprendre que no podíem continuar fent les coses de manera «multilateral», com fins aleshores, i encara que el meu pare continuà anunciant-li trameses de proves o l'acceptació d'un article que ens oferia per al «Cap d'Any» i demanant-li permís per a les reedicions del llibre, els aspectes tècnics de l'edició els tractava directament amb mi, com la resta dels autors. Això em donà l'ocasió de relacionar-me amb ell per escrit, en comentaris sobre les proves, o personalment, en algunes trobades a Barcelona —a Públic, l'agència de publicitat de Joan Ballester que era la seu del Secretariat de l'Obra del Diccionari, o a casa seva.

D'altra banda, ell ens visità amb certa freqüència a Mallorca, per motius diversos. La primera vegada, pocs mesos després del Congrés de Barcelona, per passar a Sóller, amb la seva esposa, uns dies de vacances —amb una visita prèvia a casa nostra, on ens sotmeté a un llarguíssim interrogatori i prengué mil notes amb vistes al viatge d'enquesta toponímica que projectava per a l'any següent—; després, quan realitzà per etapes, ja dins els anys seixanta, l'enquesta —que li donà l'ocasió de familiaritzar-se amb persones i institucions il·lenques, com Josep Mascaró Passarius i l'Estudi General Lullia—, i més tard per a activitats derivades d'aquestes relacions (com diferents conferències a l'Estudi General), de les quals es

4. Vegeu la carta núm. 39.

5. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Francesc de B. Moll* (2000), carta 56, del 9 de juliol de 1954, p. 192.

troben rastres a l'*Epistolari*. Entre les vingudes més memorables, hi ha la del maig de 1962, amb motiu de la celebració del final del *Diccionari*, que durà dos dies: aprofitant que amb l'expedició de Barcelona venien, en representació de l'IEC, tres membres de la Filològica (Bohigas, Coromines i Casacuberta) i amb la de València Manuel Sanchis Guarner, la celebració inclogué una sessió de la Filològica que se celebrà a can Moll —fet extraordinari, al qual assistiren, extraordinàriament també, alguns lingüistes convidats, que durant tota l'estada aprofitaren a cor què vols l'ocasió de contacte personal amb els nostres acadèmics); i la de 1965, en què vingué acompanyat d'un grup de deixebles seus americans que ell havia orientat vers la catalanística.

L'interès que havia manifestat pels meus interessos i projectes, i que tant m'impresionà, durant el Congrés de Barcelona, s'intensificà progressivament, fins al punt de fer-me la impressió que feia extensiu a mi l'interès extraordinari que tenia pels seus alumnes (del qual es troben nombroses mostres en cartes al meu pare). M'indicava temes d'estudi que em podien interessar, i fins i tot, el 1965, va plantejar la possibilitat que anés als Estats Units, aprofitant novetats en el sistema de beques, a fer «un any d'estudis, sense obligació d'ensenyar, a la Biblioteca del Congrés de Washington o a la Newberry de Xicago», si bé —afegia— «endeveno grossos inconvenients que possiblement superarien els avantatges»⁶ (i efectivament, jo no podia deixar la feina amb el meu pare malgrat que el *Diccionari* estigués acabat, ni, sobretot, la Càtedra de Francès de l'Institut Joan Alcover —en aquell temps no hi havia la possibilitat de l'any sabàtic—, de manera que, agraint-li molt el suggeriment, no vaig poder seguir-lo). Les manifestacions d'interès augmentaren durant la dècada dels setanta (la segona etapa que he esmentat del període epistolar) quan, allunyat de la Filològica per dissensions amb els companys i alliberat dels sis mesos anuals a Chicago per la jubilació, sentia la necessitat de continuar exercint el seu mestratge. (Suposo que per estimular-me, un bon dia m'envià una carta en què em demanava opinió, per al DECat, sobre l'etimologia d'un mot eivissenc especialment difícil —jo treballava en el meu projecte de tesi doctoral, que acabaria abandonant—; no recordo quin mot era, però sí que me'n donava tres possibles etimologies, absolutament divergents, i que si una era complicada, les altres encara ho eren més. Molt sorpresa, li vaig contestar que no en tenia ni idea, però que em semblava que havia de triar la que li semblés més versemblant, per a no desorientar els usuaris del diccionari.) A partir del 1977, insisteix reiteradament, mitjançant cartes i telefonades, a convidar «pare i filla, o almenys la filla» a visitar-lo per motius diversos: conèixer els materials recollits per al seu estudi del mossàrab balear o els del DECat, participar en uns seminaris que havia organitzat a casa seva amb filòlegs distingits (alguns dels quals són presents

6. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Francesc de B. Moll* (2000), carta 155, del 10 de juliol de 1965.

avui aquí), etc.; però pare i filla estàvem embrancats en les activitats del Congrés de Cultura Catalana, primer, i després en l'agitació de la Preautonomia, i ens era impossible complaure'l. Al juny de 1978 ens envià una llarguíssima carta:⁷ la doctora Maneikis Kniazzeh (deixeblea seva de Chicago que havia fet la tesi doctoral sobre les *Vides de sants rosselloneses* i que havia vingut a Mallorca amb ell), preocupada per la seva necessitat de col·laboració, li havia enviat l'import d'una beca *fellowship* per si podia convèncer algun estudiós de pujar a Boí aquell estiu i ajudar-lo a redactar una de les dues monografies de què li havia parlat; i afegia: «per què no prova si algú dels Moll podria fer-ho, ja que vostè creu que la monografia balear seria tan important?», i això l'havia encoratjat a demanar-nos que jo anés amb ell i la seva senyora a Boí aquell estiu per ajudar-lo a acabar la monografia, que tenia ben embastada, sobre el mossàrab balear. Ho exposava amb tanta proximitat que ens va commoure, però jo estava embrancada en tasques de diferents comissions de la Preautonomia —la de transferències de l'Estat al Consell Interinsular, i les de Cultura del mateix Consell i de l'Ajuntament de Palma— i m'era impossible deixar-les durant un mes sencer. Ell insistí, i finalment, ho vaig poder combinar per a acompanyar-los durant una setmana.

Fou una estada inoblidable que, per la intensitat de la feina i l'aprofitament de tots els moments del dia, resultava comparable als primers temps de l'estada de mon pare a ca mossèn Alcover: les llargues passejades per l'esplendent Vall de Boí (que li serviren per a parlar-me de mil coses: etimologies de topònims, anècdotes de les seves enquestes, records del seu pare i de personatges diversos...) i la feina intensiva durant hores a l'hotel, etc. També em van fer constatar trets de caràcter que compartia amb Alcover: un cert infantilisme, una tendència a l'arborament —que mai no m'afectà a mi—, que aviat li passava, i era com si no hagués passat res...

Haviem quedat que miràriem d'enllestir, en aquells pocs dies, la monografia sobre el mossàrab balear; però aviat es féu evident que era una empresa impossible. Aleshores em proposà que llegís l'original de l'inici de la lletra B del DECat i li'n donés la meua opinió, i tinguérem llargues converses sobre el text.

Acostumada a l'estil clar i sobri del meu pare, que tant havia lluitat per aconseguir que mossèn Alcover abandonés el seu estil barroc i batallador en la redacció del DCVB, em vaig considerar obligada a exposar-li sincerament algunes objeccions. Ho faig fer, amb certa por de despertar les seves ires, i amb gran sorpresa meua, les va encaixar perfectament. Jo posava en qüestió: *a)* els comentaris «familiars» i els judicis —favorables o desfavorables— que exposava sobre informadors o sobre els personatges que citava; *b)* la necessitat de comprovar certes asseveracions, sobretot respecte a la presència o absència o a la interpretació de certes entrades del DCVB, i *c)* les crítiques massa dures, especialment les adreçades al

7. Vegeu *Epistolari Joan Coromines & Francesc de B. Moll* (2000), carta 213, del 20 de maig.

mateix DCVB i al *Französisches etymologisches wörterbuch* de Walther von Wartburg. Quant al primer punt, va ser evident que els nostres punts de vista eren absolutament contraposats, i ho vam deixar córrer; el segon l'admetia, però adduïa que no tenia temps per a comprovacions (quan li vaig dir que això mateix m'havia dit el doctor Wartburg quan em mostrà els materials del seu diccionari l'any 1956, i que ell s'exposava a rebre crítiques tan dures com les que ara dedicava al FEW; quedà un moment pensatiu, i finalment s'exclamà: «sigui com sigui, no puc dedicar temps a fer comprovacions!»); i respecte del tercer, m'exposà els arguments que després repetí punt per punt en el darrer paràgraf del prefaci del tom I del DECat, datat al 13-XII-1979, i que es poden resumir en la seva frase: «no hi ha progrés en la ciència si no és girant-se d'esquena als qui ens han ajudat a pujar». Sigui com sigui, es mostrà satisfet de les meves observacions i em va fer cas en certs punts concrets. I un vespre em féu solemnement —per escrit «perquè en quedí constància»— una oferta que, venint d'un altre, m'hauria semblat un xantatge: si em quedava tot el mes a revisar el text, em donaria carta blanca per a modificar el que deia del DCVB (per al FEW, no, però tindria molt en compte les meves observacions). Naturalment, li vaig contestar, per escrit també —i estic segura que ell ja hi comptava—, que encara que pogués accedir al seu desig, mai no acceptaria una «carta blanca» d'aquesta naturalesa.

Vaig tornar, doncs, a casa al cap dels vuit dies convinguts, i ell quedà molt content de l'experiència⁸ i continuà insistint en la necessitat de repetir-la;⁹ però no hi vaig poder anar, a causa de l'activitat frenètica de l'etapa preautonòmica i dels preparatius del Congrés de Palma,¹⁰ immediatament després del qual vaig rebre l'oferta de la Generalitat de Catalunya de fer-me càrrec de la Direcció General de Política Lingüística —institució sense precedents, que s'acabava de crear—, que trastornà completament tots els meus plans.

Ja a Barcelona, un dels problemes que el conseller Cahner es proposà de resoldre ràpidament fou el de l'ortografia de l'aranès, que provocava batalles enceses entre «occitanistes» i «espanyolistes» a la Vall d'Aran. En una reunió a l'Ajuntament de Vielha que estigué a punt de convertir-se en camp de batalla, s'acordà de constituir una comissió d'especialistes —de la Vall i de fora— que prepararia unes normes que després presentaríem al poble. La principal autori-

8. Vegeu la carta 215 de l'*Epistolari*, adreçada, en un to jocós inhabitual en ell, «A F. de B. Moll i Aina Moll, Estimats amics i savis i lúcids mestre i guiadora» (per bé que no es pot dir que s'hagués deixat guiar gaire...).

9. Vegeu la llarguíssima i angoixada carta 217, del 25 de febrer de 1979.

10. El XVI Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques se celebrà a Palma, del 7 al 12 d'abril de 1980, sota els auspicis de la Càtedra Ramon Llull, de la Universitat de Barcelona i l'Estudi General Lullà, i em vaig trobar novament —aquesta vegada com a secretària del Comitè Organitzador— al costat del doctor Badia, que n'era president.

tat en la matèria era, sens dubte, Coromines, i per això li vaig escriure convidant-lo a presidir la comissió. Em contestà en una carta adreçada al senyor Miquel Coll i Alentorn (president del Parlament de Catalunya) i a mi, que començava dient que tots dos li havíem fet la mateixa petició respecte de l'aranès, però que li era impossible dedicar ni un minut a res que no fos el DECat, «ni ara, ni d'aquí a un any, ni en molts anys». Naturalment, calgué prescindir de la seva ajuda, i després de molts d'esforços i d'incidents variats, poguérem presentar, a la sala de plens de l'Ajuntament de Vielha, estibada de públic, un llibret amb la proposta de normes i una selecció de textos aranesos que la gent coneixia, i una casset amb la gravació d'aquests textos, recitats per gent de diversos punts de la Vall. La gent escoltava la casset seguint el text en el llibre, i sovint senties exclamar: «això és el nostre aranès!». Aconseguida l'acceptació dels aranesos, el Govern de la Generalitat presentà la proposta al Parlament, i l'ortografia aranesa fou aprovada amb caràcter oficial. El problema estava resolt, i ens havíem tret un bon pes de sobre... Però al cap d'uns mesos, un bon dia m'arriba un sobre voluminós procedent de Pineda de Mar, amb una carta de Coromines que em deia que havia tingut uns dies de calma i els havia aprofitats per a preparar el text que m'adjuntava sobre l'aranès. Naturalment, li vaig haver de comunicar que havia fet tard, i no se'n queixà.

Al cap d'uns anys —jo ja havia tornat a Mallorca—, un dia em telefonà per convidar-me a passar un dia a Pineda, amb ell i en Gulsoy, que també hi era. Ens posàrem d'acord en la data, i m'hi vaig presentar, força intrigada pel motiu d'aquella invitació. Em van rebre amb gran cordialitat, tant ell com la seva esposa i l'amic Gulsoy; anàrem a dinar a un restaurant i tornàrem a casa seva, on quedà satisfeta la meva curiositat: em mostrà l'original del seu treball sobre l'aranès, que aviat publicaria. Era redactat en català, però els exemples eren escrits d'acord amb la seva proposta. Naturalment, li vaig dir que era llàstima que l'ortografia que emprava no fos l'oficial, i que, tenint en compte que les diferències no eren grans, seria d'agrair que fes el sacrifici d'acomodar-s'hi. No hi estigué d'acord, i acordàrem bonament que més valia deixar-ho així, sense plantejar el problema. Ens separàrem cordialment, i al cap de pocs dies vaig rebre una targeta en què es disculpava de no poder complaure'm i em recordava que ell també m'havia demanat una vegada un favor [el de quedar amb ell a Boí] que jo no li havia pogut fer...

El llibre es publicà el desembre de 1990,¹¹ i suposo que molta gent es va sorprendre que no dugués pròleg de cap mena i que no s'hi fes en cap moment al·lusió a les diferències d'ortografia respecte de les normes oficials, però no em consta que ningú hi hagi fet cap al·lusió.

11. *El parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó* (1990), Barcelona, Curial Edicions Catalanes.

El divuit de febrer de 1991 va morir el meu pare i, tret de l'intercanvi normal de condol i agraïment propi d'aquests casos, ja no tinguérem més contactes directes, si bé intercanviàrem sovint salutacions per mitjà de tercers. Em vaig perdre una darrera oportunitat de retrobar-lo el dia de la inauguració de la plaça Pere Coromines, el 27 d'abril de 1995. Aquell matí jo era a Barcelona per a participar en una taula rodona sobre la situació i el futur del català (quin altre tema podia ser?), a la Fundació Campalans, i vam haver de començar amb un petit retard, perquè alguns participants havien anat a la inauguració de la plaça —de la qual jo no havia tingut notícia. En arribar, els companys ens comunicaren que Coromines, que ja feia força anys que no acudia a cap dels homenatges que li retien, hi havia acudit per honorar el seu pare; que li parlaren de la nostra taula rodona i que, en saber que jo hi participaria, encarregà que em fessin arribar els seus records cordials.

Immediatament em vaig fer el propòsit d'escriure-li per agrair-los... i sempre més lamentaré que, per la meva negligència, no fos a temps de complir-lo.

AINA MOLL
Institut d'Estudis Catalans

El compromís de Joan Coromines amb el país

És un honor per a mi, com a editor i col·laborador de Joan Coromines i president de la Fundació Pere Coromines, participar en aquest cicle de conferències organitzat per l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) amb motiu del centenari del naixement d'aquest il·lustre lingüista i membre de la Secció Filològica de l'IEC des del 1952.

Voldria orientar la meua conferència a parlar d'algun aspecte del compromís de Joan Coromines amb el nostre país, en el qual vaig tenir l'honor de participar, perquè em sembla que puc aportar informació de primera mà i documentació inèdita.

Joan Coromines, ja en una carta inèdita a Pompeu Fabra, datada a Barcelona el 26 d'abril de 1932, dins el marc de discussió de l'Estatut de Catalunya, deia, al seu mestre, tot just al primer paràgraf d'aquella carta manuscrita, que li escrivia una persona que «s'ha esforçat sempre a ésser patriota primer que tot». Aquesta carta va ser localitzada amb posterioritat a la publicació de l'interessant correspondència entre mestre i deixeble recollida en l'epistolari *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili*, a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas, editat per la Fundació Pere Coromines l'any 1998, coincidint amb el cinquantenari de la mort de Fabra, carta que serà publicada properament dins la *Revista de Catalunya* juntament amb una altra carta de l'època d'exili nord-americà també inèdita enviada per Coromines a Fabra.

El que m'interessa remarcar, però, és aquesta consciència de ser «patriota primer que tot», que va marcar tota la vida del nostre lingüista. Per Coromines, «ser patriota primer que tot» volia dir posar les necessitats del país, de la collectivitat, de Catalunya en definitiva, per davant de les personals. És a dir, orientar les capacitats individuals, que en el cas de Joan Coromines volia dir les seves capacitats lingüístiques, en benefici del seu país, per damunt del benefici particular.

La vida de Coromines, doncs, serà moguda per aquest precepte: «ser patriota primer que tot». Aquest serà el principi que mourà el seu compromís amb el país.

Compromís, doncs, que passarà per l'elaboració del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (1980-2001, 10 v.), el diccionari Coromines per antonomàsia, i de l'*Onomasticon Cataloniae* (1989-1997, 8 v.). La millor manera que Coromines podia servir el seu país, Catalunya i tots els Països Catalans, era fent una obra que només ell podia fer: els seus diccionaris etimològics.

Vaig conèixer Joan Coromines l'abril del 1953, amb motiu del Setè Congrés Internacional de Lingüística Romànica que se celebrà a la Universitat de Barcelona.

M'hi vaig inscriure com a estudiant, no pas pels estudis que cursava a la mateixa universitat (ciències i dret), sinó per consell de Heinrich Bihler, catalanòfil alemany que va venir uns mesos abans a Barcelona per tal d'aprofitar el viatge i seguir el curs de literatura catalana de Jordi Rubió i Balaguer als Estudis Universitaris Catalans (aquesta entitat, que havia iniciat les seves activitats el 1903 com a resultat del Primer Congrés Universitari Català, les repregué discretament el 1942, després d'un parèntesi obligat per la Guerra Civil). Jo vaig assistir també, durant aquell curs 1952-1953, a les inoblidables classes que el doctor Rubió feia al menjador de casa seva, i vaig continuar anant-hi durant quatre cursos més, fins al 1957.

Els Estudis Universitaris Catalans, tot i no tenir una relació de dependència, estaven molt vinculats a l'IEC i eren coordinats des de la secretaria d'aquesta institució, que tenia la seu, també de forma discreta, a la Gran Via, 600, just davant de la Universitat. Allí vaig conèixer Ramon Aramon i Serra, el secretari general de l'Institut, la seva secretària, Maria Montserrat Martí, i els secretaris redactors Jordi Carbonell i Enric Hernández i Roig. Aquest darrer, que havia de col·laborar uns anys després en l'edició pòstuma de la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra, publicada per l'editorial Teide a cura de Joan Coromines, ajudà a iniciar-me en els ambients de la romanística durant els quatre dies que durà aquell congrés, que foren per a mi la descoberta d'un món que mai més no m'ha deixat d'atreure i que va aconseguir de canviar el camí professional que, per tradició familiar i per estudis, semblava que havia d'ésser el meu: el d'empresari de la indústria química.

Recordo la impressió que em va fer poder sentir parlar persones que per a mi havien esdevingut mítiques, com Walther von Wartburg, Ramón Menéndez Pidal, Gerhard Rohlfs, Ernst Gamillscheg o Paul Aebischer, o de poder sentir com els nostres filòlegs (Rubió, Coromines, Moll, Aramon, Sanchis i Guarner, Colón, Badia, Guiter, Ruiz i Calonja) pronunciaven ponències i comunicacions en català i sobre temes de llengua i literatura catalanes, i a la mateixa Universitat on estudiava, on una cosa així no s'havia produït des del 1939. Però el que més em va colpir foren dos parlaments adreçats als congressistes, al marge de les sessions científiques, pel que tingueren de denúncia de la discriminació i persecució de la llengua catalana.

Em refereixo als parlaments que Agustí Duran i Sanpere, en nom de l'IEC, féu en la recepció oferta per les entitats acadèmiques a la Casa de l'Ardiaca, i el que Joan Coromines féu en el banquet de clausura (i que no veig que hagués estat esmentat en

la crònica del Congrés publicada el 1957, a la segona part de les actes i memòries). Aquell auditori internacional, si no hagués estat per aquelles valentes intervencions, hauria pogut creure que el català era prou respectat per la dictadura franquista.

Tot i que no disposem del text del parlament que va fer Joan Coromines, ens queda el testimoni de la carta que va trametre al seu germà Albert escrita el 29 de setembre de 1953, durant el viatge de tornada a Amèrica:

Junt amb altres professors catalans vaig fer-hi totes les comunicacions en català (10 de les 15, les altres en francès) i vàrem explicar als congressistes estrangers la persecució tenaç i hipòcrita de què encara és víctima la nostra llengua. El representant del ministre de Franco (el subsecretari Royo Villanova, fill del famós) va fer-hi un discurs afirmant cínicament que el català i la cultura catalana eren protegits pel govern franquista. Per sort aquell mateix vespre em tocava parlar a mi, a l'àpat de comiat del Congrés i així no va quedar sense desmentiment. Com que duia la representació d'una universitat americana, vaig dir que el que preocupava a Amèrica és que es fomentés la desunió entre els pobles de l'Europa occidental, intentant ofegar un idioma de cultura com el català, l'ús del qual estava rigorosíssimament prohibit a les escoles i que era solament estudiat a la Universitat de Madrid però no a la de Barcelona. Diversos estrangers —el representant suís, el suec i sobretot el belga— varen expressar simpatia per la forma com els catalans defensaven el seu idioma.

El meu discurs va produir indignació a les esferes oficials i entre certs intel·lectuals castellans i renegats nostres. El governador de Barcelona es va fer presentar un report. Certs col·legues m'han fet avinent que m'havia barrotat la «càtedra que ja tenia segura en una universitat espanyola»; jo me'n ric perquè sé molt bé que ningú no pensava donar-me tal càtedra, i altrament era una obligació fer el que vaig fer i espatllar-los aquesta farsa. *Ressorgiment* ha dit que vaig cuitar a pendre l'avió cap a Nova York abans que em detinguessin. És una bola; em vaig estar tranquil·lament a casa fins fa una setmana i no m'ha passat res. S'hi miren molt a agafar ningú que tingui amistats entre gent respectable i sigui una mica conegut a l'estranger, almenys si no crea problemes d'ordre públic. Al cap d'unes quantes setmanes la policia de Barcelona, per fer-me por, em va pendre el passaport amb una excusa, sense parlar del Congrés, però com que vaig reclamar fent-los notar que era resident a Xicago i professor d'una universitat americana, van consultar a Madrid, i sense recórrer a cap influència ni demanar-me cap retractació, van tornar-me'l.

La utilitat de tot això serà escassa o nul·la naturalment, fora la d'haver espatllat una maniobra de propaganda franquista internacional. Però l'experiència interessant és que amb tot i el buit absolut que la premsa diària i setmanal va fer a aquest discurs meu i als semblants dels amics estrangers, i amb tot i la por que té tanta gent, passen d'un centenar els catalans (i fins algun basc i castellà) que han vingut a trobar-me amb les felicitacions més entusiastes. Aquestes coses corren com un reguer de pólvora per Barcelona i Catalunya, fins entre la gent més allunyada dels àmbits universitaris; el poble sent un fàstic irresistible i una indiferència total per la «premsa» espanyola però es pren de les mans i dels llavis

amb avidesa qualsevol full estranger o que no hagi passat per la censura i qualsevol notícia que circuli privadament. L'esforç oficial per encanallar el país és en va, i l'aversion popular desbotarà tot seguit que s'obri el més petit portell.

Sobretot si tornen com més refugiats millor. Ja és hora que s'acabi l'actitud còmoda i suïcida dels qui diuen que no hi volen tornar mentre no desaparegui el règim facciós. Aquest caurà de seguida que des de dintre hi hagi prou pressió: que de fora és ben clar que no se'n pot esperar res.

Feia pocs mesos que Joan Coromines, havent acabat pràcticament la redacció del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, havia decidit de tornar a treballar en el projecte de l'*Onomasticon Cataloniae*, per a la qual cosa li mancaven encara les enquestes sobre el terreny d'un bon nombre de municipis del territori de llengua catalana. Decidí de compaginar la seva docència a la Universitat de Chicago amb vingudes periòdiques a Catalunya, que inicià, precisament, els anys 1952-1954 i que intensificà notablement a partir del 1955. Això féu possible que les joves generacions tinguessin oportunitat de conèixer-lo personalment. Aquest devia ésser el cas d'Aina Moll, que acabava de tornar d'una estada d'ampliació d'estudis a la Universitat de Bonn; en tot cas, aquella decisiva «Biblioteca Raixa», publicada per l'editorial familiar i que ella dirigí amb tanta eficàcia, s'inicià el juliol del 1954 amb un text de Joan Coromines, *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, que havia d'esdevenir un dels grans èxits de la col·lecció i un dels pocs elements no clandestins de reflexió sobre el paper de la llengua en el futur del nostre país, entès com a conjunt dels Països Catalans. La seva aportació a la reelaboració del pensament nacionalista sobre bases no regionals se sumà així a la d'altres intel·lectuals, com Josep Maria de Casacuberta, Alexandre Cirici i, sobretot, Joan Fuster.

Recordo d'haver tingut l'oportunitat de parlar per primera vegada amb Joan Coromines en alguna de les seves vingudes anuals a Catalunya posteriors al 1953, però no fou fins al 1965 que vaig fer-li per primera vegada una proposta d'edició. Eren els primers anys d'Edicions 62, que havia creat juntament amb Ramon Bastardes, i pensava en la conveniència de cobrir aquells camps en què la bibliografia catalana havia quedat desemparada a causa de les dures limitacions imposades per la dictadura, entre les quals, obres bàsiques sobre la llengua catalana. Amb una força de voluntat admirable, Francesc de B. Moll anava publicant, volum rere volum, el *Diccionari català-valencià-balear*, però el *Diccionari etimològic de la llengua catalana*, que Joan Coromines havia anat preparant des de la seva joventut, i que les notes etimològiques que anà publicant al *Butlletí de Dialectologia Catalana* al llarg dels anys trenta feien pensar que no havien de passar molts anys a esdevenir una realitat, semblava allunyar-se del nostre horitzó; ell mateix, veient com la difícil situació del país s'allargava i havent hagut de fer passar al davant la redacció del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, aprofità l'oportunitat per tractar-hi amb una atenció molt particular el lèxic català, del qual te-

nia tant de material recollit i sobre el qual mai no havia deixat de treballar, de manera que, provisionalment, el diccionari castellà pogués ésser també útil a la lingüística catalana. Per això vaig proposar-li que, igual com havia publicat el 1961 un *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, preparés l'edició d'un *Breu diccionari etimològic de la llengua catalana*.

El 12 de febrer de 1965 m'adreçava per carta a Joan Coromines i li deia:

La nostra empresa vol anar completant amb el seu programa editorial les absències bibliogràfiques que té encara la nostra cultura. Entre aquestes absències, creiem que hi ha la d'un diccionari etimològic de la llengua catalana com el que heu editat a Editorial Gredos. Veiem la dificultat que comporta per al català el gran diccionari crític etimològic, però en canvi, creiem més a la mesura d'una empresa editorial del tipus del *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Hem pensat que potser vós tindríeu material per a poder redactar-lo; si fos així, ens agradaria de saber la vostra opinió sobre la possibilitat d'una edició com aquesta.

Tenim notícia que el vostre *Onomasticon Cataloniae* està ja molt avançat, i voldríem també preguntar-vos si és possible de fer un diccionari onomàstic català, a partir de l'*Onomasticon*. Ens sembla que fóra molt convenient que el nostre públic pogués arribar a la vostra obra a través d'una edició de gran difusió.

No cal que us diguem que ens agradaria molt de veure realitzats aquests dos projectes i per això voldríem saber la vostra opinió sobre llur viabilitat.

La seva resposta fou contundent: en primer lloc, no tenia sentit de fer un «breu» diccionari etimològic sense haver redactat primer el «gran» diccionari etimològic i, a més, es trobava en la darrera fase de recollida i preparació del material de l'*Onomasticon Cataloniae* i la redacció d'aquesta magna obra havia d'ésser prioritària. Però no exclouïa de tornar-ne a parlar, arribat el moment oportú. En la carta que li vaig trametre, Coromines hi va anotar: «Contestat que prenguin paciència i esperin que siguin acabades les dues obres majors. 21-II-65».

El 22 d'abril de 1965 vaig respondre la seva carta:

M'ha alegrat de saber que no ha trobat desencertats els nostres projectes de diccionari onomàstic i de diccionari etimològic i la proposta que li vaig fer. Estic plenament d'acord amb vostè quan diu que per fer unes versions reduïdes cal partir d'una obra d'erudició, i en aquest cas, és evident que cal esperar la publicació de l'*Onomasticon Cataloniae* i del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Sabia que vostè estava a punt d'entrellistar l'*Onomasticon*, però desconeixia que tingués tan avançat el *Diccionari*. Aquest darrer, en la seva forma extensa i erudita, ¿creu vostè que és possible de fer-lo arribar a un públic més ampli que el dels especialistes?

M'agradaria de poder parlar amb vostè d'aquest tema la pròxima vegada que vingui a Barcelona.

Passaren uns anys; Edicions 62 s'embarcà en una empresa tan complexa i absorbent com fou la *Gran enciclopèdia catalana* i jo mateix vaig veure'm obligat al començament del 1970 a deixar aquella singular editorial de la qual havia estat fundador i concentrar els meus esforços i els dels meus col·laboradors a redactar la part específicament catalana de la *Gran enciclopèdia*. Però al mateix temps vaig emprendre, el 1972, una nova aventura editorial, Curial Edicions Catalanes, per tal de dur a terme molts dels projectes que havien quedat provisionalment al meu calaix; entre aquests el del *Diccionari etimològic* de Joan Coromines. Va ésser el 5 de juliol de 1972 que vaig escriure-li per recordar-li el que m'havia contestat vuit anys abans:

Fa uns quants anys, potser quatre o cinc, vaig dirigir-me a vostè amb unes proposicions semblants a les que li vaig a fer. Aleshores dirigia Edicions 62, editorial de la qual me'n vaig haver de separar ara fa dos anys i mig. Encara no fa deu dies he llançat al mercat els dos primers llibres d'una nova editorial, Curial, cada un dels quals inicia una col·lecció: *Literatura catalana contemporània* de Joan Fuster, la col·lecció «Documents de Cultura», *Els mallorquins i la llengua autòctona* de Josep Massot i Muntaner, la «Biblioteca de Cultura Catalana». Dins la primera d'aquestes col·leccions publicaré ben aviat el primer volum de *Barcelona i la seva història* d'Agustí Duran i Sanpere; dins la segona, tinc previstos volums de Pierre Vilar, Eduard Valentí, Antoni Maria Badia i Margarit, Joaquim Molas, Joan Fuster, Albert Manent, Pere Verdaguer, Joan Vilà i Valentí, Josep Romeu, Miquel Batllori, Josep Benet, Jordi Carbonell, etc. Ja pot veure quina és la línia que seguirà l'editorial.

I bé, tal com li havia proposat en l'ocasió que he esmentat més amunt, li pregunto si ja té editor pel diccionari etimològic de la llengua catalana que tant temps fa que desitja publicar; crec que l'empresa és difícil, no solament per a l'autor, sinó també per a l'editor, però a la vegada ha de ser apassionant i recompensadora, fins i tot econòmicament. I no és un diccionari abreujat el que veuria ara més convenient, sinó una versió extensa. Creu molt agosarada la meva proposició?

Encara una altra pregunta. L'Albert Manent em va dir fa unes setmanes que, parlant amb vostè del seu magnífic llibre *Lleures i converses d'un filòleg* va arribar a la conclusió que amb els articles esparsos que no va poder incloure en aquest volum es podia fer un altre llibre. És exacta aquesta conclusió? Si és així, ¿creu convenient de fer una nova publicació d'aquest tipus? Si no tenia ja editor, ¿podria incloure-la en la col·lecció «Biblioteca de Cultura Catalana» de Curial? Una vegada més demano disculpes pel meu atreviment.

Esperaré amb molt d'interès la seva resposta.

La seva resposta fou molt encoratjadora, però em demanà que demostrés primer que la nova editorial era capaç de publicar amb exigència de qualitat una obra tan vasta i tan complicada. Amb aquesta finalitat em proposà que publicués l'obra dispersa del seu pare, Pere Coromines, que no havia tingut cabuda al volum d'*Obres completes* de l'editorial Selecta, cosa que vaig acceptar amb il·lusió i que

vaig dur a terme personalment fins al darrer detall, amb l'ajuda, és clar, del mateix Joan Coromines: els tres volums de *Diaris i records* de Pere Coromines publicats en 1974-1975, que constituïren la meva tesi doctoral, en foren el resultat. La segona prova que em proposà, i que vaig acceptar amb entusiasme, fou la publicació d'un conjunt de treballs seus dispersos de filologia i de lingüística catalanes, que donà lloc als tres volums d'*Entre dos llenguatges*, apareguts entre el 1976 i el 1977. Així m'ho deia ell mateix el 3 de setembre de 1972:

Vaig rebre la seva carta del 5 de juliol, i he trigat a contestar-la sobretot a causa d'una llarga estada en els Pirineus que m'ha endarrerit de feina. La vaig rebre amb la satisfacció que és natural que em causi de veure una nova editorial catalana tan ben orientada com mostren sobretot el llibre d'En Fuster i els plans tan immediats que em descriu. I amb la satisfacció de veure que vostè i la seva editorial s'interessen per les meves obres.

Pel que fa al meu *Diccionari* en preparació *etimològic i complementari de la llengua catalana*, per més que faci tants anys que hi treballo i que estigui realment molt avançat, em sembla prematur encara de parlar d'editar-lo, car encara trigarà a estar llest; el porto de tronç amb l'*Onomasticon Cataloniae*, una altra obra immensa, i he dedicat encara més temps a aquest. No és prematur, però, de tirar plans. Em sembla intel·ligent la seva opinió que val més començar pel diccionari etimològic extens i no per una obra abreujada. Però també he de dir-li que serà una edició molt cara, car de cap manera no passaria per una edició menys acurada ni amb menys complicació tipogràfica que en el meu *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. L'ha examinat? S'ha fixat en el que va costar d'imprimir-lo? Suposo que sí, i si és així m'alegro que s'hi vegi amb cor.

També cal que li digui, però, que jo ja havia tirat plans, així vagament, amb altres editors —més d'un— amb qui he hagut de tenir tractes, a satisfacció mútua, per anteriors publicacions meves. M'hi he de pensar bé abans de decidir-me a renunciar-hi. I no vull amagar-li que una cosa que pesaria molt damunt meu per decidir-m'hi fóra que Curial publicués alguna o el total de les obres catalanes del meu pare que han quedat inèdites després de la publicació del volum mal titulat *Obres completes* que n'ha publicat la Biblioteca Perenne de la Selecta. Val a dir que aquest és un volum que fa goig i que està fent gran impressió. L'ha vist? Vol que li enviï la tirada a part del meu assaig inicial «Notes biogràfiques i bibliogràfiques»?

[...] Vingui a veure'm algun dia, parlarem de totes les coses, i les hi ensenyaré. Val a dir que tot el setembre i potser tot l'octubre seré encara a Pineda, però vinc cada divendres a Barcelona (tel. 230.76.56) i podríem fixar una cita (fins i tot, si no li fos possible en un divendres).

Però ara veig que també em parla d'un altre possible llibre meu per a Curial. No l'ha informat malament En Manent. No em diu quines condicions em faria (ja veu que d'això no n'he parlat pel que fa al volum d'inèdits de P. Coromines). Cal, però, que li aclareixi que aquests treballs esparsos que podrien fer un gros volum, tenen un caràcter molt científic, no gens de divulgació filològi-

ca. Això no vol dir que alguns d'ells no tingués contingut interessant, vivaç i fins, per dir-ho així, «mengívol» [...].

Ja veu, doncs, que tot això té un caràcter molt científic. Si tanmateix li interessés, és clar que fóra molt útil de tenir aquestes coses reunides en un volum.

Si es fes el volum del meu pare, potser s'hi podrien incloure, però *només* si interessés particularment a Curial (jo no hi tinc tant d'interès, entre altres coses per manca de temps), dos assaigs meus sobre l'obra del meu pare, que tinc escrits (el primer només en part) en esborrall, i que caldria polir i ampliar, un d'interpretació crític-literària sobre el *Tomàs de Bajalta* i un altre de vindicació política relativa als anys 1909-16.

Passades satisfactòriament aquestes dues proves, Coromines acceptà d'emprendre la redacció del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i d'encomanar-me'n l'edició.

El 18 de juny de 1975 Joan Coromines m'adreçava una amable carta, que tot i que una mica llarga, reproduïxo, pel seu interès, íntegrament:

Molt estimat amic Cahner:

Aquesta tarda, després de la nostra conversa telefònica, m'ha tornat a visitar En Joan Sales per presentar-me, després d'una curta explicació separada, En Russinyol, que ell recomana decididament.

Jo tinc un interès gran sobretot per vostè, i m'interessa per damunt de tot aclarir bé els projectes entre nosaltres dos. Vet aquí, doncs, el que vull explicar-li.

Com vaig dir-li, estic convençut que el millor mètode en les empreses de la vida és el pragmàtic: el posar en marxa els projectes amb una adaptació constant i paulatina a les possibilitats que ens va oferint la vida.

En qui tinc més confiança i més esperances posades és de molt, en vostès dos, Sales i vostè. I en vostè, encara més. No voldria deixar de posar a prova cap possibilitat que ens encamini cap a la realització del *Diccionari etimològic català*. Però de vostè és encara, i serà, la banda d'on espero més.

El pla té dues cares: el d'ajuda personal i l'editorial. Especialment en aquest últim em refermo, sense cap matís en el que vaig dir-li: que vostè serà l'editor de l'obra (si ho vol) en cas que pugui i vulgui ser un dels dos o tres coautors principals, ho té assegurat i m'hi refermo.

Penso encara, si li sembla bé, oferir la idea a En Gulsoy (que ens hem d'assegurar bé que no deixi de fer coneixença amb vostè quan vindrà aquest estiu). I si ell ho pogués acceptar, jo voldria que fóssim tres els coautors en un pla d'igualtat. Partiríem per dos o per tres els articles cada un, i damunt l'esborrall ens els revisariem críticament, és clar que sempre comptant tots tres amb la meua massa de cèdules i dades, o bé en part hi hauria aquesta divisió i en una altra part redacció en comú treballant junts. També en això el mètode fóra d'adaptació i adaptació progressiva.

De més a més ja vaig dir-li que és prudent de deixar la porta oberta per a d'altres ajudes, segurament menors. Si un cop acabada l'edició de les *Vides de sants rosselloneses*, jo veia que En Neugaard era home de talla per a això, també

se li podria proposar (sobretot si En Gulsoy o vostè no poguessin ser coautors) però no tinc pel costat d'En Neugaard esperances gaire altes.

Més aviat veig la possibilitat de trobar algun col·laborador, de caràcter força més limitat, entre catalans joves. Vostè deu conèixer una mica almenys el *Französisches Etymologisches Wörterbuch* de W. von Wartburg. I haurà vist a cada volum que s'ha encarregat un nombre d'articles a col·laboradors més joves: Zumthor, Hubschmid, Colón i alguns altres; es dóna la llista dels articles redactats per cada un d'ells (5, 10, de vegades 15, rarament o mai més d'una cosa així) i fins els signen amb les seves inicials. El pla en què em semblaria possible una col·laboració d'En Russinyol o d'altra gent del seu grau de formació seria aquest. Això s'esmentaria dins el prefaci, i en una forma semblant a la indicada del FEW.

Amb la reserva de la modèstia molt més gran de l'obra catalana, que planejem com un llibre força més curt que el meu gros *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*.

Unes directives rígides i definitives més valdria esperar que ens les anés dictant l'avanç de l'obra. Per començar, ni tan sols voldria, en els primers dies, comprometre'm amb ells ni fins a aquest pla de Zumthor i semblants.

Però per damunt de tot continuo esperant de vostè més que de ningú, fins en el pla de coautor o col·laborador cabdal. I mentre això quedi en aquests termes, en el terreny editorial seguiré no fent plans més que amb l'empresa de vostè.

Ara, puix que En Sales me'n parla tan bé i de vostè tampoc no n'he sentit paraules desaprovadores, podríem provar de posar en marxa amb En Russinyol una col·laboració més limitada. I per començar i perquè jo el vagi coneixent i posant-lo a prova, l'ajuda d'ell limitada a acabar la traducció dels *Ploms d'Arles* i de l'article (cinc pàgines de gros format) sobre la inscripció d'Ovarra em forniria una bona ocasió, si ell ve a Pineda a fer-ho dictant-li-ho jo. Doncs, sembla que podria venir-hi cinc o sis hores cada dissabte a la tarda durant dues o tres setmanes. Jo li podria avençar una petita paga per hores (segons una tarifa modesta de corrector de català).

Què li sembla?

Acabada aquesta curta tasca, si fos a satisfacció, vostè m'ho abonaria. I quedariem amb les mans lliures per a l'edició dels tres volums.

Si d'altra banda, m'hagués semblat prometedor i prou capaç, passaria ja a encarregar-li també treballant en presència meua i sota la meua guia, aquella redacció d'articles fàcils i preparats del DECat (*Diccionari etimològic català*); això paulatinament i temptejant-ho bé, car no sembla que amb ell pugui comptar per a més que en aquell pla inferior de què hem parlat. En aquesta etapa jo també durant un cert temps avençaria els diners, i llavors potser hi treballariem dues tardes a la setmana: una a Pineda i l'altra a Barcelona (però això de Barcelona segurament s'hauria d'ajornar fins a l'octubre, car les *Vides de sants* quasi m'acapararan fins aleshores). Quan això vingués seria el moment de veure si podem aconseguir l'ajuda d'algun mecenes que pagués aquesta mena de col·laboracions; si es pogués planejar una col·laboració de vostè amb alguna altra editorial, però són possibilitats incertes, davant les quals no vull encara tancar la porta, perquè una col·laboració activa amb vostè, de caràcter redaccional (i llavors exclusivitat en l'edició) continua essent la hipòtesi que avantposa a tot.

Per a les dues traduccionetes (*Ploms* i *Ovarra*) tinc la impressió realment que és preferible, ara que a vostè li ha vingut a sobre l'augment de feina en l'*Enciclopèdia*, que se n'alleugi en la forma que li proposo.

Ja sap que en els *Ploms* —fins comptant-hi el que hi vaig fer després— a penes passàrem de la meitat i que les notes són tan llargues quasi com el text.

Vingui (a Pineda si vol, o doni'm cita cap al mig de la setmana entrant a Barcelona) quan pugui i parlarem de tot. Jo li donaré el treball basc (veurà quina enormitat, fins ahir no em vaig adonar de la nova enrabiada) i també el dedicat a la toponímia occitana (ni aquest ni la resta de l'article de *Fontes Linguae Vasconum* ja no interessen per a *Entre dos llenguatges*).

Li prego que no doni a ningú el meu telèfon de Pineda, però per a vostè aquí el té 862 33 10. Escriure'm a Pineda, no, perquè no m'hi arriba res.

Com que hem quedat que En Sales li telefonarà parlant-li del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i d'En Russinyol, ja veurà que tampoc no ha quedat descartada una coautoria d'ell però sí almenys ajornada tota decisió per tot un any i la meua impressió és que aquesta possibilitat més que morta resta més aviat poc prometedora. Tant de bo (si l'atragués la idea) pogués vostè engrescar-lo, en aquesta i altres converses, a llançar-s'hi més: sempre, però, junt amb nosaltres dos.

El 1980 es publicà el primer volum i onze anys després, el novè i darrer. Un volum més, el desè, amb el suplement i l'exhaustiu índex de mots catalans no fou publicat fins al 2001.

Treballar amb Joan Coromines no sempre va ser fàcil, com molt bé saben els que de prop o de lluny l'han tractat en aquest aspecte. Així mateix m'ho reconeixia Joan Sales en una carta d'agraïment tramesa el 6 de juliol de 1981 amb motiu d'haver-li tramès un exemplar del volum II del diccionari Coromines:

Us agraeixo molt la tramesa del segon volum del diccionari d'en Coromines, que fa tantíssima patxoca. Llàstima només que hagi trigat un any i mig a sortir, quan, si ens hagués donat poders suficients a vós i a mi per despatxar proves de galerada i de plana, ja faria un any que podria haver sortit.

Però ell és com és i a l'edat que ja té no el canviarem pas. Us repeteixo que ja us planyo; jo, que sé el que vaig patir amb els *Lleures i converses d'un filòleg*, que era un sol volum de 450 pàgines normals, puc imaginar-me molt vivament el que deveu haver patit vós per coronar aquests dos volumassos a doble columna i de 850 i 1.120 pàgines respectivament. Catalunya us ho haurà d'agrair eternament.

Vam ser a passar la tarda amb ell en vigílies de sant Joan i el vam trobar molt bé, havent superat el cop de la mort de la Bàrbara i molt ple de delit per continuar el *Diccionari* (ens va dir que ja està acabant la ela). Però totes les meves indirectes relativament a la possibilitat que ens deixi altra vegada corregir proves a fi que ell es pogués dedicar exclusivament a redactar matèria nova, van topar com amb un mur inexpugnable. Res a fer. Les vol corregir ell en persona; per més que reconeix que el linotipista és un sant baró digne de ser posat en els

altars, diu que li fa tantes errades. És naturalment una excusa que es dóna a si mateix per justificar la seva obstinació a corregir unes galerades i unes planes que podria corregir jo perfectament, però ¿què li voleu anar a dir?

El cas és que el diccionari fa un efecte extraordinari i que és ben cert que els retocs i els afegits que hi fa a cada corregida de proves n'augmenten l'interès i el valor, però prou que m'afiguro com tot això recau damunt vostre, que ja aneu amb el feix de la conselleria de Cultura. Que Déu us ho pagui.

Però jo em demano si aquesta manera de treballar no era fruit de l'alta exigència que ell mateix havia donat al compromís amb el seu país de què he parlat al començament de tot, presidit per la màxima d'«ésser patriota primer que tot».

Mentre Joan Coromines corregia les proves del *Diccionari etimològic* va poder preparar encara per a l'edició el primer volum de l'*Onomasticon Cataloniae*, dedicat a la *Toponímia antiga de les Illes Balears*, que es publicà el 1988, i una altra de les seves obres cabdals, *El parlar de la Vall d'Aran*, publicada el 1990, que és la culminació de l'estudi que constituí la seva tesi doctoral, dirigida per R. Menéndez Pidal, que llegí el 1928, i que anà ampliant fins al 1934. Finalment, a partir del 1994, acabada ja la redacció de l'*Onomasticon*, en publicà el volum segon, amb el qual s'inicià l'estudi de tots els topònims catalans dels territoris continentals seguint un sol ordre alfabètic, que ocuparen en total vuit volums.

Aquesta fou l'obra que Joan Coromines dedicà a la llengua catalana que deixà enllestida. Resta, però, la seva calaixera, els milers i milers de fitxes en què anà anotant al llarg de tota la seva vida d'investigador de la llengua, l'origen i l'evolució dels mots i de les formes gramaticals, de llur significat. En definitiva, la calaixera que conté l'origen i l'evolució de la nostra llengua, resultat del seu fecund compromís amb el nostre país.

MAX CAHNER
Universitat de Barcelona
Fundació Pere Coromines

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll.
- CARRERAS I MARTÍ, Joan [dir.] (1969-1993). *Gran enciclopèdia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. 18 v. i 4 supl.
- COROMINES, Joan (1954). *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. Ciutat de Mallorca: Moll. [5a ed.: 1972]
- (1955-1957). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos; Berna: Francke. 4 v.
- (1961). *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos.
- (1971). *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- (1976-1977). *Entre dos llenguatges*. Barcelona: Curial. 3 v.
- (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos. 6 v. [Amb la col·laboració de José A. Pascual]
- (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa. 10 v.
- (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial: La Caixa. 8 v.
- (1990). *El parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.
- COROMINES, Pere (1974). *Diaris i records*. Barcelona: Curial.
- DURAN I SANPERE, Agustí (1973). *Barcelona i la seva història*. Barcelona: Curial.
- FABRA, Pompeu (1956). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.
- FUSTER, Joan (1972). *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1985). *Els mallorquins i la llengua autòctona*. Barcelona: Curial.
- Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998). Ed. a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas. Presentació de Max Cahner. Proemi de Manuel Castellet. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 1)
- Vides de sants rosselloneses* (1977). Ed. a cura de Ch. S. M. Kniazzev i E. J. Neugaard. Barcelona: Dalmau.

BIBLIOTECA FILOLÒGICA

Títols publicats

- 1 Pere PUJOL [comp.], *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (1913) [exhaurit]
- 2 Pere BARNILS, *Die Mundart von Alacant: Beitrag zur Kenntnis des Valencianischen* (1913) [exhaurit]
- 3/[1] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló»: *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. I, *Lletres A i B* (1915) [exhaurit]
- 3/[2] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló»: *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. II, *Lletra C* (1916) [exhaurit]
- 3/[3] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló»: *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. III, *Lletres D i E* (1918) [exhaurit]
- 3/[4] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló»: *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. IV, *Lletres F a Ll* (1921) [exhaurit]
- 3/[5] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló»: *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. V, *Lletres M a O* (1924) [exhaurit]
- 3/[6] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló»: *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VI, *Lletres P i Q* (1929) [exhaurit]
- 3/[7] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló»: *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VII, *Lletres R i S* (1931)
- 3/[8] Marià AGUILÓ, «Diccionari Aguiló»: *Materials lexicogràfics aplegats per Marian Aguiló i Fuster*, vol. VIII, *Lletres T a Z* (1934)
- 4 Antoni GRIERA, *La frontera catalano-aragonesa: Estudi geogràfico-lingüístic* (1914) [exhaurit]
- 5 Josep M. ARTEAGA, *Textes catalans avec leur transcription phonétique: Précédés d'un aperçu sur les sons du catalan* (1915) [exhaurit]
- 6 *Estudis romànics: (Llengua i literatura)*, vol. I (1916) [exhaurit]
- 7 Pere BARNILS, *Vocabulari català-alemany de l'any 1502* (1916) [exhaurit]
- 8 Jaume MARCH, *Diccionari de rims* (1921) [exhaurit]
- 9 *Estudis romànics: (Llengua i literatura)*, vol. II (1917) [exhaurit]
- 10 Vincenzo CRESCINI i Venanzio TODESCO [ed.], *La versione catalana dell' Inchiasta del San Graal: Secondo il Codice dell'Ambrosiana di Milano 1.79 sup.* (1917) [exhaurit]
- [11] INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Diccionari ortogràfic: Precedit d'una exposició de l'ortografia catalana segons el sistema de l'I. d'E. C.* (1917; 2a ed., 1923; 3a ed., 1931; 4a ed., 1937)
- 12 Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana* (1918; 2a ed., 1919; 3a ed., 1922; 4a ed., 1926; 5a ed., 1930; 6a ed., 1931; 7a ed., 1933; facsímil de la 7a ed., 1995; 1a reimpr., 2000; 2a reimpr., 2004; 3a reimpr., 2006)
- 13 Joseph ANGLADE, *Bibliographie élémentaire de l'ancien provençal*
Pierre ROKSETH, *L'article majorquin et l'article roman dérivé de IPSE*
Pere BARNILS, *Les vocals tòniques del rossellonès*
Manuel de MONTOLIU, *El llenguatge com a fet estètic i com a fet lògic* (1921) [exhaurit]

- 14/[1] Manuel MILÀ i FONTANALS, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. I, 1840-1874 (1922) [exhaurit]
- 14/[2] Manuel MILÀ i FONTANALS, *Epistolari d'en M. Milà i Fontanals*, vol. II, 1875-1880 (1932)
- 15 Pierre ROKSETH, *Terminologie de la culture des céréales à Majorque* (1923) [exhaurit]
- 16 Max-Léopold WAGNER, *Notes linguistiques sur l'argot barcelonais* (1924) [exhaurit]
- 17 Jaume MEDINA i Enric SULLÀ [cur.], *Actes del Simposi Carles Riba* [Barcelona, 17-19 octubre 1984] (1986)
- 18 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. I, 1910-1938 (1989) [exhaurit]
- 19 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, I* (1990)
- 20 Antoni NUGHES, *El sínode del bisbe Baccallar: L'Alguer, església i societat al segle XVI* (1991)
- 21 Daniel RECASSENS, *Fonètica descriptiva del català: (Assaig de caracterització de la pronúncia del vocalisme i consonantisme del català al segle XX)* (1991; 2a ed., rev., 1996)
- 22 Núria VILÀ, *Estudi del vocabulari de les eines agrícoles a la comarca del Baix Camp* (1991)
- 23 Loïs ALIBERT i Josep CARBONELL, *La correspondència entre Loïs Alibert i Josep Carbonell i Gener: (Materials per a l'estudi de la codificació de la llengua occitana)* (1995)
- 24 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. II, 1939-1952 (1991)
- 25 Ernest QUEROL, *Anàlisi de camps lèxics de l'oví de la comarca dels Ports* (1992)
- 26 Pius FONT i QUER, Pompeu FABRA i Miquel de GARGANTA, *Un epistolari fonamental per a la lexicografia científica catalana: (1928-1953)* (1991)
- 27 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, II* (1992; 2a ed., rev., 1993; 3a ed., rev., 1996)
- 28 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba*, vol. III, 1953-1959 (1993)
- 29 Jordi FARRÉ i Andreu MOIX, *Els noms de casa de Llorenç i de Maldà* (1993)
- 30 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, III* (1996)
- 31 Montserrat BIGAS i Marta MILIAN, *Anàlisi morfològica dels noms de planta* (1996)
- 32 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents normatius 1962-1996: (Amb les esmenes del diccionari)* (1997) [exhaurit]
- 33 Ramon ARAMON, *Estudis de llengua i literatura* (1997)
- 34 Guillem CALAFORRA, *Wilhelm Meyer-Lübke i Das Katalanische: Introducció i traducció* (1998)
- 35 Joan PETIT i AGUILAR, *Gramàtica catalana* (1998)
- 36 Joan Anton RABELLA, *Un matrimoni desavingut i un gat metzinat: Procés criminal barceloní del segle XIV* (1998)
- 37 *Miscel·lània Fabra: Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra* (1998)
- 38 Antoni M. BADIA i MARGARIT, *Les Regles de esquivar vocables i «La qüestió de la llengua»* (1999)
- 39 Montserrat BARRI, *Aportació a l'estudi dels gal·licismes del català* (1999)

- 40 Francesc FELIU, *Catàleg dels manuscrits filològics d'Antoni de Bastero* (2000)
- 41 Pere BOHIGAS, *Mirall d'una llarga vida: A Pere Bohigas, centenari* (2001)
- 42 Antoni FEBRER I CARDONA, *Diccionari menorquí, espanyol, francès i llatí* (2001; reimpr., 2005)
- 43 Joan ARMANGUÉ, *Estudis sobre la cultura catalana a Sardenya* (2001)
- 44 Aurora BEL, *Teoria lingüística i adquisició del llenguatge: Anàlisi comparada dels trets morfològics en català i en castellà* (2001)
- 45 Joaquim MIRET I SANS, *Cafè i quilombo: Els diaris de viatge de Joaquim Miret i Sans* (2001; reimpr., 2005) [exhaurit]
- 46 Simona ŠKRABEC, *L'estirp de la solitud: Arthur Schnitzler, Italo Svevo, Thomas Bernhard, Drago Jančar* (2002)
- 47 INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. SECCIÓ FILOLÒGICA, *Documents de la Secció Filològica, IV* (2003)
- 48 *El català de l'Alguer: Un model d'àmbit restringit* (2003)
- 49 M. Dolors FARRENY, *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI* (2004)
- 50 Antoni FEBRER I CARDONA, *Obres gramaticals* (2004)
- 51 Josep Vicenç FOIX, *Diari 1918* (2004)
- 52 *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa?: I Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit* [Barcelona, 11 de març de 2004] (2005)
- 53 Carles RIBA, *Cartes de Carles Riba, vol. IV, Apèndix 1916-1959* (2005)
- 54 Joan SOLER, *Definició lexicogràfica i estructura del diccionari* (2006)
- 55 Paul AEBISCHER, *Estudis de toponímia catalana* (2006)
- 56 *Cap a on va la sociolingüística?: II Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit* [Barcelona, 20 d'octubre de 2005] (2006)
- 57 *Homenatge de l'IEC a Joan Coromines, en el centenari de la seva naixença* (2006)

IECentanys19072007

ISBN 84-7283-886-2

9 788472 838864